

**JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

OD PALEČKA K ENŠPÍGLOVI

ANEB

PROSOPOGRAFIE V HUMANISTICKÉ ZÁBAVNÉ PRÓZE

Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Autorka práce: Petra Melichová

Studijní obor: ČJ-NJ/SŠ

Ročník: 5

České Budějovice

2012

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě – v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných pedagogickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 18. prosince 2012

.....
Petra Melichová

Těmito několika řádky bych ráda poděkovala doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., a PhDr. Věře Pospíšilové za odborné vedení, laskavý přístup, cenné rady a inspirující náměty, za poskytnutou pomoc a čas, který mi při zpracování mé diplomové práce věnovaly.

ANOTACE

Diplomová práce *Od Palečka k Enšpíglovi, aneb prosopografie v humanistické zábavné próze (From Tom Thumb (Paleček) to Eulenspiegel or Prosopography in humanist entertainment prose)* je analýzou hlavních literárních postav vybraných českých knížek lidového čtení.

Úvodní část je věnována renesanci a renesanční kultuře obecně. Dále je uvedena periodizace a stručná charakteristika české humanistické literatury od poloviny 15. století až do 20. let století 16. Podrobněji se práce zabývá zábavnou prózou a především knížkami lidového čtení, které představovaly nedílnou součást české slovesné kultury.

Část analytická se soustředí na prosopografii v několika knížkách lidového čtení – *Enšpígl, Paleček, Frantova práva a Doktor Faust*, v níž se snaží charakterizovat centrální postavy, zachytit jejich umělecké ztvárnění a především posoudit jejich mravní kodex.

ANNOTATION

The thesis *From Tom Thumb (Paleček) to Eulenspiegel or Prosopography in humanist entertainment prose* is an analysis of main literary characters of selected Czech books of folk reading.

Opening part is dedicated to the Renaissance and Renaissance culture in general. The periodization and brief characteristic of Czech humanist literature from the years between the half of the 15th century and the 1620's is mentioned further. The thesis gives more detailed look at entertainment prose and primarily discusses books of folk literature which were integral part of Czech verbal culture.

The analytic part is focused on prosopography in several books of folk reading – *Eulenspiegel, Tom Thumb (Paleček), Franta's Law and Doctor Faust*. The aim is to describe main characters, capture their artistic depiction and foremost to assess their moral code.

OBSAH

ÚVOD	8
I. OBDOBÍ RENESANCE A HUMANISMU V EVROPĚ	10
1. 1. Renesance.....	10
1. 2 Humanismus.....	11
1. 3 Renesanční umění.....	11
1. 4 Renesanční literární tvorba.....	12
1. 4. 1 Vznik a rozšíření knihtisku.....	12
1. 4. 2 Renesanční literatura.....	15
II. RENESANCE A HUMANISMUS V ČECHÁCH	17
2. 1 Společensko – historické pozadí.....	17
2. 2 Renesanční umění v Čechách.....	18
2. 3 Literatura.....	20
2. 3. 1 Počáteční (raná) etapa české renesance.....	21
2. 3. 1. 1 Latinský humanismus.....	22
2. 3. 1. 2 Český humanismus.....	23
2. 3. 2 Zobecněná etapa české renesance.....	27
2. 3. 3 Popularizovaná etapa české renesance.....	32
III. HUMANISTICKÁ ZÁBAVNÁ PRÓZA A KNÍŽKY LIDOVÉHO ČTENÍ	39
3. 1 Vývoj české humanistické zábavné prózy.....	39
3. 2 Knížky lidového čtení.....	42
IV. PROSOPOGRAFIE HUMANISTICKÉ ZÁBAVNÉ PRÓZY	44
4. 1 Historie o bratru Palečkovi.....	44
4. 1. 1 Obecné informace o díle.....	44
4. 1. 2 Prosopografie postav v rozprávkách o Palečkovi.....	49
4. 2 Frantova práva.....	55
4. 2. 1 Obecné informace o díle.....	55
4. 2. 2 Prosopografie postav ve Frantových právech.....	62

4. 3 Enšpígl.....	67
4. 3. 1 Obecné informace o díle.....	67
4. 3. 2 Prosopografie postav v rozprávkách o Enšpíglovi.....	69
4. 4 Historia o životu doktora Jana Fausta.....	75
4. 4. 1 Obecné informace o díle.....	75
4. 4. 2 Prosopografie postav v rozprávkách o doktoru Faustovi.....	83
ZÁVĚR.....	91
BIBLIOGRAFIE.....	96
Primární literatura.....	96
Sekundární literatura.....	96
Internetové zdroje.....	98
SEZNAM PŘÍLOHY.....	100
PŘÍLOHA.....	102

ÚVOD

Humanistická literatura v době renesance představuje důležitý vývojový stupeň českého písemnictví. Je významná svým obsahem s humanistickým odkazem, množstvím a dostupností díky rozšíření knihtisku a především využitím českého jazyka, jenž vystřídal dosud nejvíce užívanou latinu.

Čeští autoři se v duchu humanistického poznání zaměřovali především na literaturu naučnou. Zábavná produkce (knížky lidového čtení, zábavné veršované skladby, kramářské písně, pohádky, anekdoty, přísloví atd.) proto tvořila jen nepatrný zlomek z celkového počtu vydávaných knih. Její dosah a význam byl však větší než u odborné literatury, neboť se šířila mezi početnějšími lidovými vrstvami. Žánrově byla zábavná tvorba řazena k nízké renesanční literatuře, proto jejímu výzkumu nebyla věnována tak velká pozornost jako dílům tzv. literatury vysoké.

K velmi oblíbeným patřily především knížky lidového čtení, jež se svou formou i dobrodružným příběhem přibližují k lidovému čtenáři, vypovídají o jeho skutečném životě, práci a kritizují nedostatky ve společnosti. Sloužily lidovým vrstvám k zábavě i k získání ponaučení.

Cílem předkládané diplomové práce bude charakterizovat centrální postavy z vybraných knížek lidového čtení, detailněji jednotlivé postavy analyzovat, určit jejich základní charakterové vlastnosti, přiblížit skrze hrdiny knížek názory a postoje, které tehdejší společnost zastávala, posoudit jejich morální kodex a přednést vlastní interpretaci z perspektivy dnešního čtenáře. K rozboru byly vybrány tyto knížky lidového čtení: *Historie o bratru Janu Palečkovi*, *Frantova práva*, *Enšpígl*, *Historia o životu doktora Jana Fausta* a z nich postavy vytvářející zajímavé charakterové typy.

Práce je strukturována do čtyř oddílů. První úvodní část *Období renesance a humanismu v Evropě* vysvětlí obecně pojem renesance a humanismus, zmíní hlavní představitele renesančního umění a literatury v Evropě i důležitost Gutenbergova vynálezu knihtisku.

Druhá teoretická část *Renesance a humanismus v Čechách* se bude zabývat nástupem renesance a humanismu v Čechách, přiblíží tehdejší společensko-historickou situaci i proměny v umění. Podstatnou část věnuje periodizaci a přehledu české renesanční literatury vypracovanou na základě odborné práce Milana Kopeckého.

Třetí oddíl práce *Humanistická zábavná próza a knížky lidového čtení* se zaměří na vývoj zábavné prózy v renesančním období a uvede její nejznámější díla. Dále vysvětlí pojem knížky lidového čtení, jeho užší a širší pojetí, vyjmenuje základní rysy knížek, známé editory i nejrozšířenější příběhy.

Nejpodstatnější částí této práce je poslední teoreticko-analytická kapitola *Prosopografie humanistické zábavné prózy*. Tato kapitola je rozdělena na čtyři menší podkapitoly, z nichž každá se věnuje jedné knížce lidového čtení. V úvodu každé podkapitoly budou shrnuty všechny dostupné informace o díle či případném autorovi. Zájem bude věnován stránce funkční, významové a jazykové. Popsán bude také stručný obsah děje rozprávek. Následovat bude analýza jednotlivých postav z hlediska historického, sociálního, náboženského i funkčního. Použita bude metoda vnější a především vnitřní charakteristiky postav skrze jejich jednání, chování a vztahy, jež navazovaly k ostatním postavám v rozprávkách. Jelikož jde o hrdiny zábavné literatury, zhodnotí se také způsob humoru, který bavil lidové čtenáře.

Teoretická část práce se opírá především o odbornou literaturu Milana Kopeckého a Jaroslava Kolára. K analýze budou použity texty rozprávek, jež všechny uspořádal literární historik a editor Jaroslav Kolár, jehož hlavním centrem výzkumu je právě literatura 16. století: *Tři rozprávky o jednom hrdinovi* (2002), *Frantova Práva a jiné kratochvíle* (1977) a *Historia o životě doktora Jana Fausta* (1989). Z nich jsou také čerpány úryvky dokládající uvedená tvrzení.

I. OBDOBÍ RENESANCE A HUMANISMU V EVROPĚ

1. 1 Renaissance

Termín renesance (italsky *rinascimento*) poprvé použil v 19. století francouzský historik Jules Michelet. O dva roky později jej uvedl ve všeobecnou známost švýcarský historik Jakob Burckhardt ve své knize *Kultura renesanční doby v Itálii* a byl užit k označení období přechodu mezi středověkem a počátkem moderního věku, jehož podstatou bylo kulturní znovuzrození literární, filozofické i umělecké velkoleposti antického Řecka a Říma.¹

Počátky renesanční epochy nacházíme již na konci 13. století v některých italských městech, která bohatla námořním obchodem a velmi rychle se tak hospodářsky i kulturně rozvíjela.² Z Itálie se její vliv rozšiřuje do všech koutů Evropy a přetrvává až do počátku 17. století, kdy je vystřídána novým uměleckokulturním směrem - barokem.

Zlepšování postupů usnadňujících práci, vývoj jednotlivých vědních oborů (astrologie, astronomie, lékařství, přírodní vědy, geografie), zdokonalení pozemní dopravy a revoluce v námořnictví, zámořské obchody, vznik pojišťovnictví a bankovníctví, velké zámořské objevy, např. objevení Nového světa (Ameriky), přírodní objevy (Galileo Galilei, Jordano Bruno, Mikuláš Koperník, Ján Jesenius), zájem o vzdělání a studium národních jazyků, růst politické moci měšťanstva, které díky hospodářskému rozvoji bohatlo, vznik dílen vyrábějících stále bohatší sortiment luxusního zboží, vynález knihtisku kolem roku 1450 a dostupnost levného papíru, to vše stálo v pozadí rozvoje renesance a přispělo k jejímu rozvoji a rozšíření.

Na rozdíl od středověku, kdy jádrem všeho byl bůh a člověk se upínal pouze k němu, se renesance staví proti nadvládě teologie. Do centra svého zájmu postavila člověka. Hovoříme tedy o takzvaném antropocentrismu. Hlásá kult smyslů a příklon k radostem pozemského života, prosazuje individualismus. Středověká studia divina či theologica vystřídala studia humana.³

---

¹P. Johnson (2004).

²M. Kopecký (1991, s. 16).

³Tamtéž.

1. 2 Humanismus

S renesancí je velmi úzce spojen humanismus, neboť se jeho myšlenky v tomto období mohly plně realizovat. Toto slovo poprvé objasnil italský spisovatel Leonardo Bruni d'Arezzo v 15. století jakožto vzdělanostní ideál celé epochy.⁴ Milan Kopecký jej vysvětluje takto: „*Termínem humanismus se v obecném smyslu rozumí takové myšlení a jednání, pro které je člověk osobností s právem na všestranný rozvoj svých sil a schopností a které prosazuje rovnocenné a spravedlivé vztahy mezi lidmi. Různé obsahy a významové rozdíly tohoto termínu od starověku až do naší současnosti mají své historické kořeny. V epoše renesance vyjadřoval humanismus nejčastěji představu o náplni a cíli vzdělání. Ve smyslu slova humanus (= lidský) měla se výchova obírat lidskými záležitostmi a vést k jejich hlubšímu poznání a důkladnému rozvíjení*“.⁵

Za vůdčí osobnost evropského humanismus lze považovat holandského filologa a filozofa Erasma Rotterdamského, jenž svým nejznámějším dílem Chvála bláznovství, v němž personifikovaná Bláznivost ironicky poukazuje na nedokonalosti lidské společnosti a kritizuje jednotlivé společenské vrstvy, především církev, ovlivnil mnoho humanistů.

1. 3 Renesanční umění

Renesanční styl se projevil v různých uměleckých odvětvích.

Renesanční architektura, která se zrodila ve Florencii, byla silně inspirována antickými stavbami, jejich jednoduchostí, souměrností a pravidelností. Nemá jako ve středověku funkci obranou, ale spíše reprezentativní. Nezaměřuje se pouze na církevní stavby, ale vnikají i paláce, vily, školy, nemocnice, lázně. Kromě kamene se začíná užívat mramor nebo cihly, vzniká nový druh zdobění fasády – tzv. sgrafito⁶, často se užívá sloupořadí, mohutné římsy, kupole a velká schodiště. Typickým stavbami jsou bazilika sv. Petra v Římě (viz Příloha: Obrázek č. 1), římský palác Cancelleria, chrám S.

---

⁴M. Kopecký (1988, s. 8).

⁵Tamtéž (s. 7).

⁶Sgrafito je dvouvrstvá omítka s proškrabávanou vnější, častěji světlejší vrstvou až na spodní tmavou vrstvu.

Maria degli Angeli, městská brána Porta Pia, Piazza del Campidoglio na Kapitolu, San Giorgio Maggiore v Benátkách, Louvre v Paříži, zámky na Loiře, Escorial a klášter sv. Vavřince ve Španělsku.⁷

Renesance se soustředila na zobrazování lidské skutečnosti a sochařství s jeho trojrozměrným znázorněním lidských postav tohoto cíle dosáhlo nejdokonaleji. Umělci důkladně studovali anatomii lidského těla a jeho krásu, ladnost a dynamičnost dokázali přenést na neživý kámen. Podařilo se jim zobrazit i různé druhy emocí v obličejí, gesta či zřasenou drapérii⁸. Prosazuje se ideál sochy ve volném prostoru. Mezi přední evropské sochaře pařili Donatello (viz Příloha: Obrázek č. 2), Michelangelo Buonarroti, Benvenuto Cellini, Filippo Brunelleschi.⁹

V malířství se znovu objevuje perspektiva, jež dala renesančním malířům větší svobodu a přirozenost v práci s prostorem. Udržuje se náboženská tematika, přebírají se některé antické mytologické motivy, vznikají nové žánry, např. portréty, krajiny, zátiší. Nejznámějšími malíři této doby byli Leonardo da Vinci (viz Příloha: Obrázek č. 3), Raffael Santi, Michelangelo Buonarroti, Tizian, Piero della Francesca, Giovanni Bellini, Hieronymus Bosch (viz Příloha: Obrázek č. 4), Sandro Botticelli, El Greco a Albrecht Dürer.¹⁰

Většina renesančních umělců byla mnohostranně zaměřená, jako např. Michelangelo Buonarroti, který byl sochař, stavitel, malíř i básník, nebo Leonardo da Vinci, jenž byl malíř, vynálezce, matematik, konstruktér, sochař, architekt. Odtud pochází i sousloví „renesanční člověk“, které označuje všestranně nadanou osobnost zabývající se mnoha obory lidského vědění.

---

⁷P. Johnson (2004).

⁸Drapérie (z francouzského le drap neboli látka, sukno) je umělecké ztvárnění látkových partií soch, obrazů a kreseb.

⁹P. Johnson (2004).

¹⁰Tamtéž.

1. 4 Renesanční literární tvorba

1. 4. 1 Vznik a rozšíření knihtisku

Ve středověku se výrobou knih zabývali pouze mniši. Ti jediní totiž byli vzdělaní a ovládali písmo. V klášterních skriptoriích při světle svíčky ručně přepisovali originál knihy, např. přepis celé bible trval jednomu písaři až rok a půl. Po jejím sepsání byla kniha iluminátory ozdobena iniciálami, ilustracemi a svázána do bohatě vyzdobené vazby. Její nákladnost a pracnost udělala z knihy velmi drahocenné zboží, jež si mohli dovolit pouze ti nejbohatší.

Vynález knihtisku, způsob tisku tvořící identické kopie textu nebo obrazu tiskem z výšky¹¹, v polovině 15. století znamenal nejen neuvěřitelný pokrok technické stránky výroby knih, ale také umožnil rychle a lacině rozšiřovat informace v několika stovkách výtisků. Kniha se tak stala fyzicky i finančně dostupnějším zbožím.

Za tímto převratným vynálezem stojí zlatník a brusič drahokamů i zrcadel **Johannes Gutenberg** (mezi rokem 1397 a 1400 – 1468, vlastním jménem Johannes Gensfleisch)¹² (viz Příloha: Obrázek č. 9). Jeho první pokusy s odléváním kovových písmen z různých slitin kovů jej přivedly až vynálezu ručního licího stroje. Dále upravil a přizpůsobil papírnický lis k potřebám knihtisku a vytvořil novou tiskařskou čerň (viz Příloha: Obrázek č. 11). Nejvýznamnějším tiskem byla tzv. **Dvačtyřicetiřádková Gutenbergova bible** (někdy označovaná jako „B 42“) z let 1454? – 1455. Čítá 1282 stran, existuje asi ve 180 exemplářích, na její výrobu bylo potřeba odlít 46 000 kusů písmen a práce na ní trvala více než rok¹³.

Z Německa se knihtisk rozšířil do Itálie, Švýcarska, Francie, Španělska, Belgie, Maďarska, Holanska, Polska, Anglie a roku 1476 (1468) také do Čech. Do roku 1500 fungovalo už přes 1 100 dílen ve více než 250 větších městech Evropy.¹⁴ Všechny knihy, jež byly vtištěné do roku 1500 (včetně), nazýváme inkunábule (prvotisky). Pro

---

¹¹<http://knihtisk.info/historie-knihtisku.php> (18. 9.).

¹²J. Malátková (2004, s. 333).

¹³P. Voit (2006, s. 463).

¹⁴Tamtéž (s. 458).

knihy vytištěné do roku 1550 (včetně) se zase užívá pojmenování paleotypy (staré tisky, ale někdy se toto označení používá pro všechny tisky starého období).¹⁵

Gutenbergova práce stavěla na již dostupných znalostech, neboť technika tisku byla známa už o několik tisíciletí dříve. Za primitivní předchůdce tisku lze považovat všelijaká pečetítka a razítka, ta nejstarší se dochovala z kulturní oblasti sumersko-asyrsko-babylonské z let 3 000 před Kristem. První, kdo se zabýval mechanickým rozmnožováním textu i obrazu, byla Čína, která již na přelomu 1. a 2. století znala výrobu papíru, jenž tvořil předpoklad k masovému užívání grafických technik.¹⁶ Číňané, a později i Japonci, využívali takzvané xylografie¹⁷ (neboli dřevoryt). Tato technika spočívala v tom, že text byl nejprve napsán na papír či hedvábí, otisknut na dřevěnou desku, popř. kámen, a vyřezán, aby znaky z dřevěné plochy vystupovaly. Zřejmě nejstarší xylograficky vyrobenou knihou světa je svitek buddhistických kánonů *Dharani-charms* vytištěný v Japonsku asi v letech 764 - 770. Z roku 868 pak pochází nejstarší čínský deskotisk „*Diamatová sůtra*“ nalezený v jeskyních kláštera Tisíce Buddha. Také v Evropě bylo deskotisku využito při tisku tzv. blokových knih, a to v 15. a na počátku 16. století. Stránka byla vyřezána do jednoho dřevěného bloku a poté otištěna. Na rozdíl od jednotlivých deskotisků se u blokové knihy vyskytují snahy o grafickou syntézu písma, dekoru i ilustrace. Tisk pomocí pohyblivých písmen, není přímý vynález J. Gutenberga. Ten jej pouze převzal a vylepšil. Jako vynálezce z let 1041 – 48 bývá citován v čínský kovář **Pi-Sheng**. Z písemných pramenů se dozvídáme, že písmena měla být vyrobena ručně z pálené hlíny a lepena k sobě voskovým tmelem na kovové desky. Po provedení tisku byla deska nahřána, aby tmel povolil a písmena mohla být po rozebrání znovu použita k dalšímu otisku. Žádný artefakt nebyl do dnešní doby zachován. V Koreji se pokusili nahradit pálenou hlínu mosazí, aby litery zůstaly trvanlivější. Jejich otiskem vznikl roku 1234 spis zákonů *Sanden Remum*, nejstarší dochovaná kniha světa sázená pohyblivými písmeny.¹⁸

---

¹⁵ L. Pavera, F. Všetická (2002, s. 171).

¹⁶ P. Voit (2006, s. 456).

¹⁷Xylografie (z řeckého *xylon* = dřevo a *grafō* = píši) je v širším pojetí synonymní označení pro grafickou techniku užívající dřevěnou formu. V užším slova smyslu se jednalo o tisk textu nikoli pohyblivými literami, nýbrž dřevěným kompaktním štočkem (forma pro dřevořez) se zrcadlově obrácenou řezbou jednoho či více slov.

¹⁸P. Voit (2006, s. 456-457).

Gutenbergův způsob výroby knih by dále zdokonalován a mechanizován. V 19. století byl modernizován licí stroj, lis nahradily tiskací stroje, ruční sazbu nahradila strojová, řemeslníci a umělci byli nahrazeni zaměstnanci z továren.¹⁹ Dnes se ke grafickým úpravám a zpracování textu, s výjimkou bibliofilů, používá zásadně počítačová technika.

První tiskárna na našem území vznikla v Plzni. Zde byla vytištěna první česká kniha, pravděpodobně šlo o *Kroniku Trojanskou* nebo o *Arnoštova statuta* (spor o prvenství a přesné datum tisku je mezi literárními vědci stále veden). Poté se knihtisk rozšířil do Prahy, Vimperku, Brna, Kutné Hory, Olomouce, Hradce Králové, Jindřichova Hradce, Ivančic atd.

K nejvýznamnějším českým tiskařům patřil **Mikuláš Konáč z Hodíškova, Jan Mantuán Fencl, Bartoloměj Netolický, Melantrich Rožd'alovský z Aventina, Daniel Adam z Veleslavína** aj. (podrobnější přehled i s tištěnými knihami viz níže v kapitole 2. 3 Literatura). Vlastní tiskárnu vedli i členové **Jednoty bratrské** a **jezuitského řádu**.

1. 4. 2 Renesanční literatura

Nenahraditelný přínos zaznamenala renesance především v literatuře. Obnovují se antické žánry jako komedie, tragédie, satira, lyrická píseň, epigram a vznikají také nové, mezi které patří novela, utopie, balada a historické drama. Do literární tvorby pronikají místo latiny jednotlivé národní jazyky. Středověká duchovní tematika je nahrazena zájmem o člověka, jenž je strůjcem svého osudu. Renesance vnesla do literárního světa individuality, které ovlivňovaly ještě mnoho následujících generací. Byl to Florentin Dante Alighieri, který svým velkolepým dílem *Božská komedie* přispěl nejen k rozvoji renesanční literatury, ale podpořil i vznik literatury psané v národním jazyce – v tomto případě v italštině, zakladatel novely Giovanni Boccaccio, básník a tvůrce sonetu Francesco Petrarca, Baldassare Castiglione²⁰, jenž ve svém díle *Dvořan* vyjádřil svou představu o ideálním renesančním dvořanovi a šlechtičně, autor spisu *Vladař* Niccolò Machiavelli, v němž popisuje fungování státní moci a snaží se

---

¹⁹<http://www.phil.muni.cz/~kblahova/knihtisk.html> (18. 9. 2012).

²⁰P. Johnson (2004).

najít klíč k řešení politických problémů. Dále francouzský prozaik, satirik a „stvořitel“ francouzštiny François Rabelais, první „prokletý básník“ a autor villonské balady²¹ François Villon, anglický básník a prozaik inspirovaný G. Boccacciem Geoffrey Chaucer, největší anglický i světový renesanční dramatik William Shakespeare, německý básník a kritik církve Ulrich von Hutten a španělský autor románu Důmyslný rytíř don Quijote de la Mancha o posledním evropském středověkém rytíři Miguel de Cervantes Y Saavedra.

---

²¹Villonská balada (také francouzská balada) je lyrická forma, která se nazývá podle jejího zakladatele. Skládá se ze 4 strof - první 3 strofy mají 7-12 veršů, poslední strofa obsahuje závěrečné poslání, zpravidla v rozsahu poloviny předešlé sloky (4-6 veršů). Poslední verše v jednotlivých strofách se opakují jako refrén.

II. RENESANCE A HUMANISMUS V ČECHÁCH

2. 1 Společensko-historické pozadí

Nástup renesance a humanistického smýšlení na české území byl mnohem pozvolnější než do ostatních evropských zemí. Důvodem byla politicko-spoločenská situace země. V období, kdy se renesance v ostatních zemích Evropy již plně rozvíjela, na našem území sílilo husitské hnutí a vznikala zde zcela odlišný typ literatury, jenž se soustředil především na aktuální společné a politické otázky, např. homiletika, kancionály, náboženské traktáty, polemiky, chorály.

Přesné určení časové hranice jakéhokoli kulturního proudu či etapy nelze nikdy na sto procent vytyčit. Literární vědci se ale u českého humanismu jednotně shodují ve vymezení konečného mezníku. Je jím rok 1620. Porážka protihabsburského stavovského povstání a následné politicko-správní zásahy znamenaly konec humanistické kultury. „*Její počátek se však hledá už v době vlády Karla IV.*“²² Ve většině publikací chronologicky pojednávajících o dějinách české literatury, jež slouží především ke školním a studijním účelům, nacházíme stejný rok počátku této etapy - rok 1471, což je konec vlády „husitského“ krále Jiříka z Poděbrad a nástup Vladislava Jagellonského na český trůn.

Vláda Jagellonců však netrvala dlouho. Vladislav Jagellonský (1471 - 1516) musel po svém nástupu pokračovat v již začaté válce s Matyášem Korvínem, který usiloval o české země, a navíc bojovat s prázdnou královskou pokladnicí a velkými dluhy. Svého syna, Ludvíka Jagellonského, nechal roku 1506 korunovat již ve třech letech. Ten roku 1526 podlehl turecké přesile v bitvě u Moháče a při útěku zahynul v bažinách. Na jeho místo byl zvolen Ferdinand I. Habsburský. České království se tak stalo součástí habsburské monarchie, jejíž moc dosahovala až do Španělska. Hlavní snahou Habsburků bylo prosazení katolické víry jakožto jediného náboženství a soustředění celé státní moci do rukou panovníka. To se samozřejmě nelíbilo české šlechtě a měštům, která se nechtěla vzdát svých práv. Spory nakonec vyvrcholily stavovským povstáním a bitvou na Bílé hoře, kde byl protihabsburský odpor poražen. Pod habsburskou nadvládou zůstaly české země až do roku 1918.²³

---

²²M. Kopecký (1988, s. 10).

²³O. a Z. Kašpar (1993).

Hospodářský rozmach neminul ani české země. Rožmberkové zakládají na svých panstvích rybníky a chovem ryb tak jejich kraj nevidaně bohatne. Na venkově se pěstovalo žito, ječmen, pšenice, oves, konopí, len, různé druhy zeleniny a ovoce a chovaly různé druhy domácích zvířat. Mnohé produkty se z Čech také vyvážely, např. obilí, ovce, vlna, krávy, telata, máslo, sýry atd. Rozvívělo se tkalcovství, textilní a barvířská řemesla, pekařské řemeslo, pivovarnictví, vinařství, truhlářství, ostatní řemesla byla soustředěna do měst, např. ševci, kupci, řezníci, hrnčíři, kožešníci, zlatníci, jehlaři, hřebenaři, čepičáři, hodináři apod., řemeslníci stejných profesí vytvářeli spolky, takzvané cechy, které rozhodovaly o mnoha záležitostech týkajících se jejich řemesla (počet příslušníků, cena výrobku, prodej). Od roku 1520 se začala razit nová stříbrná mince – tzv. tolar. Objevení nových nalezišť cínu v Podkrušnohoří a stříbra v Jáchymově dalo práci mnoha horníkům a zvýšilo státní příjem. Ve městech se konaly týdenní a výroční trhy, kde bylo možné koupit základní potraviny a předměty denní potřeby i luxusní zahraniční zboží (pomeranče, datle, hrozinky, benátské sklo, různé látky). Od druhé poloviny 16. století vznikají měšťanské školy, čímž se začíná zvedat úroveň vzdělání, které bylo doposud výsadou pouze šlechtického stavu a církve.²⁴

2. 2 Renesanční umění v Čechách

I čeští renesanční umělci čerpají z odkazu antické společnosti a využívají motivů a prostředků podobně jako významné evropské osobnosti tohoto uměleckého směru.

Významným českým malířem byl Mistr litoměřického oltáře, autor prvního českého renesančního portréta a nástěnných maleb v kapli sv. Václava v Chrámu sv. Víta. Chloubou výtvarného umění renesance je i litoměřický graduál s ilustracemi kázání Mistra Jana Husa a obraz sv. Jiří zápasícího s drakem v hradní kapli na Švihově. Šlechtici si nechávají malovat své portréty a zdobit stěny renesančních interiérů (např. Zasedání zemského sněmu v hlavním sále bechyňského zámku, interiéry zámku v Jindřichově Hradci).²⁵ Hlavním dvorním portrétistou na habsburském dvoře se stal italský malíř Giuseppe Arcimboldo, jehož styl – poskládání osoby na portrétu z různých

---

²⁴N. Kubů (1999).

²⁵<http://www.artchiv.info/GALERIE/ZEME/10001--Ceske-malirstvi.html> (26. 6. 2012).

věcí (např. květin, ovoce, zvířat apod.), se výrazně odlišoval od ostatních malířů doby²⁶ (viz Příloha: Obrázek č. 5).

I přes rozvoj knihtisku se v Čechách stále udržuje knižní malba, např. ilustrace kancionálů a chorálních knih (Královéhradecký kancionál, Třebeňský kancionál, Žlutický kancionál). Nejvýznamnějším iluminátorem byl Joris Hoefnagel, který působil na přelomu 16. a 17. století na císařském dvoře. Iluminoval například Římský misál pro Ferdinanda Tyrolského, zeměpisný sborník *Civitates Orbis Terrarum* i atlas živé i neživé přírody. Některé jeho kresby zvířat jsou tak dokonalé, jako by tvořil podle skutečných modelů. Je považován za zakladatele vědecké ilustrace.²⁷

Renesanční architektura se začíná v Čechách rozšiřovat na přelomu 15. a 16. století, kdy zde převažuje pozdní gotický styl. Svého vrcholu dosahuje v letech 1538 – 1580²⁸. I když byla ovlivněna italskými a německo-nizozemskými staviteli, zachovala si velmi osobitý český ráz. Nejčastějším stavebním materiálem byla cihla, charakteristické byly trémové nebo kazetové stropy, valená nebo hřebínková klenba²⁹, štíty a atiky³⁰, arkády, komíny, cimbuří, falešné střílny, sgrafito, sdružená okna, bohatě zdobené portály, loubí. V renesančním stylu se u nás staví především světské stavby (zámky, které nejčastěji vznikaly přestavbou hradů, zahrady s fontánami, záhony tvarovanými do přesných ornamentů a bludišti, paláce, radnice, měšťanské domy). Chrámová architektura využívá jen některé renesanční motivy. Mezi typické stavby řadíme Belveder, letohrádek Hvězda, Lobkovický palác, měšťanské domy v Telči (viz Příloha: Obrázek č. 6), Táboře, Slavonicích, radnici v Plzni, Malostranskou radnici, zámek Telč, Český Krumlov, Jindřichův Hradec, Bučovice, Velké Losiny, Kratochvíli, zámek v Pardubicích.³¹ Významnými staviteli této doby byli Bonifác Wohlmuth, Baltasar Maio da Vomio (stavitel zámků Český Krumlov, Telč, Kratochvíle), Paolo de la Stela (zámek Nelahozeves), Giovanni Fontana (zámek Litomyšl) a Jacobo Strada (Bučovice).³²

---

²⁶<http://www.artchiv.info/GALERIE/MALIR/10108--Giuseppe-Arcimboldo.html> (26. 6. 2012).

²⁷L. Contadino (2009. s. 74-75).

²⁸<http://architektura.klenot.cz/dejiny-architektury/107-9-renesancni-architektura-v-cr> (27. 6. 2012).

²⁹Hřebínková klenba – zploštělá klenba, jejíž hrany jsou zvýrazněny v omítce (štuku).

³⁰Atika – dekorativní „*zed' nad hlavní římsou stavby, obvykle zdobená balustrádou, řadou soch apod.*“ Opticky tak zvětšuje budovu.

³¹P. Dvořáček (2005).

³²<http://architektura.klenot.cz/dejiny-architektury/107-9-renesancni-architektura-v-cr> (27. 6. 2012).

Sochařské umění se zaměřilo na výzdobu architektury, tvorbu kašen či náhrobků.

I móda podlehla vlivům ze zahraničí. Nejvíce se projevovaly v oblečení těch nejvyšších společenských vrstev, které se chtěly pochlubit svým bohatstvím. Vzorem jim byla především španělská móda. V mužském oděvu se objevily balónové kalhoty, punčochy, upnuté kabátce, pláštíky a různě veliké klobouky. Základ ženských šatů tvořil pevný živůtek a obruč, aby sukně držela tvar. Šaty byly zdobené drahokamy, perlami, italskou krajkou a zlatými řetězy. Hlava byla pokryta čepci a kloboučky. Nezbytným doplňkem býval šáteček v ruce. Typickou součástí mužského i ženského oděvu byl nabíraný, hodně škrobený límec různých velikostí. (viz Příloha: Obrázek č. 7 a 8). V době renesance se ujalo i nošení spodního prádla, které bylo jemně vyšíváné, zdobené krajkami a tudíž velmi nákladné, takže jej nosila jen nejvyšší vrstva společnosti. Děti šlechticů byly oblékány stejně bohatě a honosně jako jejich rodiče. Venkovské oblečení se podle módy neměnilo, spíš se přizpůsobovalo potřebám daného řemesla.³³

Pravidla slušného a zdvořilého chování se žáci učili už ve školách. Některé zásady se dostaly i do stanov řemeslných cechů, např. neskákat druhému do řeči, neutírat si nos rukou, neolizovat nůž ani lžíci, nemlaskat, nesrkat, být slušně oblečen na společenskou událost.³⁴

2. 3 Literatura

Jak už bylo výše řečeno, kořeny českého humanismu nalézají literární historici již v době **Karla IV.** V Itálii se císař seznámil s Francescem Petrarcou, předním představitelem italského humanismu, dopisovali si a roku 1356 dokonce Petrarca navštívil Prahu. Také v císařské kanceláři nalézáme snahy o humanistický přístup, jednalo se však o malý kruh lidí kolem císaře, jejichž myšlení se ubíralo „evropským“ směrem.

Skoro o sto let později, za vlády takzvaného „husitského“ krále **Jiřího z Poděbrad** (1458 - 1471), se začíná humanismus více rozšiřovat. Sám panovník

---

³³N. Kubů (1999, s. 18-19).

³⁴Tamtéž.

předběhl svou dobu a pokusil se vytvořit *Chartu všeobecné mírové organizace*, kdy by si jednotlivé státy v organizaci byly rovnocenné a závažné konflikty by se řešily společně na mezinárodním tribunále (dnešní podoba Organizace spojených národů). Jeho až příliš humanistický ideál však nebyl ostatními zeměmi přijat.³⁵

Pro české vzdělance i nadále zůstává antické učení pouze ve zprostředkované formě. Nebyl zde nikdo, kdo by dokázal přeložit antická díla přímo z řečtiny, takže učenci pracovali s texty, které byly přeloženy do němčiny či latiny. Humanistickému přístupu se neotevírá ani pražská univerzita, což způsobilo značný odliv učenců a profesorů především do Itálie.

Nejzajímavější literární památkou počátku této doby je latinsky psaný humanistický spis katolického preláta a diplomata **Jana Mladšího z Rabštejna** (1437 - 1473) *Dialogus*. Pochází z roku 1469, je formálně zasazen do podoby dopisu, který je adresován Janovu učiteli v Itálii. Obsahem je fiktivní rozhovor čtyř osob, z nichž jedna je Jan z Rabštejna, jež rozmlouvají o politických poměrech v zemi za vlády Jiřího z Poděbrad, především o jeho vztahu k papežovi.³⁶

Obsáhlou epochu renesanční literatury literární historici ve svých publikacích různě periodizovali. Ve své diplomové práci využiji periodizaci významného literárního historika profesora Milana Kopeckého, jenž většinu své vědecké práce věnoval právě studiu renesance.

Rozdělil jí na tři základní etapy: počáteční (konec 60. let 15. století – konec 20. let 16. století), zobecněná (začátek 30. let 16. století – konec třetí čtvrtiny 16. století) a popularizovaná (počátek poslední čtvrtiny 16. století – 20. léta 17. století).³⁷

2. 3. 1 Počáteční (raná) etapa české renesance

Hospodářské i politické poměry renesanční vzdělanost příliš nepodporovaly. S humanismem se čeští učenci seznamovali jen v malých soukromých šlechtických nebo farních kroužcích. Literární tvorba této etapy byla především latinská. Její představitelé patřili k nejvzdělanějším vrstvám společnosti, znali renesanční Itálii a

---

³⁵M. Kopecký (1991).

³⁶Tamtéž.

³⁷Tamtéž (s. 22).

inspirovali se velkými římskými básníky, jako byl Vergilius, Ovidius nebo Horatius. Mnohem významnější místo v literatuře měl však humanismus národní, neboli psaný česky. Díla byla dostupnější širším vrstvám a navíc informovala o aktuálních společenských problémech.³⁸

2. 3. 1. 1 Latinský humanismus

Nejvýznamnější osobností latinského humanistického kroužku byl **Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic** (1460 – 1510), příslušník panského rodu Lobkoviců, jenž své vzdělání získal na boloňské univerzitě v Itálii. Po návrtu do Čech se stal proboštem na Vyšehradě a později sekretářem krále Vladislava II., kde se staral o královskou oficiální i soukromou korespondenci. Po roce 1503 se uchýlil na svůj hrad Hasištejn, kde založil knihovnu antických a humanistických autorů. Obsahovala přes 700 svazků a svou velikostí převyšovala ostatní knihovny v Čechách i v Evropě. Její velká část se dochovala dodnes a tvoří jádro lobkovické knihovny, která je nyní umístěná na zámku Nelahozeves a čítá kolem 65 000 svazků.³⁹ Svou dokonalou znalost latiny, vysoké vzdělání, poznatky z cest a také básnické nadání se projevilo i v jeho vlastní literární práci. Byl autorem latinských básní, traktátů a listů. Jeho korespondence s přáteli a významnými současníky, jakými byli například Augustin Olomoucký, Jeroným Balbus nebo Viktorin Kornel ze Všehrd, patřila k vrcholům tehdejší prózy.⁴⁰ Ve svém díle si všímal tehdejší politické, církevní i společenské situace a vyjadřoval své spíše pesimistické názory. Jmenujme alespoň *De situ Pragae et incolentium moribus* (*O poloze Prahy a mravech jejích obyvatelů*), traktát o mravech Čechů *Ad sanctum Venceslaum staira* (*Satira ke svatému Václavovi*), traktáty napodobující antické autory *De miseria humana* (*O lidské ubohosti*) a *De avarita* (*O lakomství*).⁴¹

Významným představitelem latinského humanismu na Moravě byl **Augustin Olomoucký** (1467 – 1513), jehož práce byla známa nejen v Čechách ale i za hranicemi země. Augustin zastával funkci královského písaře, později i sekretáře Vladislava II.,

---

³⁸M. Kopecký (1991).

³⁹<http://www.lobkowicz.cz/Lobkowiczka-knihovna-158.htm> (7. 8. 2012).

⁴⁰<http://www.spisovatele.cz/bohuslav-hasistejsky> (7. 8. 2012).

⁴¹M. Kopecký (1991, s. 23).

kanovníka v Brně a probošta v Olomouci. Už během studií v italské Padově vydal dialogický spis o užitečnosti a potřebě poezie *Dialogus in defensionem poetices* (Dialog na obranu básníků), ve druhém spise *De modo epistolandi* (O způsobu dopisování) se zase věnuje otázkám korespondence a stylistiky.⁴²

Stylistikou se zabýval i **Racek Doubravus** v díle *Libellus de componendis epistolis* (Knížka o skládání dopisů).⁴³

2. 3. 1. 2 Český humanismus

Vedle latinských humanistických textů se objevují i česky psané práce, jejichž cílem je posílení českého vědění a kultury, přenesení humanistické myšlenky do českého prostředí.

Hynek z Poděbrad (1452 – 1492), syn krále Jiřího z Poděbrad, se jako člen královského poselstva dostal do Itálie, kde poznal tamní humanisty. Díky němu se čeští čtenáři mohli seznámit s myšlenkami italské renesance v jeho překladu jedenácti Boccacciovských novel z Dekameronu. Podle jejich vzoru se pokusil i o vlastní „boccacciovskou“ novelu *Rozprávku o jedné pěkné paní, jménem Salomeny, a o jejím velmi netrefném manželu*. Další Hynkova tvorba se zachovala v takzvaném *Neuberském sborníku*. Jedná se o několik próz a veršovaných skladeb, v nichž ještě převládají středověké rysy tvorby nad renesančními, například *O štěstí, Ctnost, O ženitbě, Veršované o milovníku, Májový sen*.⁴⁴

Za hlavního propagátora českého národního humanismu považujeme **Viktorina Kornela ze Všehrd** (1460 – 1520), zkušeného právníka a děkana univerzity Karlovy. Kornel si uvědomoval nutnost české kultury a vzdělávání, proto usiloval o česky psanou literaturu podle antického vzoru. Svůj program formuloval v předmluvě překladu latinských křesťanských traktátů *Knihy sv. Jana Zlatoústého o napravení padlého do češtiny*, v níž takto hájil svůj mateřský jazyk⁴⁵:

---

⁴²J. Hrabák (1959, s. 297).

⁴³M. Kopecký (1991).

⁴⁴M. Kopecký (1988).

⁴⁵Tamtéž.

Zlatoústého „jsem i z té také příčiny rád vyložil, aby se jazyk náš český i tudy šířil, šlechtil a rozmáhal. Neb není tak úzký, ani tak nehladký, jakož se některým zdá. Hojnost' a bohatství jeho z toho mož poznáno býti, že cožkoli řecky, cožkoli latině (o němčině nic nyní nepravím) mož povědjeno býti, to též i česky. [...]

*Já pak jiných nechaje, o sobě nyní mluvíti budu, z jiných se ne všetečně vytrhna: ačkoli také bych mohl latině snad, tak jako jiní mně rovní psáti, ale věda, že jsem Čech, chci se latině učiti, ale česky i psáti i mluvíti; aniž mi se zdá tak svú řeč přirozenú v nenávisti mieti (ačkoli někteří se za ni stydie) a tak jie nemilovati, abych všeho, což bych koli psáti chtěl, českým jazykem raděje nežli latinským nepsal.*⁴⁶

Při psaní spisu *O práviech, súdiech i o dskách země České knihy devatery* (tzv. *Knihy devatery*), který kritickou metodou a vybroušenou češtinou hodnotí a objasňuje právní, soudní a majetkové otázky z pozice měšťana, nikoli feudála, jež do této doby bylo zvykem, zase využil mnoho ze své právnické praxe.

Kornel měl řadu žáků a pokračovatelů, jež se snažili jeho program realizovat. Nejvlivnějším z nich byl **Mikuláš Konáč z Hodiškova** (asi 1480 – 1546), neboť byl majitelem pražské tiskárny. Díky ní mohl šířit svou práci i překlady zahraniční humanistické literatury a tím snadněji působit na širší publikum. Stejně jako Kornel obhájí Konáč češtinu i humanistickou literaturu psanou v mateřském jazyce⁴⁷. Kromě překladů Francesca Petrarkey, Eneáše Silvia, boccacciovských novel (zprostředkované od Ariga-Schlüsselfeldra), nového vydání Mistra Jana Husa (např. *Výklad Viery, Desatera a Páteře*) tiskne i soubor středověkých bajek *Zrcadlo modrosti sv. Crhy* a soubor orientálních (takzvaných Bidpajových) bajek *Pravidlo lidského života*. Po vydání naposledy zmíněného souboru bajek, k němuž připojil provokativní politickou předmluvu, musel svoji tiskařskou činnost roku 1528 ukončit. Teprve po Konáčově smrti tiskne Jan Kosořský roku 1547 jeho zbývající práce, *Knihu o hořekování a nařikání Spravedlnosti, královny a paní všech ctností*, první české drama *Judith* a první světské humanistické drama *Hru pěkných připovědek* (dramatizace boccacciovské látky).⁴⁸

Druhý významný pokračovatel Kornelových myšlenek byl **Řehoř Hrubý z Jelení** (asi 1460 – 1514). Z jeho překladatelské činnosti stojí za zmínku texty Lorenza Vally, Ciceronovy spisy *O přátelství* a *Paradoxa*, dílo Giovanniho Pontana *O*

---

⁴⁶M. Kopecký (1988, s. 50 a 53).

⁴⁷M. Kopecký (1988).

⁴⁸M. Kopecký (1991).

statečnosti, *O poslušnosti* a *Cháron*. Jako první přeložil do národního jazyka dílo Erasma Rotterdamského *Laus stultitiae* (Chvála bláznovství) a Petrarcovy *Kniehy dvoje o lékařství proti štěstí a neštěstí*. Spojení překladatelské práce s vlastními myšlenkami se nejvíce projevily ve spisu *Napomenutí Pražanům* (1513). Část tvoří volný překlad Ciceronovy řeči *De imperio Gnaei Pompei*, zbytek je samostatná Řehořova tvorba. Text reagoval na neustálé stavovské neshody hlavně mezi měšťany a feudály, které by mohly přerůst až v občanskou válku. Řehoř varuje před válečným řešením, ale zároveň se zamýšlí nad otázkou ideálního vojevůdce, jenž by měl mít ohledy především na chudé obyvatelstvo, které válčením trpí ze všeho nejvíce.⁴⁹

Řehoř si velmi vážil vzdělání, proto se snažil dbát i na studium svého syna Zikmunda. Jako učitele pro něj získal **Václava Píseckého** (asi 1482 – 1511), prvního českého překladatele z řečtiny a děkana pražské univerzity, která jej spíše brzdila v rozvinutí jeho humanistických plánů. Proto využil nabídky Řehoře Hrubého z Jelení a odjel se Zikmundem do Itálie. Z jeho pozůstalosti je cenný především dopis Ř. Hrubému, který obsahuje Píseckého překlad z řečtiny *Izokratovo napomenutí Demonikovi*, kde shrnul výchovné ideály, podle nichž chce vést výchovu jeho syna a dokázat vyzrálost češtiny pro překlady z řečtiny.

Po předčasné smrti Václava Píseckého v jeho devětadvaceti letech (morová epidemie v Benátkách) se jeho žák **Zikmund Hrubý z Jelení** (1497 – 1554) vrací zpět do vlasti. Jeho humanistické vzdělání mu ale spíše brání v tom, aby našel své uplatnění. Loučí se s Čechami podruhé a v Basileji přijímá místo korektora a vydavatele klasiků v tiskárně. Věnuje se překladům z řečtiny do latiny a pod jménem **Gelenius** vydává latinsko-německo-řecko-český slovník *Lexicon symphonum*, jenž srovnávací jazykověda považuje za základní humanistické dílo lexikologie.⁵⁰

Své místo mezi vynikajícími českými humanisty zaujímá i **Oldřich Velenský z Mnichova** (asi 1495 – po r. 1531). Polemik, tiskař v Bělé pod Bezdězem a překladatel Martina Luthera (*Výklad o Antikristovi*), Erasma Rotterdamského (*O rytíři křesťanském*), Lukiána Samosatského (sociálně satirické dílo *Kratochvilní, spolu i požiteční listové a žaloby chudých a bohatých před Saturnem*), humanistický dialog neznámého autora *Rokování dvou osob: Paškvilla a Cyra*.⁵¹

---

⁴⁹M. Kopecký (1988).

⁵⁰M. Kopecký (1991).

⁵¹Tamtéž.

V rané etapě renesance má své místo i literatura zábavná. Její zábavná funkce však často splývala a byla doplněna funkcí společenskokritickou nebo výchovnou. Rozšiřovaly se povídky o *Alexandru Velikém*, o *Valtrovi a Griseldě*, zpracovávaly se boccacciovské novely. Spojení děje a výchovné tendence se ukázalo jako zajímavý přístup k získávání vědomostí. Patří sem Konáčovy překlady *Životové a mravná naučení mudrcuo přirozených a mužuoov ctností osvícených*, *Zrcadlo Múdrosti svatého Crhy* a *Pañčatatntra*, sbírka indických bajek určená indickým princům jako politická učebnice, dále *Řeči a naučení hlubokých mudrců Jana Češky*.⁵²

V roce 1518 vyšla tiskem moralizující satira, jež výsměchem a ironií kritizovala negativní stránky tehdejší společnosti, *Frantova práva*. Šlo o mravokárné předpisy pijáckého cechu, které vyjadřovaly pravý opak toho, co bylo tehdy považováno za konveční. Českému čtenáři tak nabídla nový pohled na člověka – člověka sebevědomého, spoléhajícího se na vlastní rozum a ruce, osvobozeného od středověké přehnané zbožnosti. K tisku je pravděpodobně připravil humanisticky vzdělaný tiskař **Jan Mantuán Frencl**. I on přispěl k rozvoji české humanistické literatury. Z jeho pera zřejmě vzešlo na vlastní náklady vydané dílo *Rada zhovadilých zvířat a ptactva k člověku*, v němž dává přednost světskému způsobu života před tradičním náboženským kodexem.⁵³

Pro svou lidovou moudrost byly stále oblíbené *Ezopovy bajky*, které patřily v Čechách k prvním tiskům, nebo *Rozmlouvání Šalamouna s Merkoltem*. V 15. století kolovaly i takzvané pekelné listy. Byly adresovány smyšleným vysoce postaveným církevním hodnostářům a jejich autory byli ďáblové, satani, Lucifer. Zajímavý je *List Luciperův ke Lvovi z Rožmitála* od **Oldřicha Kalenice z Kalenic**. Na rozdíl od ostatních má totiž existujícího adresáta, hofmistra Českého království a švagra krále Jiřího z Poděbrad Lva z Rožmitálu.⁵⁴

---

⁵² M. Kopecný (1991).

⁵³ M. Kopecný (1988).

⁵⁴ Tamtéž.

2. 3. 2 Zobecněná etapa české renesance

V této etapě (začátek 30. let 16. století – konec třetí čtvrtiny 16. století) zasahuje humanistická vzdělanost více měšťanstvo a obohacuje nastávající reformaci (především v Jednotě bratrské – viz níže). Synkretismus funkcí⁵⁵ je postupně zatlačován do pozadí převládající funkcí naučnou, o čemž svědčí množství jazykovědných, odborných, historiografických a právnických textů.⁵⁶

Roku 1533 vyšla v Náměšti nad Oslavou *Gramatika česká v dvojí stránce. Orthographia překladem, kteráž učí českou řeč právě a vlastně čísti a psáti. Etymologia potom, kteráž učí českou řeč právě a vlastně mluvit i z latiny vykládati*. Jejími autory byli **Václav Beneš Optát**, **Petr Gzell** a **Václav Philomates**. Vznik této gramatiky souvisel i s rozvojem knihtisku. Bylo zapotřebí sjednotit celý český grafický systém tištěné produkce a docílit tak částečné kodifikace.⁵⁷

Ve stejném roce vydali Optát a Gzell i překlad *Nového zákona*. Za předlohu si vybrali latinský text holandského humanisty Erasma Rotterdamského a jeho textové principy přenesli i do svého díla. Oba autoři náměšťského *Nového zákona*, jak se říká, předběhli svou dobu. Snažili se odstranit z literárního jazyka archaismy a více se jazykem přiblížit hovorové řeči. Jejich novozákonní jazyk ale nebyl další humanistickou generací akceptován, především Janen Blahoslavem, jenž jejich překlad považoval za způsob „*hanbatě tak jaks besednářsky a jako krčemně Zákona Páně řeči formovati*“⁵⁸.

V právníkové oblasti vzniklo několik městských zákoníků, např. *Knihy městských práv*, jejichž autorem byl **Brický z Licka** (asi 1488 – 1543). Šlo o právníkou kompilaci brněnsko-jihlavského práva a pražského se zřetelem k humanisty obdivovanému římskému právu *Corpus iuris cicilis*.⁵⁹

Významnou a obsáhlou oblastí zobecněné etapy renesance byla také historiografie neboli kronikářství. Strohá fakta bychom ale v tehdejších kronikách hledali marně. Kronikářská díla plnila nejen funkci naučnou, ale i zábavnou (takzvaný synkretismus funkcí). Boj mezi pražskými starokališníky a luterány zaznamenal **Bartoš Písař** (asi 1470 – 1535) v *Knihách o pozdvižení jedněch proti druhým* (nazývané i

⁵⁵Synkretismus neboli sjednocování.

⁵⁶M. Kopecký (1991).

⁵⁷Tamtéž.

⁵⁸M. Kopecký (1988, s. 97).

⁵⁹M. Kopecký (1991).

Kronika pražská). Během čtyř let vyšlo hned několik dalších historiografických prací: *Kronika česká* (1537) **Bohuslava Bílejovského**, *Kronika o založení země České* (1539) **Martina Kuthena ze Šprinsberka**, překlad světových dějin Johanna Cariona od **Burjána Sobka z Kornic** z roku 1541 a pro svou vypravěčskou zábavnost čtenářsky nejoblíbenější *Kronika česká* (1541) **Václava Hájka z Libočan**. Všechny kroniky se řídili humanistickým principem „ad fontes“, neboli „k pramenům“ historické události, ale přístup k nim nebyl tak objektivní, jak by měl být. Nejvýraznější subjektivitu najdeme v kronice Hájkově, který si mnohé příběhy a dějinné události vymýšlel, pokud byly historické prameny nejasné, zcela chyběly⁶⁰ nebo naopak nabízely možnost vytvořit podnětný a zábavný příběh.

V odborné humanistické literatuře převládají témata týkající se různých odvětví hospodářského podnikání. Nejčastěji se jednalo o rozšířený obor rybníkářství. Zeman **Jan Brtvín z Ploskovic** vydal hospodářský spis *Knížka tato dvě stránky v sobě drží [...]*, v němž se v několika kapitolách také věnuje rybníkářství. Olomoucký biskup a latinský humanista **Jan Dubravius** (asi 1486 – 1553) je netypickým autorem po celé Evropě známého latinského spisu o chovu ryb, technice stavby rybníků i vztazích mezi podnikatelem a pracovníky *O rybnících (De piscinis)*.⁶¹

Jan Dubravius je také znám svou latinsky psanou veršovanou radou zvířat králi Ludvíkovi Jagellonskému *Theribulii*, v které je prosazován antický a humanistický mravní ideál. V roce 1552 byly vytištěny i jeho humanisticky pojaté *Dějiny Českého království (Historia regni Bohemiae)*.

Silný protihabsburský odboj českých stavů z let 1546 – 1547 byl zaznamenán i v literatuře. Vznikaly různé pamflety a letáky, které měly především rychle informovat či agitovat. Kancléř Starého Města pražského **Sixt z Ottersdorfu** (asi 1500 – 1583) tuto historicko-politickou problematiku zaznamenal v *Dennopisu za našeho času v Čechách bouřlivých let 1546 a 1547*. Do něj zapsal i dvě aktuální písně, jež byly namířeny proti císaři Ferdinandovi I.: *Již se vrchnost pošetila a Radu Šatan margrabí dal*. Z roku 1546 pochází také překlad latinské satirické hry německého luterána Thomase Naogeorga-Kirchmeyera *Tragedy nova Pammachius jméno mající*. Ta zobrazuje boj papeže s císařem končící porážkou císařské moci. Jde o paralelu zápasu zla s pravdou, v níž ale vítězí zlo. Z Naogeorgovy tvorby byla přeložena ještě jedna hra – *Tragedia nova Kupec*

---

⁶⁰M. Kopecký (1991).

⁶¹M. Kopecký (1988).

aneb Soud řečená, kde porovnává luteránské učení s katolickým. Obě hry jsou výjimečné tím, že oproti staročeským veršovaným dramatům jsou psané v próze.⁶²

Po porážce prvního stavovského povstání zakázal císař knihtisk, protože si byl vědom toho, jakou sílu a moc pro rozvoj české kultury má. Funkční tiskárna zůstala pouze jedna – pražská tiskárna **Bartoloměje Netolického**, která ale přímo podléhala Ferdinandovi I. Těžiště české kultury se tak přenáší na území Moravy, kde v Prostějově a Olomouci tiskl **Jan Günther**. K jeho nejznámějším tiskům patří první dochovaný český slabikář z roku 1547, Dubraviova *Historie* a z roku 1557 spis *Ezopa mudrce život s fabulemi anebo s básněmi jeho* (takzvaný *prostějovský sborník*), jehož tvůrcem byl **Jan Akron Albín Vrchbělský** (asi 1527 – 1551). Kniha je souborem několika drobných epických útvarů jako například Aisóповy, Avinovy a Adelfonsovy bajky, rozprávky⁶³ Sebastiana Branta či Poggiovy facetie⁶⁴; svým syžetem plní funkci zábavnou, naučnou a moralistní, čímž naplňuje dobový humanistický požadavek po zobecnění humanistických vědomostí.⁶⁵

Akronův přítel a korektor v Güntherově tiskárně **Pavel Hradecký-Aquilinas** (? – asi 1567⁶⁶) se zasloužil o vydání dějepisného spisu *O válce židovské* Josefa Flavia a dvou didaktických prací *Catonova mravní dvojverší* (Catonis disticha moralia) a *Průpovědi řeckých mudrců* (Dicta Graeciae sapientum), které měly učit českou mládež doby humanismu správnému chování a významu moudrosti.⁶⁷

Kromě humanistických děl naučných a beletristických vznikala na Moravě i poezie. V polovině 16. stoléní byl zřejmě v Güntherově tiskárně vytištěn *velký sborník milostné poezie*. Jeho fragment obsahující 11 básní, což je asi pětina původního díla, byl objeven v roce 1961 v brněnské knihovně. Nalezneme v něm hned troje pojetí lásky: středověké (láska jako služba), humanistické (bez studu) a lidové (bez konvence).⁶⁸

---

⁶²M. Kopecký (1991).

⁶³Rozprávka = drobný epický útvar, který je podoben anekdotě.

⁶⁴Žánr humoristické literatury pocházející z renesanční Itálie (z latinského *factiae* neboli žerty). Jde o krátké směšné vyprávění nebo anekdotu o zábavné nebo poučné příhodě ze života. Prvním autorem facetí byl v 15. století Ital Poggio. Bracciolini.

⁶⁵M. Kopecký (1991).

⁶⁶http://www.vkol.cz/data/soubory/import/konf15/ol_autori.pdf (11. 9. 2012).

⁶⁷M. Kopecký (1988).

⁶⁸Tamtéž.

Na Moravě nalezla útočiště i Jednota bratrská⁶⁹. Byla pronásledována za agitaci proti habsburské politice. Jedním z kněží odcházejících z Čech byl i **Jan Blahoslav** (1523 – 1571), později zvolený biskupem Jednoty. Své vzdělání získal na zahraničních školách v Vitemberku, Goldbergu, Královci a v Basileji. Po návratu do vlasti učil na bratrských školách, věnoval se bratrskému archivu a vedl bratrskou tiskárnu v Ivančicích. V roce 1558 (1569 2. rozšířené vydání) vydal Blahoslav hudebně-vědecký spis *Musica, to jest Knížka zpěvákům náležitě zprávy v sobě zavírající*, ve které zpracoval estetickou teorii, principy časoměrné prozodie, sborový zpěv, skládání písní, soubor písňové lyriky i epiky. Z této hudební oblasti zredigoval ještě dva kancionály – *Písně chval božských* (tzv. *Šamotulský kancionál*, 1561) a *Ivančický kancionál* (2. vydání předchozího kancionálu). Dále se věnoval překladu *Nového zákona*, vytvořil první českou teorii řečnictví *Vady kazatelů* a svůj celoživotní zájem o jazyk shrnul v *Gramatice české*. Ta obsahovala výklady o specifikách češtiny, o tropech, figurách, o přejímání slov, o nářečích, slovanských jazycích, českých příslovích atd. Šlo spíše o komplex postřehů z různých částí jazyka než o systematickou učebnici mluvnice. Po dlouhou dobu však zůstala jen v rukopise, byla vydaná až v roce 1857. Z roku 1567 pochází Blahoslavova útočná řeč *Filipika proti misomusům*. Někteří členové Jednoty bratrské stále zastávali názor, že vzdělání je nepotřebné – takzvaní misomusové. Jedním z nich byl i dřívější biskup Jednoty bratrské Jan Augusta. Blahoslavova Filipika je namířena proti všem nepřátelům vzdělání, obhajuje učence a vyšší vzdělání, dovolává se bible a soudobé reformační a humanistické vědy.⁷⁰

Ferdinandův zákaz tisku v Čechách se přestává po čase dodržovat. Někteří tiskaři tisknou s jiným datem na titulním listu (většinou uvádějí letopočty před rokem 1547), mnozí dostávají povolení tisku přímo od panovníka, například **Jan Kosořský**. Ten tiskne *Práva a zřízení zemská* (1550), *Život Adamův* (1553) a knihu zeměpisných a

---

⁶⁹**JEDNOTA BRATRSKÁ** – česká reformační církev, jež se vrací k opuštěným husitským ideálům lidské rovnosti, prostotě, bratrství, zbožnosti a k názorům Petra Chelčického. Byla založena roku 1457 v Kunvaldu v Orlických horách. Jednota bratrská se postupně stává významnou v oblasti vzdělání: zakládá tiskárny a školy, vydává kancionály. Jejím nejvýznamnějším činem byl překlad bible, takzvané bible kralické. V rámci rekatolizace po roce 1620 Jednota bratrská zaniká. Na její odkaz později navázaly další reformační církve, například Českobratrská církev evangelická, Ochranovská církev bratrská aj. K nejvýznačnějším představitelům církve patřil **Řehoř Krajčí**, **Lukáš Pražský**, **Vavřinec Krasnický**, **Jan Ámos Komenský**, **Jan Blahoslav**.

⁷⁰M. Kopecký (1991).

dějepisných výkladů *Kozmografii českou* (1554), o jejíž překlad se zasloužil **Zikmund z Púchova**.⁷¹

Významnější osobností českého tisku této etapy byl **Jiří Melantrich Rožďalovský z Aventina** (1511 – 1580). Po ukončení svého studia na pražské univerzitě pracoval ve velkých tiskárnách v Basileji a Norimberku, poté v Güntherově prostějovské tiskárně a od roku 1546 i v tiskárně Bartoloměje Netolického, kterou nakonec koupil a modernizoval. Českou řadu tisků obohatil o více než dvě stě titulů. K těm nejpodstatnějším patří pět vydání bible (takzvaná *Melantriška*) a herbář italského lékaře a botanika Matthioliho, který pod názvem *Herbář, jinak Bylinář* do češtiny přeložil **Tadeáš Hájek z Hájku** (1525 - 1600)⁷².

Důležité místo v této etapě renesance má i cestopisná literatura, v níž se ukazuje praktická stránka českého humanismu. **Oldřich Prefát** vylíčil své zážitky z cesty v díle s názvem *Cesta z Prahy do Benátek odtud potom po moři až do Palestiny*, které bylo vydáno v pražské tiskárně Jana Kozla roku 1563. Znamé jsou také cestopisy od **Martina Křivoústého, Martina Kabátníka a Jana Hasištejnského**.⁷³

I české humanistické biblické drama má své zástupce, je jím **Pavel Kyrmezer** (asi 1550 – 1589). *Komedia česká o bohatci a Lazarovi*, *Komedie nová o vdově*, *Komedie o Tobiášovi* jsou Kyrzmezerovy hry, které tematicky navazují na již výše zmíněnou Konáčovu biblickou hru Judith. K autorům her s biblickou tematikou patří také **Jan Záhrobský z Těšínu, Daniel Stodolius z Požova, Jiří Mošovský, Mikuláš Vrána Litomyšlský**.⁷⁴

Dalším rozvíjejícím se žánrem je takzvaná rozprávková literatura, jejíž kořeny nalézáme především v lidové slovesnosti. Velmi oblíbeným českým tématem bylo vyprávění o králově šaškovi rytíři *Janu Palečkovi*, moudrém bláznovi prosazujícím spravedlnost a kritizujícím soudobou společnost. V rozprávkách se objevily i jiné typické postavy, například *Enšpígl, Ezop, Markolta* atd., palečkovská látka se ale od ostatních lišila bližším sepnutím s českým prostředím.⁷⁵

V latinské tvorbě vynikal **Matouš Collinus** (1516 – 1566), psal jazykové učebnice, milostnou, aktuální i duchovní poezii, skládal písně a snažil se o oživení

---

⁷¹M. Kopecký (1991).

⁷²<http://www.cbdb.cz/autor-16879-tadeas-hajek-z-hajku> (11. 9. 2012).

⁷³M. Kopecký (1991).

⁷⁴Tamtéž.

⁷⁵M. Kopecký (1988).

divadelního života v Praze. Významné postavení v latinské odborné próze vzniklé na českém území má dílo *De re metallica libri XII. Gregoria Agricoli* (vlastním jménem Georg Bauer, 1494 – 1555). Podrobně v něm popisuje techniku hutnictví a hornictví v Čechách a na Slovensku, i sociální poměry dělníků.⁷⁶

2. 3. 3 Popularizovaná etapa české renesance

V 70. letech 16. století se objevuje další předěl ve vývoji českého humanismu. Na trůn nastupuje Rudolf II., Praha se stává novým panovnickým sídlem a zároveň kulturněspolečenským centrem celé habsburské monarchie. Česká kultura ale spíše „trpí“ pod silou kosmopolitní (především německé) nadvlády, proto se mnozí jedinci snaží rozšiřovat (popularizovat) humanistické znalosti i širším lidovým vrstvám (od toho název této etapy).⁷⁷

Za největší osobnost českého kulturního života je považován humanista, nakladatel, spisovatel, překladatel a organizátor **Daniel Adam z Veleslavína** (1546 – 1599)⁷⁸ (viz Příloha: Obrázek č. 10). Díky jeho cílevědomé a soustavné práci pro rozvoj české kultury bývá toto období nazýváno dobou veleslavínskou. Nejprve působil na pražské univerzitě, kde přednášel studentům historii. Kvůli sňatku s Annou z Aventýnu, dcerou tiskaře Jiřího Melantricha (viz výše), musel univerzitu opustit, protože na profesory se tenkrát vztahovala povinnost celibátu jako u kněží. Začal tedy pracovat v tiskárně svého tchána, kterou po jeho smrti převzal a inovoval. Svou práci zaměřil především na populárněvědeckou literaturu. Shromáždil kolem sebe celou spisovatelskou skupinu (takzvaní Veleslavínovci), jež po Veleslavínově předčasné smrti pokračovala v jeho humanistické ideji nakladatelství.⁷⁹

Veleslavín se nejvíce specializoval na historická díla. Jeho jediným původním spisem byl *Kalendář historický* (1578 a 1590), kde u každého dne v roce uvedl památné události. Dále se věnoval překladům a úpravám různých kronik. Znovu přeložil z podle něj „archaické“ češtiny Carionovu *Kroniku světa* (1541) i Silviovu kroniku po

---

⁷⁶M. Kopecký (1988).

⁷⁷M. Kopecký (1991).

⁷⁸Tamtéž.

⁷⁹M. Kopecký (1988).

Konáčovi, kterou spojil s Kuthenovou kronikou ve spis *Kroniky dvě o založení země české* (1585). Veleslavína zajímal také zeměpis, vydal hned dva spisy, jež plnily funkci cestopisnou, dějepisnou, etnografickou a náboženskou. Jednalo se o překlad německého vyprávění luteránského kněze o cestách biblických postav v Palestině *Itinerarium sacrae scripturae, to jest Putování svatých* a popis svatého města *Vypsání města Jeruzaléma i předměstí jeho*. Je autorem mnoha předmluv, např. ke knihám *Historie církevní*, *Kronika turecká* nebo *Kronika mozkevská*. Ty jsou charakteristické Veleslavínovým vlastenectvím, slovanstvím, vědomostmi i dokonalým jazykem. Cit pro vytrřibený jazyk a filologické nadání využil při tvorbě čtyř slovníků, z nichž dva byly uspořádány věcně a dva abecedně: *Dictionarium linguae latinae*, *Nomeclator [...] tribus linguis* *Nomeclator quadrilinguis* a *Silva quadrilinguis*. Za nejdůležitější a nejrozsáhlejší z nich lze považovat naposledy zmíněný abecední slovník, v českém překladu zvaný *Les čtyřjazyčný*, jenž představuje česko-latinsko-německo-řeckou slovní zásobu. Slovníková práce je pro proud národního humanismu velmi příznačná. Z lékařského oboru byly vydány pod Veleslavínovým vedením tři tisky: *Regiment zdraví*, *Apotéka domácí* a *Herbář*.⁸⁰ Na všech překladech se podílel i Veleslavínův přítel a spolupracovník, profesor **Adam Huber z Ryzenpachu** (1546 – 1613). Dalším členem jeho družiny byl znalec práva, profesor **Pavel Kristián z Koldína** (1530 – 1589), jemuž roku 1579 vycházejí *Práva městská Království českého*. Na rozdíl od jiných kodifikačních pokusů, byla Koldínova práva roku 1610 přijata a zavedena v Čechách i na Moravě a platila až do roku 1812.

Daniel Adam z Veleslavína svým zájmem o dokonalý český jazyk a svou prací položil základy novodobé češtiny, neboť o dvě stě let později se čeští obrozenci při obrodě češtiny vrátili právě k veleslavínské podobě českého jazyka.

Také **Jan Kocín z Kocínětu** (1543 – 1610) spolupracoval s Veleslavínem na několika spisech, na nichž měl větší podíl než sám mistr. Mluvíme zde o spisu *Politia historica* a dvou *Historiích církevních*.⁸¹

Druhým literárním centrem, které se snažilo popularizovat myšlenky humanismu, byla bratrská ilegální tiskárna se sídlem nejprve v Ivančicích, později (od roku 1578) v Kralicích nad Oslavou, v jejímž čele stál **Ondřej Štefan**, nástupce Jana Blahoslava. Štefan zorganizoval celou překladatelskou a interpretační skupinu složenou

---

⁸⁰M. Kopecký (1988).

⁸¹Tamtéž.

z devíti duchovních správců a dvou znalců hebrejštiny, jejích usilovnou prací vznikl nový český text *Bible kralické*. Tvůrci překládali z původních biblických jazyků, to znamená z hebrejštiny, aramejštiny a řečtiny. Iniciátorem překladu byl již Jan Blahoslav s překladem Nového zákona, kdy pracoval s latinským překladem Theodora Bezy i řeckým originálem. První vydání Bible kralické v letech 1579 až 1594 mělo šest dílů (takzvaná šestidílka). Tuto rozsáhlost způsobily mnohé komentáře po stranách textu. V roce 1596 a pak v roce 1613 vyšla bible pouze v jednodílné formě (byl vypuštěn výkladový aparát). Její význam spočíval v politické, filozofické, typografické, ale především v jazykové oblasti, neboť použitá humanistická čeština zde dosahuje svého vrcholu. Společně s veleslavínským jazykem se bibličtina stala základem obrozenecké češtiny.⁸²

Kralická skupina vynikla i v jiných oborech než jen v teologii. **Tomáš Jordán z Klauzenburku**, lékař na Moravě, píše o tehdejších epidemiích a aktuálních medicínských potřebách: *Pestis Phaenomena* (reakce na morovou epidemii v Brně roku 1571), *Lues novae in Moravia expoertae descripto* (o epidemii šířící se z brněnských lázní), *Kníha o vodách hojitelných neb teplicech moravských* (o minerálních a léčivých pramenech na Moravě). Medicíně a botanice se věnoval také **Adam Zálužanský ze Zálužan** ve svém latinském herbáři *Methodi herbariae libri tres* (druhé vydání poté doplnil o české názvy rostlin).⁸³

Díky podpoře císaře se v rukou vědců, ale i různých podvodníků, rozvíjí alchymie. Počeštit jednotlivé alchymistické termíny se pokusil **Bavor Rodovský z Hustiřan** v *Knize o dokonalém umění chymickém* (1585), záhadě kamene mudrců a jiným se věnoval ve spise *Řeči filosofické* (1591). Kalendáře a pranostiky vydával astronom a matematik **Martin Bacháček z Nauměřic**.

Historickým tématem se kromě Veleslavína zabýval **Bartoloměj Paprocký z Hlohol** (1540 – 1604) v knihách *Zrcadlo slavného Markrabí moravského* (1593), *Diadochos, id est Successio, jinak Posloupnost knížat a králův českých* (1602), **Marek Bydžovský Florentina** (1540 – 1612) v rukopisných kronikářských záznamech a **Václav Březan** (1550 – asi 1618) v dnes ztracené historii rožmberského rodu

---

⁸²M. Kopecký (1991).

⁸³Tamtéž.

Monumenta Rosenbergica a dochovaném vyprávění *Život pana Viléma a pana Voka z Rožmberka*.⁸⁴

Z této doby pocházejí také dva pokusy o ucelenou mluvnici češtiny: *Grammatica Bohemica. Gramatika česká, milovníkům téhož jazyka velmi užitečná* (1575) katolického kněze **Matouše Benešovského zvaného Philonomus** (asi 1550 – 1595) a *Grammaticae Bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae libri duo* (1603) od **Vavřínce Benediktiho z Nedožier** (asi 1555 – 1610).

Benedikti společně s dalšími kolegy usiloval o nápravu upadající pražské univerzity. O stavu univerzity a o požadavcích na její reformu svědčí Benediktiho řeč *Oratio therapeutica* přednesená při závěrečné promoci roku 1612.

Rysy popularizovaného humanismu nacházíme v díle luteránského kazatele **Martina Filadelfa Zámorského** (1550 – 1592) *Postila evangelická* (1592). Podstata jeho knihy spočívá především v kazatelské věrouce a etice, přesto využívá mnoha příkladů z antické kultury a odsuzuje podceňování vlastní kultury a minulosti. Srozumitelnost, názornost, poutavá exempla, blízkost prostému člověku, pořekadla a přísloví jsou ceněné literární hodnoty této postily.⁸⁵

V dramatu se posiluje laicizační stránka a autoři často využívají parodii ke kritice aktuálních společenských problémů a lidských charakterů. Velké obliby se dostalo hře *Tragedie neb Hra žebráčů* o sporu žebráků s kupcem v krčmě končícím příkloněním se ke společnosti opovrhovaným žebrákům a anonymní frašce *Sedlský masopust* vyprávějící o venkovském životě a nepovedených námluvách. V roce 1604 byly vytištěny tři hry **Tobiáše Mouřenína z Litomyšle** *Věk člověka* o průběhu lidského života, *Historie o jednom selském pacholku*, kde dochází k osvobození nespravedlivě odsouzeného mladíka pomocí kouzelných housliček, *Vejstupný syn* o návratu zlem sváděného syna k otci. Všechny tři hry se dočkaly několikerého vydání i se staly knížkami lidového čtení. Ještě před rokem 1620 byly upraveny *tři kratochvilné pololidové hry* zapsané ve *Strahovském rukopise*. Jednalo se o dialogy různých svérázných postaviček, jako například opilce, blázna, hluchého, žvanila, zoufalce aj., s minimální dějovou linií.⁸⁶

---

⁸⁴M. Kopecký (1991).

⁸⁵Tamtéž.

⁸⁶Tamtéž.

Parodie i lidovost nejsou záležitostí pouze světských her, ale pronikají i do her s biblickou tematikou. Například *Historia duchovní o Samsonovi* patří k nejdelším českým biblickým hrám prezentujícím starozákonní příběh se snahou oprostít se co nejvíce od náboženských motivů. Druhým důkazem zlidovění a „počeštění“ tentokrát velikonoční tematiky jsou hry **Šimona Lomnického z Budče** (1552 – asi 1622) *Triumf aneb Komédie kratičká o přeslavném syna božího nad smrtí, peklem a ďáblem vítězství* nebo *Komedia neb Hra kratičká, potěšitelná a nová o radostném vzkříšení Krista Pána*, v níž se objevují názvy jihočeských hospod a pivovarů, Magdaléna má informovat určitá jihočeská města a vesnice, zapíjení zmrtvýchvstání Ježíše Krista pivem, opilý apoštol Petr apod. Do jeho repertoáru patřily i krátké skladby, jež byly psány k různým příležitostem, různým mecenášům, např. *Kupidova střela, Tobolka zlatá proti hříchu a lakomství, Instrukcí čili naučení mladému hospodáři, Filozofický život*.⁸⁷

Smrt Daniela Adama Veleslavína, ale i dalších významných osobností českého humanismu, většinou na mor, povodně, rozsáhlé požáry a přibližující se hrozba tureckého vojska přivedly humanismus v Čechách ke jeho konci. Humanistické myšlenky ztratily pro mnohé svůj význam, objevují se představy o konci světa, sílí expresivní výrazy, disharmonie a nejistota, které jsou příznačné pro nový umělecký směr v Evropě, takzvaný manýrismus⁸⁸.

Díky Veleslavínově vdově **Anně z Aventýnu** a jejich synovi **Samueli Adamovi** fungovala pražská tiskárna až do Bílé hory. Vycházejí nová vydání některých spisů vzniklých před rokem 1599 i tisky nové, založené již na principu humanisticko-manýristickém.⁸⁹

Velmi poutavým se stal cestopis humanisty **Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic** (1564 – 1621 popraveného na Staroměstském náměstí) *Putování aneb Cesta z království Českého do města Benátek, odtud po moři do země Svaté, země Júdské a dále do Egypta [...]* (1608). Kryštof Harant tuto cestu za poznáním východních zemí podnikl roku 1598 s přítelem Heřmanem Černíkem z Chudenic. V úvodu charakterizoval starší cestopisnou literaturu, upozornil na potřebu a užitečnost cestopisů

---

⁸⁷M. Kopecký (1991).

⁸⁸Je jím označován umělecký směr vrcholné renesance a počátku baroka (konec 16. století – první desetiletí 17. století), jenž vznikl z krachu humanistických iluzí a následné skepse. Vyznačoval se disharmonií, bizarní fantazijností, asymetrií, silnou expresivitou, napětím a neobvyklými motivy. Nejvýrazněji se projevil ve výtvarném umění rudolfínské doby: G. Arcimboldo, B. Spranger, J. Heintz...

⁸⁹M. Kopecký (1988).

v národním jazyce, sám si knihu ilustroval, využil dosavadních humanistických znalostí z oboru geografie, historie i etnografie.⁹⁰

Druhým významným cestopisem byl **Václav Vratislav z Mitrovic** (1576 – 1635), který se už v patnácti letech vydal jako páže v císařském poselstvu do Turecka. Jeho cestopis *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic* (1599 rukopis, tisk až v roce 1777) je poutavé vyprávění o jejich náročné cestě, tureckém sultánovi, tureckém prostředí a jazyce, dvouletém věznění za údajnou špionáž a o následném vyhoštění, o milostném trojúhelníku sultánova komisaře, jeho mladé manželky a jejího milence, o krutém mučení ve vězení aj.⁹¹

Za zmínku stojí taktéž moralizující alegorie **Vavřince Rvačovského z Rvačova** (1525 – po 1590) *Masopust*. Vavřinec, jakož to utrakvistický kněz, v ní kritizuje dobové masopustní zvyky a personifikuje lidské nečtnosti. Moralizující charakter měly i některé skladby ve sbírce *Prostopravda Mikuláše Dačického z Heslova* (1555 – 1625). Kromě tohoto tématu zde nalezneme i ostřejší satiry namířené proti právníkům, lékařům, katolickým kněžím apod., skladby sociální i duchovní. Dačický se zapsal i do dějin české memoárové literatury. Jeho *Paměti* tvořící obraz tehdejšího života v Kutné Hoře shrnují dobové zprávy, vlastní vzpomínky, zároveň i vzpomínky Dačického rodiny.⁹²

K pokladům české humanistické literatury patří také dopis nazvaný *Apologia neb Obrana ode mne, Karla staršího Žerotína panu Jiříkovi z Hodic*. Autorem, jak již vyplývá z názvu, byl známý moravský politik **Karel starší z Žerotína** (1564 – 1636), obhájuje v něm svůj způsob politiky a upozorňuje na stavovské problémy na Moravě. Tento dopis je vynikající příklad české humanistické epistolografie – dokonalá kompozice, umělecké a řečnické jazykové prostředky, vrcholná humanistická čeština.⁹³

Také učenec, literát, politik a odpůrce habsburské nadvlády, **Václav Budovec z Budova** (1551 – 1621 poprava na Staroměstském náměstí), přispěl svou literární tvorbou do české kultury. Nejhodnotnější byl *Antialkoran*, spis sledující na základě zkoumání koránu a další odborné literatury rozdíly mezi křesťanstvím a islámem.⁹⁴

Zvídavost a poznání je charakteristickou vlastností nejen pro humanismus, ale i pro literární renesanční postavu *Fausta* obětujícího pro poznání všeho i svou duši.

---

⁹⁰M. Kopecký (1991).

⁹¹M. Kopecký (1988).

⁹²M. Kopecký (1991).

⁹³M. Kopecký (1988).

⁹⁴M. Kopecký (1991).

Českému čtenářstvu faustovskou látku poprvé přeložil do češtiny roku 1611 **Martin Karchesius** (vlastním jménem Martin Kraus z Krausenthalu), čímž rozšířil řadu typických postav objevujících se v období renesance. Faust i jeho příběh byl ještě mnohokrát zpracován a adaptován různými autory, Karchesiova verze dala přednost především velké fantazii před skutečnou historickou postavou.⁹⁵

Přehled české a moravské renesanční literatury uzavřeme osobností, jež se svým významem, moudrostí, literárním působením, usilovnou prací o reformní změny na pražské univerzitě i osudovou smrtí stala předlohou pro známý historický román Zikmunda Wintra **Jan Campanus Vodňanský** (1572 – 1622). Jádrem jeho tvorby byla poezie, většinou latinská, využívající především antických básnických forem. Z literárněhistorického pohledu je také velmi zajímavá latinská školní hra *Bretislaus Comaedia nova* zabývající se českými dějinami. Její uvádění však bylo záhy zakázáno, neboť měla údajně urážet české panovníky, římského císaře a církev.⁹⁶

---

⁹⁵M. Kopecký (1988).

⁹⁶M. Kopecký (1991).

III. HUMANISTICKÁ ZÁBAVNÁ PRÓZA A KNÍŽKY LIDOVÉHO ČTĚNÍ

3. 1. Vývoj české humanistické zábavné prózy

Jak z uvedeného přehledu literární tvorby od konce 15. století až do první čtvrtiny století 16. vyplývá, hlavní literární proud tvořila literatura naučná. Zábavná produkce stála pouze na periférii celého literárního procesu, ale její význam je nezanedbatelný. Silná a po staletí stále přenášená tradice humoristické prózy položila totiž základy moderní české prózy, jež vznikala v době národního obrození.

Striktně diferencovat v tomto období literaturu zábavnou, společenskokritickou, výchovnou a naučnou nelze. Stále totiž převládá tzv. synkretismus funkcí, kdy se jednotlivé žánry prolínají a doplňují. Zábavné knihy jsou tedy často doplněny o mravoučná poučení i kritiku.

Stejně jako v ostatních evropských literaturách i u nás se v této etapě dovršil proces nahrazování veršovaných zábavných děl prozaickými. Podle Jaroslava Kolára⁹⁷ vše souvisí s rozvojem vzdělanosti a s kazatelstvím. Veršová forma byla užívána pro lepší zapamatování nějakého ponaučení či příběhu. Díky zlepšení školství a rozšíření gramotnosti i mezi nižší společenské vrstvy, dávají lidé více přednost samostatnému tichému čtení prozaických textů než hlasitému přednášení.

Postupný rozvoj zábavné renesanční prózy lze shrnout do třech vývojových etap.

První fáze nastává po skončení husitských svárů na konci 15. století a sahá až do 20. let století 16. Zábavná četba navazuje na literaturu století 14. (veršované zábavné skladby, přepisy starších prozaických povídek, zábavně naučná četba.) i na látky mnohem starší (povídky o *Alexandru Velikém*, o *Apolloniovi Tyrském*, cyklus o *sedmi mudrcích*, povídka o *Valtrovi a Griseldě*).⁹⁸ Za zmínku také stojí tzv. exempla, často užívaná zábavná vypravěčská vložka, která sloužila k následné ilustraci výkladu či oživení textu (např. **Ctibor Tovačovský** vložil do své skladby *Hádání Pravdy a Lži* čtyři rozprávky⁹⁹). Charakteristickým rysem je satirický humor namířený proti

---

⁹⁷ J. Kolár (1960, s. 11).

⁹⁸ J. Hrabák (1959, s. 305).

⁹⁹ J. Kolár (1960, s. 13).

tradičnímu uspořádání věcí, zesílený důraz na reálný svět, na smyslnost a na pojímavé hodnoty lidského života.

Zhruba na přelomu 15. a 16. století vstupuje do Čech italská novela, jejímž tvůrcem byl **Boccaccio** (sbírka novel *Dekameron*). Překlad několika jeho novel se dochoval v tzv. *Neuberském sborníku*. Překladačem novel a také autorem prvního pokusu o českou renesanční rozprávku (*O jedné pěkné paní jménem Salomeny*), v níž nakonec převážily mravně naučné snahy nad renesanční pointou příběhu, je **Hynek z Poděbrad**. Jednotlivé Boccacciovy novely vydával a šířil tiskem také **Mikuláš Konáč z Hodiškova** (např. *O Cymonovi hlupém, o Serciapelletovi, zřejmě i o Gviškardovi a Sigismundě*).¹⁰⁰ Světská a zejména milostná tematika se však u českých čtenářů, kteří důvěřovali především literatuře náboženské, prosazovala velmi pozvolně.

Vedle boccacciovských novel vznikaly také zábavné spisy více spjaté s životními zkušenostmi, například původní české dílo *Frantova práva* či *Rozmlouvání Šalamouna s Markoltem* kritizující negativní stránky soudobé společnosti, nebo ukázka lidové moudrosti ve známých *Ezopových bajkách*.¹⁰¹

Podle Jaroslava Kolára¹⁰² tvoří *Frantova práva* (1518) vrchol české humanistické zábavné prózy a zároveň také ukončují rozmach tohoto druhu humoristické prózy. Důvodem přerušení jejího vývoje byla zejména společenská situace počátku 16. století, kdy mezi sebou zápasila především šlechta a města, ale také drobní řemeslníci s patriciátem. Dosavadní čtenářstvo obrátilo svou pozornost spíše na aktuální témata o bouřlivé politické situaci. Zábavné próze neprospěla ani zpřísněná utrakvistická cenzura zavedená od roku 1524.¹⁰³

Dostáváme se tedy do druhé vývojové fáze (od 20. let až do 60. let 16. století), kdy nebyla vydána žádná podstatnější humoristická próza. Výjimku tvoří pouze dílo **Mikuláše Konáče z Hodiškova** *Pravidlo lidského života* (úprava orientálních bajek, v nichž převládá zábavná složka i přesto, že cíl celého díla je naučný) a tzv. *Prostějovský sborník*, který čerpal z italských renesančních děl.

V třetí etapě, datované od 60. let 16. století do 20. let 17. století, nacházíme v zábavné produkci dva odlišné typy próz. Jeden slouží jako doplnění naučných a

---

¹⁰⁰J. Kolár (1960, s. 15).

¹⁰¹J. Hrabák (1959, s. 305).

¹⁰²J. Kolár (1960, s. 17).

¹⁰³Tamtéž.

mravokárných děl sloužících k uchování a obnovení tradičních společenských hodnot (podoba tzv. exempel), druhý typ přináší zahraniční středověká většinou milostná a dobrodružná vyprávění či humorné rozprávkové cykly určené k zábavě všech čtenářů. Poprvé se v českém prostředí objevují historie a kroniky o *Alexandru a Ludvíkovi*, o *Dionidu a Peritonivi*, o *Fortunatovi*, o rytíři *Galmym*, o *Mageloně*, *Meluzíně*, *Oktaviánovi*, *Pirámovi a Tysbe* a s nimi již dříve známé kroniky o *Štilfridu a Bruncvíkovi*, o *Griseldě*, o *Gviškardovi a Sigismundě*. Nově se také objevují kratší rozprávky o jednom hrdinovi, např. *Ezopa mudrce život*, *Faust*, *Enšpígl*, *Paleček*, *Šalamoun a Markolt*, z nichž pouze *Paleček* je skladba českého původu. Ostatní příběhy pracují s látkami, které nalzáme ve všech evropských literaturách.¹⁰⁴

Těžiště zábavné humanistické prózy nacházíme především v těch pracích, které nejvíce vycházejí z ideje lidového smýšlení, tematicky čerpají z domácí společenské situace nebo se zřetelem k ní zpracovávají zahraniční podněty: *Historie o bratru Palečkovi*, *Březinovy rozprávky*, *Enšpígl*, *Frantova práva*, *Faust a Fortunatus*.

I přes velkou oblíbenost byla zábavná díla tvrdě odsuzována a kritizována, neboť své čtenáře nevzdělávala, ale odváděla od náboženských povinností do světa fantazie a pohádek. Tomáš Bavorský¹⁰⁵ ve své *Postile české* (1557) dokonce lituje, že není čtení zábavných knih trestáno:

„Žádnému ještě zabráněno a zapovědíno není, aby Práv Frantových, rozprávek Markoltových, kronik smyšlených a jiných světských, někdy dosti oplzlých kněh čítati měl...“

3. 2. Knížky lidového čtení

Literární termín knížky lidového čtení pochází z německého pojmenování *Volksbücher*, neboli knihy pro lid. Do české odborné literární terminologie jej z německého překladu vnesl profesor slovanské literatury na Univerzitě Karlově Jan Máchal (1855 – 1939¹⁰⁶).¹⁰⁷

---

¹⁰⁴J. Kolár (1960, s. 26).

¹⁰⁵Tamtéž (s. 25).

¹⁰⁶<http://abicko.avcr.cz/archiv/2005/2/obsah/jan-machal-25.-10.-1855-3.-11.-1939-.html> (20. 9. 2012).

¹⁰⁷L. Pavera, F. Všeticka (2002, s. 172 - 173).

Knížky se šířily v laciných tiscích již od konce 15. století a svým obsahem lákaly čtenáře až do poloviny století 19., kdy se zásluhou **Václava Rodomila Krameria** (1792 – 1861) a České expedice znovu dostaly ve větším množství do tisku a k rukám českého čtenáře. Zprvu byly knihy určeny šlechtickému publiku, později měšťanstvu a až v době pobělohorské jejich témata natolik zlidověla, že našly své čtenáře i mezi venkovskými méně vzdělanými vrstvami.¹⁰⁸ Důvodem rozšíření knížek mezi lidové čtenáře bylo i zavedení povinné školní docházky za Marie Terezie, jehož cílem bylo naučit všechny číst, psát a počítat.

Díky jejich žánrové rozrůzněnosti musíme odlišovat dvě různá pojetí. Užší charakteristika zařazuje do knížek lidového čtení tisky z 15. – 19. století zvané historie a kroniky. Nejde však o historická ani historiografická díla, ale o skladby, většinou prozaické, jejichž funkce byla zábavně výpravná, výchovná i populárně naučná. Autor zůstával většinou v anonymitě.¹⁰⁹ Zpracovatelé těchto „povídek“ navazovali na starověké látky, rytířskou epiku 12. – 15. století, středověké apokryfy a legendy. Tyto humorné příběhy měly dobrodružný děj, v němž někdy hrála velkou roli fantazie (návaznost na tradici folklórních pohádek), v mnohých se objevila satirická kritika, autoři si vypůjčovali, přejímali, překládali a adaptovali již známé texty (zahraniční, např. románské, německé, orientální, i české), kratší epizody na sebe navazovaly volněji (tzv. „koráلكový“ způsob výstavby textu), postavy i jejich postupný vnitřní vývoj nebyl detailně charakterizován, závěr příhody býval většinou kladný, kdy dobro zvítězilo nad zlem.¹¹⁰

Jmenujme teď několik názvů nejrozšířenějších knížek lidového čtení: *Meluzína, Griselda, Magelona, Pirámus, Šalamoun, Ezop, Markolt, Jenovéfa, Dagobert, Herkules, Faust, Eustachius, Alexander Veliký, Fortunatus, Boccacciovy povídky o Cymonovi, Floriovi a Biancefóre, Ezopa mudrce život, Frantova práva, Grobianus, Enšpígl, Paleček, Žižka* aj.¹¹¹

---

¹⁰⁸V. R. Kramerius (1988, s. 8, 20).

¹⁰⁹Tamtéž.

¹¹⁰L. Pavera, F. Všeticka (2002, s. 172 - 173).

¹¹¹P. Voit (2006. s. 467).

Mezi nejznámější české úpravce můžeme zařadit **Zikmudna Antocha z Helfenberku, Martina Karchesia, Šimona Lomnického z Budče, Jana Trojana z Bylan** nebo **Matouše Walkemberského z Walkemberku**.¹¹²

Vydávání knížek bylo pro jejich oblíbenost a brzké opotřebování komerční záležitostí a věnovaly se mu generace tiskařských rodin, např. Škarniclové v Uherské Skalici, Landfrasové v Jindřichově Hradci a Táboře.¹¹³

Vedle užšího pojetí se pojem knížky lidového čtení vztahuje v širším slova smyslu i na drobnější tisky, jejichž jazyk a forma byly zvoleny pro méně vzdělané a chudší obyvatele. K hlavním rysům patřila srozumitelnost, jednoduchost, spádnost děje, dostupná cena, žánrová pestrost. Kromě již zmíněných historií a kronik sem řadíme také bajky, dialogy, hádanky, kalendáře, kuchařky, kramářské písně, planetáře, snáře, prorocství, hospodářské knihy či zdravotnické návody atd.¹¹⁴

O tom, že knížky byly u čtenářů velice oblíbené, svědčí jejich mnohé reedice, často i s neúplným impresem. Nejstarší doložené české tisky pocházejí z počáteční čtvrtiny 16. století, jejich existenci však potvrzují pouze archivní doklady (např. soupis knihkupeckého skladu Jana Oliventského z Oliventu. Důvodem byl nekvalitní papír, jenž se brzy roztrhal, a knížka již nebyla k přečtení. První zachované exempláře však spadají až do 2. poloviny 16. století.¹¹⁵

---

¹¹²P. Voit (2006, s. 467).

¹¹³L. Pavera, F. Všeticka (2002, s. 172 - 173).

¹¹⁴P. Voit (2006, s. 469).

¹¹⁵Tamtéž (s. 468).

IV. PROSOPOGRAFIE HUMANISTICKÉ ZÁBAVNÉ PRÓZY

Prosopografie je věda systematicky zkoumající osoby určitého okruhu s ohledem na jejich původ, rodinné vztahy, postavení, původ, státní příslušnost apod.¹¹⁶ V této diplomové práci věnuji pozornost především postavám z humanistické zábavné prózy (respektive z tzv. knížek lidového čtení), které jsou aktéry většího počtu drobných vyprávění (rozprávek) nebo svým jednáním vytvářejí zajímavé charakterové typy.

Rozprávka, jakožto velmi krátký literární útvar, nám čtenářům neposkytuje podrobný popis jednajících osob, přesto některé postavy a jejich charaktery překročily hranice vyprávění¹¹⁷ a staly se typickými literárními postavami, které nahrazují obecnou myšlenku o jejich způsobu chování a jednání.

Obecně lze říci, že hrdinové knížek lidového čtení pocházejí spíše z nižších sociálních vrstev, věří v rovnost a spravedlnost všech. Díky jejich vychytralosti a vtípným kouskům karikují a kritizují bohatší a mocnější statkáře, měšťany, církevní hodnostáře, šlechtu, ale i sami sebe. Vzestup postav tohoto typu znamenal v literatuře přiblížení se více k lidovému čtenáři i boj za společenský pokrok.¹¹⁸

4. 1 Historie o bratru Palečkovi

4. 1. 1 Obecné informace o díle

Historie o bratru Palečkovi (viz Příloha: Obrázek č. 12 a 13) představují útlou knížku lidového čtení složenou pouze z dvanácti krátkých cyklů (příběhů) o Janu Palečkovi, královském šaškovi a rádci Jiřího z Poděbrad Vycházejí, podobně i jako jiné knížky lidového čtení, z ústní lidové tradice a jejich literární zpracování je přibližně datováno na počátek 16. století. Nejstarší vydání tohoto souboru se dochovalo ve dvou českých rukopisech, dvou tiscích a jednom rukopisném překladu do německého jazyka. V 17. a 18. století (období protireformace) patřil k zakázaným knihám, neboť mnohé

---

¹¹⁶http://www.az-encyklopedie.info/p/31756_Prosopografie/ (21. 10. 2012).

¹¹⁷J. Kolár (1952, s. 191).

¹¹⁸J. Kolár (1957, s. 404).

jeho myšlenky byly zřetelně protikatolické. Nový dotisk se objevil mezi exulantskými tisky až v roce 1756 jako dodatek k vydání Jana Komenského *Historie o těžkých protivenstvích církve české*.¹¹⁹ I přes krátký obsah patří *Historie o bratru Palečkovi* k nejvýznamnějším památkám české humanistické zábavné prózy, protože jako jediné vycházejí a jsou zasazeny přímo do českého prostředí.

Jaroslav Kolár ve své knize *Tři rozprávky o jednom hrdinovy* použil text z jednoho z dochovaných tisků, který byl pořízen zřejmě roku 1602 **Sixtem Palmou**, jenž jej věnoval svému příteli, soběslavskému primátoru Řehoři Smrčkovi:

*Kratochvilná ted' historie tato
můž býti i k naučení, tak mám za to,
kterážto mezi lidmi rozepsaná
jest od dávného času mnohým známá,
ted' nyní v češtině poopravená
a k žádosti některých vytištěná.
Tu imprimovanou vám dedikuji,
na důvod lásky bratrské daruji,
abych též znamení vděčnosti nyní
prokázal za přijatá dobrodiní.
Věřím, že ji dobrotivě přijmete
a mne v své paměti míti budete.
A s tím vás poroučím boží milosti,
budiž s vámi i se mnou Pán mocnosti.*¹²⁰

Jednotlivé příběhy, resp. kusy se odehrávají v Praze a jejím okolí. Jejich přesné určení, např. špitál svatého Ducha u mostu (2. kus), dům u Sixtů (3. kus), špitál svatého Pavla (10. kus), Tejn (10. kus), dodávají dílu historickou důvěryhodnost. Jednotlivé kusy vyprávějí o příkladných a ušlechtilých činech moudrého rytíře Jana Palečka, který sloužil na dvoře husitského krále Jiřího z Poděbrad¹²¹ jako šašek. Paleček však nebyl šaškem v dnešním slova smyslu, protože tehdejší šašci často plnili úlohu spíš rádcovskou, tzv. moudří blázni.¹²²

---

¹¹⁹J. Kolár (2004, s. 228).

¹²⁰Tamtéž (s. 213).

¹²¹A. Grund (1952, s. 186).

¹²²B. Václavek (1950, s. 376).

Začátek ani konec *Historií* není nijak časově určen na rozdíl od Enšpíglu, kde je uvedený rok jeho smrti. Kompozice textu je tvořena na počátku uvedením věnování, dále následují číslicemi označené jednotlivé kusy (1. – 12.), závěr tvoří oddělený odstavec odkazující na další mnohá Palečkova dobrodíní, jež konal až do své smrti, a zmiňující Palečkův a později i skon krále Jiřího. Vyjma 9. kusu, který je také nejkratší, obsahuje každá rozprávka nějaký děj. Jednotlivé situace řeší Paleček lišáckým způsobem a selským rozumem. Nejvtipněji vynívá ta, kde Paleček mluví s rybami:

*„Králi povímí. Měl sem bratra rybáře a utonul mi v řece; protož se těchto ryb ptám, vědí-li co o něm.[...] Tak praví, že jsou ony velmi malé, a proto o něm nic nevědí; než abych se ptal těch starých ryb, které sou na tvém stole.“*¹²³

Z dřívějších výzkumů, především historika Rudolfa Urbánka¹²⁴, je dokázáno, že existovalo příběhů o Palečkovi mnohem více, což ukazuje značnou popularitu této literární postavy i jejího literárního zpracování do knížky lidového čtení. Konečný cyklus dvanácti rozprávek, který znovu vydal Jaroslav Kolár, byl pečlivě uspořádán a zredigován neznámým literátem tak, aby vynikla celková ideová podstata *Historií*. Menší počet umělecky dokonalých a ideově jednotných příběhů vede jasněji a cíleně k centrální myšlence díla než mnohem rozsáhlejší soubory.¹²⁵ Proč autor zvolil zrovna dvanáct příběhů, se lze pouze domnívat. Počet může být jen náhodný, nebo naznačuje nějakou symboliku, např. dvanáctka jako magické číslo, dvanáct měsíců zajišťující koloběh života, dvanáct hodin od rozbřesku do setmění značící pracovní den, dvanáct apoštolů Ježíšových¹²⁶ naznačující křesťanskou tradici, dvanáct souhvězdí a znamení zvěrokruhu ukazující na sepětí s tajemnou astrologií.

Oproti složitému stylistickému projevu renesanční doby, zde nejsou používána dlouhá nepřehledná souvětí, příběhy jsou stručné, někdy až příliš úsečné. Je použit prostý, hovorový jazyk, ovšem pro mnohé dnešní čtenáře již zastaralý. Často jsou zde užity přechodníky (*pověděvše*,¹²⁷ *vyšev*,¹²⁸ *vstav*,¹²⁹ *poslechši*,¹³⁰ *dadouc*,¹³¹ *uzřev*¹³² ...),

---

¹²³J. Kolár (2004, s. 221 – 222.).

¹²⁴Tamtéž (s. 231).

¹²⁵Tamtéž (s. 231).

¹²⁶Tamtéž (s. 230).

¹²⁷Tamtéž (s. 214).

¹²⁸Tamtéž (s. 219).

¹²⁹Tamtéž (s. 219).

infinitiv verb zakončen na koncovku –ti (*dáti donésti*,¹³³ *pomáhati*,¹³⁴ *mýti*¹³⁵ ...), staročeské a archaické tvary slov (*lína*,¹³⁶ *jať*,¹³⁷ *vyslyšán býti*,¹³⁸ *pošívati stodolu*,¹³⁹ *fojt*, *140čapličky*, *141coť*, *142jizba*¹⁴³...). Text měl být jednoduchý záměrně, aby stylistická složitost neskryla podstatu díla, a aby byl srozumitelný pro nevzdělané čtenářské publikum.

Celkový charakter rozprávek plní jako většina knížek lidového čtení funkci zábavně naučnou. Na pozadí příběhů poznáváme obraz tehdejší společnosti, jejich každodenní starosti a problémy. Největší důraz je však kladen na funkci didaktickou, v tomto případě se silným zaměřením na výchovu křesťanskou. S jistou mírou nadsázky nám svým tvarem i významem mohou připomínat biblická podobenství.¹⁴⁴

Svými skutky Paleček ukazoval na společenské rozpory, chudobu lidí, nespravedlnost, neprávem obviněné, nepoctivost a nesvědomitost v českém království. Pokud napravení objevené křivdy nebylo v jeho silách, obrátil se na krále majícího větší moc. Účastnil se rad českých pánů s králem, kde kontroloval, zda pánové radí králi ve prospěch země, či jen sebe. Objevil nepoctivé šafáře okrádající své pány, zachránil nevinného od poprav, chytré vymohl rychtáři zpět jeho peníze (viz Příloha: Obrázek č. 14), pomáhal chudým s opravami a podělil se s nimi i o svou výplatu. Vysmívá se kněžím, jež podle něj vypadají jako masopustní blázni, i celé církvi, která neslouží lidu, ale jen sama sobě. Snaží se napravit zloděje i naučit královnu prospěšnější solidárnosti, než je účast na svaté pouti, pláče ve dnech masopustu, kdy lidé podléhají obžerství.

---

¹³⁰J. Kolár (2004, s. 220).

¹³¹Tamtéž (s. 219).

¹³²Tamtéž (s. 221).

¹³³Tamtéž (s. 221).

¹³⁴Tamtéž (s. 219).

¹³⁵Tamtéž (s. 214).

¹³⁶Tamtéž (s. 214).

¹³⁷Tamtéž (s. 217).

¹³⁸Tamtéž (s. 216).

¹³⁹Tamtéž (s. 219).

¹⁴⁰Tamtéž (s. 216).

¹⁴¹Tamtéž (s. 217).

¹⁴²Tamtéž (s. 222).

¹⁴³Tamtéž (s. 219).

¹⁴⁴G. Šaročová (1996, s. 25).

Vtipným způsobem upozornil krále, že na jeho stole jsou vybranější pokrmy ve větším množství než na jiných. Svou chytrostí pomohl chudákovi, aby jej vyléčili i ubožákům, kteří neměli co na sebe.

Vtipně pojatá kritika kárající nepřímo soudobou společnost a pokus o její nápravu vzorným Palečkovým jednáním, tak můžeme shrnout základní ideu díla.

Palečkovská tradice však nezanikla v době baroka. Díky snaze sběratelů i básníků vstoupil Paleček do obrozenecké doby i literatury. Ppsal o něm **Hýbl, Frič, Erben, Neruda** (*Balady a romance: Balada česká*), **Čech, Jirásek, Herben** aj. Palečkovy historky se dostaly i do ruské literatury, kde je převyprávěl samotný **Lev Nikolajevič Tolstoj** (*O bratru Palečkovi*). Roku 1988 se také dočkal filmového zpracování. Ve filmu **Eugena Sokolovského ml.** s názvem *Bratr Paleček* jej ztvárnil **Jaroslav Kuneš**.¹⁴⁵ V novější literatuře zveršoval a moderně zpracoval Palečkovy příběhy pro děti **Josef Hiršal** společně s **Jiřím Kolářem** (*Paleček krále Jiřího*, 1992)¹⁴⁶ a **František Kubka** jim dal zase podobu dvoudílného historického románu – *Palečkův úsměv* (1946), *Palečkův pláč* (1948).¹⁴⁷

*Že se v pytli šídlo neutají,
rozesly se zvěsti po Čechách:
U Domažlic, v pošumavském kraji,
chodí vandrem prapodivný brach.
Má prý bystrou, přemýšlivou hlavu,
má prý srdce, zlaté nad poklad.
Dvořané tu zajímavou zprávu
donesli i na královský hrad:
„Vyvádí, a přece blázen není,
celý den má plno humoru.
Bylo by s ním věru vyražení,
dostat ho za šaška ke dvoru.“
Král Jiří se mírně zjasnil v oku:*

¹⁴⁵<http://www.csfd.cz/film/222224-bratr-palecek/> (17. 11. 2012).

¹⁴⁶<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1021&hl=Josef+Hir%C5%A1al+> (19. 11. 2012).

¹⁴⁷<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=788&hl=franti%C5%A1ek+kubka+> (19. 11. 2012).

„Jeho jméno, přízvisko a věk?“
„Může mu být, pane, třicet roků,
říkají mu bratr Paleček.“¹⁴⁸

4. 1. 2 Prosopografie postav v rozprávkách o Palečkovi

Ústřední postavou této knížky je, již v názvu uvedený, **Jan Paleček**. I přes stejné jméno jej nesmíme zaměňovat s malým Palečkem ze známé české pohádky, kterou zpracovala Božena Němcová. Podle různých pramenů jde o historicky doloženou postavu, jež sloužila na královském dvoře za vlády krále Jiřího z Poděbrad (1458 – 1471¹⁴⁹) a také člena Jednoty bratrské.¹⁵⁰ Zřejmě se jednalo o zemana, rytíře (po roce 1400 – 1470¹⁵¹), pocházejícího ze vsi Pálče, proto mu lidé říkali Jan Pálček či Paleček.¹⁵² Vzájemný vztah reality a literární fikce je tedy v tomto případě velmi úzký. Lze tedy předpokládat, že se některé činy uvedené v rozprávkovém cyklu mohly skutečně kdysi stát. S jistou dávkou idealizace skutečnosti však musíme počítat. Na základě existence Palečka jako historické postavy a častého uvedení konkrétního místa děje můžeme tuto knížku lidového čtení přiřadit i žánru kronikářskému.

Osobní Palečkova data, jako např. místo a datum narození, jména rodičů, rodinný stav, jsou čtenářům neznámé. Z textu můžeme odvodit pouze dva životopisné údaje: místo pobytu (Praha) a přibližné určení Palečkovy smrti, které by se přibližně mělo shodovat s datem úmrtí Jiřího z Poděbrad.

*A pobožně při králi živ jsa, s ním se rozžehnal, duši Bohu poručil, v Pánu usnul; po němž král Jiří byl teskliv a brzy umřel.*¹⁵³

I přes své zdrobnělé přízvisko nelze z textu předpokládat, že by byl Paleček malého vzrůstu. Je sice známo, že šaškovský úřad často zastávali mimořádně malí lidé, tzv. trpaslíci, lidé s různými tělesnými vadami nebo jedinci skutečně bez rozumu.

---

¹⁴⁸J. Hiršal, J. Kolář (1992, s. 21).

¹⁴⁹J. Malátková (2004, s. 441).

¹⁵⁰J. Kolár (2004, 233).

¹⁵¹J. Hiršal, J. Kolář (1992, s. 163).

¹⁵²http://www.rozhlas.cz/toulky/vysila_praha/_zprava/263-schuzka-bratr-jan-palecek--1044951 (19. 11. 2012).

¹⁵³J. Kolár (2004, s. 222).

Žádný z kusů však nenasvědčuje, že by měl Paleček nějaká fyzická omezení, právě naopak. Rád pomáhal chudým s opravami či stavbou jejich domů a k tomu je zapotřebí síla, obratnost, fyzická a pohybová zdatnost. Zřejmě se ani neoblékal do typicky šaškovských šatů, což soudí i Bedřich Václavek.¹⁵⁴ Jeho častá účast na zasedání královské rady nasvědčuje, že se odíval spíše konzervativněji. Kromě toho Paleček pomáhal lidem z okolních vesnic spravovat jejich stavení a šaškovský oblek s rolničkami by nebyl příliš praktický. Ve dvanáctém kuse se dovídáme, že nosíval tzv. pánskou sukni, o kterou se navíc rád podělil s chudáky, kteří neměli co na sebe.

Paleček zastával u krále funkci dvorního šaška. Jenže není šašek jako šašek. Nemůžeme si Palečka představovat jako barevného klauna s rolničkami předvádějícího humorné kousky, které mají krále rozesmát k nezastavení. Paleček představuje postavu takzvaného „moudrého blázna“. Tento výraz se na první pohled zdá jako oxymoron, protože jak může být někdo moudrý, když je společností považován za blázna? Podrobnější zaměření na spojení obou pojmů nás ale dovede hned k několika literárním postavám, jež se mohou titulovat tímto přívískem.

Podle Emanuela Frynty¹⁵⁵ existuje několik typů tzv. moudrých bláznů. Blázen, šílenec, člověk bez rozumu, lékařem diagnostikovaný jako duševně chorý, člověk zbavený svéprávnosti. To jsou výrazy užívané pro tzv. lidi boží,¹⁵⁶ duševně nemocné, kteří byli pro svou nemoc zbaveni povinností a zvyklostí dané společností. Bývali terčem posměchů a žertů, žili na kraji společnosti, nejednali podle všeobecných norem. Lidé nedávali jejich slovům žádný význam a v bláznivých činech nehledali smysl. Nerozumnost a otevřenost bláznů způsobovala, že často říkali nahlas vše, co jim přišlo na jejich pomatenou mysl. Mnohdy tak vyslovili umlčovanou, zatajenou pravdu, kterou by se ostatní neodvážili říci vůbec, např. že správce krade apod. *Blázen vyslovující pravdu, k níž se rozumní nehlásili – byl blázen moudrý.*¹⁵⁷ Moudrým bláznem je i člověk, který má rozumu dost a dost, ale aby se vyhnul trestu, nepříjemnostem a směl hlásit pravdu, musí si na blázna hrát. Jako třetí typ moudrého blázna Frynta uvádí typ člověk, jenž je docela normální až na jednu drobnost – má příliš dobré srdce, není

---

¹⁵⁴B. Václavek (1950, s. 376).

¹⁵⁵E. Frynta (1973, s. 44).

¹⁵⁶Tamtéž (s. 45).

¹⁵⁷Tamtéž (s. 46).

schopen žádné lži ani lsti, myslí v první řadě na ostatní. *Je to blázínek dobrohloupý!*¹⁵⁸ Moudrost a bláznovství mají mezi sebou opravdu velmi zvláštní vztah a je těžké jej přesně definovat. Typů moudrých bláznů můžeme podle situace a jejich chování najít také nespočet. Zmíněné tři jsou pouhým zlomkem. Fryntovými slovy lze podstatu všech moudrých bláznů shrnout asi takto:

*Moudrý blázen je člověk, který svým malým bláznovstvím zdánlivým upozorňuje na nějaké velké bláznovství skutečné. Že je to někdo, kdo bezděky nebo záměrně blázní a tím pomáhá rozumnosti na nohy, ukazuje k pravdě, přispívá k nalezení moudrosti, správného poznání.*¹⁵⁹

Králové, již byli často obklopeni zrádci, intrikami a lží, nevěděli, komu, mají či nemají věřit. Mívali proto u sebe svého moudrého blázna, „obyčejného člověka“ se zdravým selským rozumem, nezapleteného do intrik dvora, na něhož se obraceli ve chvílích smutku, nerozhodnosti a bezradnosti. Takovou funkci zastával u krále Jiřího i Paleček. Na dvoře měl výsadní postavení, nebyl vázán žádnými omezeními, měl říkat pouze pravdu, doprovázel svého krále na všech cestách a byl mu nejen moudrým rádcem, ale i věrným přítelem.

*Bratr Paleček býval obyčejně při králi Jiřím v radě a všudy mu volno bylo, a když ho král neviděl, tehdy po něm teskliv býval.*¹⁶⁰

Záměrnými bláznivými kousky se snažil dopomoci odkrýt nespravedlnost a falešnost mezi lidmi, dovést je k zamyšlení nad svými činy vzít si z toho ponaučení. Příkladem může být desátý cyklus, kdy Paleček našel za městem velmi nemocného chudého muže, kterému nikdo nechtěl pomoci. Rozběhl se tedy přímo za arcibiskupem Janem Rokycanou a namluvil mu, že našel Ježíšovo tělo. Rokycana s ním poslal své muže, aby mu s tělem pomohli a přinesli je na faru.

*„Nuže, bratře Rokycane, máš tu ubohého nahého Krista, prosím tebe, přioděj ho a učíš nad ním milosrdenství, tak jakž jiné učíš, že což nejmenšímu božímu učiníš, to samému Bohu učiníš.“*¹⁶¹

---

¹⁵⁸Tamtéž (s. 47).

¹⁵⁹E. Frynta (1973, s. 47).

¹⁶⁰J. Kolár (2004, s. 213).

¹⁶¹Tamtéž (s. 221).

Rokycana se tak musel o chudáka postarat. Palečkovskou lstí poukázal na neochotu všech postarat se o chudé nemocné, především ze strany církve, jež často sama zapomíná na slova boží.

Paleček je při konání svých činů silně motivován svou vírou. Lidé jej oslovují bratře Pale,krást, nebo samotného krále s královnou: *bratře králi*,¹⁶²*bratře fojte*,¹⁶³*bratře kate*,¹⁶⁴*milý bratře*,¹⁶⁵*milá sestro královno*,¹⁶⁶*bratře Rokycane*¹⁶⁷... Toto oslovení „bratr“ nás odkazuje k tomu, že Paleček byl zřejmě členem protestantské církve Jednoty bratrské a řídil se jejími hodnotami jako např.: láska k bližnímu svému, rovnost všech, chudých i bohatých, před zákonem i bohem, síla odpuštění, soucit s ostatními, důsledné dodržování božího desatera, důraz na praktický křesťanský život než jen na plané hlásání víry. Tyto křesťanské zásady prosazuje Paleček ve svém okolí. Ostatní nazývá bratry ne z toho důvodu, že by také byly členy Jednoty, ale proto, že si všichni na tomto světě mají být rovni.

„Bratře králi, dej mi sukni, nebo jsem první dal Pánu Bohu.“ Řekl k němu král: „A kde jsi viděl Pána Boha, žes mu sukni dal?“ Odpověděl Paleček: „I zdali nevíš Písma: Co ste mému nejmenšímu učinili, mně jste učinili?“¹⁶⁸

Právě jeho dokonalost, láska a víra, kterou předává, ho staví do pozice blázna.

Autorka článku *Kristovská postava bratra Jana Palečka*, šaška Gabriela Šarochová Palečka dokonce přirovnává k samotnému Kristovi: *jako byl Kristus nepochopen, je nepochopen i Paleček, jako se Kristu posmívali, smějí se i Palečkovi, prohlašující ho bláznem a podivínem, který převrací běh věcí a staví jejich chápání na hlavu [...]*¹⁶⁹

Zda je to přehnaný názor, lze těžko posoudit. Paleček skutečně konal mnohá velká dobrodiní, až je skoro nemožné uvěřit, že vůbec někdo takový skutečně existoval. Stejně jako Kristus nasýtil hladové (11. kus), pomáhal nemocným a chudým (6., 10., 12. kus), napravoval zloděje (7. kus), rozdával ze svého (7. a 12. kus), předával svou

---

¹⁶²Tamtéž (s. 214).

¹⁶³J. Kolár (2004, s. 216).

¹⁶⁴Tamtéž.

¹⁶⁵Tamtéž (s. 219).

¹⁶⁶Tamtéž (s. 220).

¹⁶⁷Tamtéž (s. 221).

¹⁶⁸Tamtéž (s. 222).

¹⁶⁹G. Šarochová (1996, s. 27).

moudrost (1. – 12. kus), káral nespravedlnost (5. kus) a bojoval za pravdu a práva lidí (1., 2., 3. kus), nebál se těžké práce (6., 8. kus), odmítal násilí (7. kus), učil slovo boží (1. – 12. kus), nebál se vyjádřit svůj názor a postoj ke světu (4., 9. kus). Spíše než ke jmennému přirovnání k Ježíši se osobně přikláním k tomu, že Paleček vytvářel pro čtenáře (v případě reálné existence pro současníky) příklad ideálního křesťana i občana, jehož způsob chování a jednání měl být ostatními následován. Jeho křesťanské cítění je vyjádřeno v devátém kusu, který je ze všech rozprávek nejkratší a bez děje:

*U Veliký pátek bratr Palček vesel byl a zpíval jako na Velikú noc, a v masopustní dni plakal a modlil se Pánu Bohu víc než v jiné dni, a často litoval těch zbytků a obžerství, kteréž se mezi lidmi rozmohly.*¹⁷⁰

Ke katolické církvi se ale stavěl zády. Odmítal její pasivitu vůči ubožákům a lidem, kteří neměli tolik peněz, aby jí často obdarovávali. Zesměšňoval církevní obřady, hodnostáře i přehnané uctívání papeže. Nejvýrazněji jeho postoj vynikl ve čtvrtém cyklu, kde Paleček schválně tahal za ozdoby na kanovnických oblecích a vysmíval se jim, že jsou to masopustní blázni. V druhé části tohoto kusu píše král dopis papeži a ptá se Palečka, jak ho má oslovit. Jelikož Paleček odmítá papežskou funkci a uctívání papeže jako božího zástupce, navrhuje králi tento titul, který pravdivěji vystihuje papežovu osobnost: *Tomu pyšně pyšnému, nejpyšnějšímu a nejbohatšímu biskupovu a pánu v Římě má býti list dán.*¹⁷¹

Palečka můžeme označit moderním pojmem za altruistu. Člověka nesobeckého, nezištného, dobročinného, myslícího v první řadě na ostatní. Jeho altruismus vychází z křesťanské víry: *Miluj bližního svého jako sám sebe.*¹⁷² a prostupuje celým cyklem. Pomohl pánům, které okrádali vlastní poddaní (2. kus): *„Bratře králi! Zle tam, zle tam! Nemůž hůře býti. [...] To, že ubozí pánové, majíc velké panství, musejí hladem přimírati, a jejich služebníci a šafáři nazbyt dosti mají.“*¹⁷³

Hlídá české pány, aby také mysleli na ostatní a nejen na sebe (1. kus). Vymohl odsouzení soud a zabránil tak popravě nevinného (3. kus):

„Jestlipak že jsi ty lepší než Pán Kristus, sny boží, a jestli ten ubohý člověk horší než ďábel, tehdy můžeš neslyšeti; pakli ty nejsi lepší než Pán Kristus a on není-li horší než

---

¹⁷⁰J. Kolár (2004, s. 220).

¹⁷¹Tamtéž (s. 217).

¹⁷²Matouš 22, 39.

¹⁷³J. Kolár (2004, s. 214).

satan, tehdy máš spravedlivě toho člověka vyslyšeti, poněvadž Pán Kristus d'ábla vyslyšel a dal se mu na jeruzalémský kostel nositi a s sebou mluvití. ¹⁷⁴

Dopomohl rychtáři získat zpět jeho poctivě vydělané peníze (5. kus). Lidem v nouzi pomáhal opravovat jejich obydlí (8., 6. kus). Dokonce se zde objevuje i myšlenka „bohatým brát a chudým dávat“ šířená známou lidovou postavičkou z anglických pověstí z přelomu 12. a 13. století Robinem Hoodem:

„Víš-li co, bratře, ou, když ty budeš tak nuzný a chudý jako onen, tehdy já tobě budu pomáhati; a když on bude tak bohatý jako ty, tehdy půjdu k němu jísti. ¹⁷⁵

Samotné královně poradil, aby neztrácela čas na náboženské pouti za boží přízeň, ale raději se vrátila zpět domů, napředla přízi, z ní dala utkat plátno, které by rozdala chudým (8. kus). Dostal velmi nemocného do špitálu (9. kus), dal zloději své peníze, aby přestal krást (7. kus), vymohl pro mládence u královského stolu větší ryby (11. kus) a podělil se o své oblečení s chudáky (12. kus).

Paleček tedy představuje postavu kladného hrdiny bez jakékoli negativní vlastnosti či prohřešku, pomáhajícího všem bez rozdílu, řídícího se křesťanskými zásadami, snažícího se napravit chyby v tehdejší společnosti, tvořícího vzor správného chování a jednání. Jeho silnou zbraní proti nešvarům společnosti není meč či jiná bojová zbraň, ale selský rozum, obětavé srdce, mrštný jazyk a smysl pro humor. Tedy „věci“, jež má zdravý člověk stále při sobě, tudíž i on se může stát Palečkem a bojovat za vylepšení naší společnosti.

Autor Palečka vytvořil v české literatuře úplně nový typ postavy, který svou velikostí přesáhl přes rámec dvanácti rozprávek a stal se součástí lidové slovesné tradice.

Významnou postavou cyklu je také **král Jiří**, vystupuje v šesti z dvanácti kusů. O tom, že se jedná přímo o krále Jiřího z Poděbrad, se lze domnívat na základě desátého kusu, kde jmenován arcibiskup Jan Rokycana, jenž od roku 1435 až do své smrti roku 1471 vykonával funkci pražského arcibiskupa.¹⁷⁶ Také tomu nasvědčuje to, že král podporoval myšlenky bratrské církve a husitské ideály.

Paleček, králův nejvěrnější sluha a přítel, putoval po království, navštěvoval vesničany, měšťany i šlechtice a informoval ho o veškerém dění. Král si Palečka velmi

---

¹⁷⁴Tamtéž (s. 216).

¹⁷⁵J. Kolár (2004, s. 218 - 219).

¹⁷⁶<http://www.husitstvi.cz/ro32.php> (28. 11.2012).

vážil pro jeho pravdomluvnost, moudrost a spravedlivé činy. On sám však v rozprávkách tvoří postavu spíše pasivní. Pouze jednou ho sledujeme na projížďce s Palečkem, jinak se drží stranou. Ve dvou případech zasahuje do příběhu svou vyšší vládnoucí mocí poprvé, aby potrestal podvodné šafáře (2. kus) a podruhé, aby spravedlivě vyslechl obviněného a neposlal tak nevinného na smrt (3. kus). V ostatních čtyřech příbězích (1., 4., 11., 12. kus) zastává roli žáka přijímajícího rady a zkušenosti od moudřejšího Palečka, jenž při králi stál až do své smrti.

*Krále Jiřího napomínal, aby se krále nebeského bál, lidí v pokoji a spravedlnosti spravoval.*¹⁷⁷

Ostatní postavy v rozprávkách mají pouze jednoepizodní role a podle jejich funkce je můžeme rozdělit do dvou skupin: lidé chybující a lidé potřebující pomoc. K těm chybujícím, které se snaží Paleček napravit, patří sobečtí páni (1. kus), chamtivý šafáři (2. kus), rychtář s katem popravující bez soudu (3. kus), katoličtí kněží a papež (4. kus), nespravedlivá vdova Říčanská (5. kus), bohatí nepomáhající chudým (6. a 12. kus), zloděj (7. kus), královna toužící po boží přízni (8. kus), lidé žijící v obžerství (9. kus), arcibiskup Rokycana nedodržující slova boží (10. kus), samotný král nespravedlivý vůči svým hostům u jídelního stolu (11. kus). Funkci bezmocných, kterým je třeba pomoci, zde představují obecně obyvatelé království (1., 4., 7. kus), podvádění páni (2. kus), nevinně obviněný (3. kus), nespravedlivě potrestaný rychtář (5. kus), nemajetní lidé (6., 8., 12. kus), nemocní (10. kus) a nerovně hoštění (11. kus).

Všechny postavy přijímají Palečkovu snahu o nápravu velmi pokorně, neboť její považují za moudrého. Králova přízeň a jeho všeobecný věhlas po celém království mu poskytují výsadní postavení a autoritu, které nikdo neodporuje.

4. 2 Frantova práva

4. 2. 1 Obecné informace o díle

Z roku 1518 pochází další moralizující spis, jenž je oproti ostatním dílům velmi nekonvenční – *Frantova* (někdy uvedeno i *Frantovy*) *práva* (viz Příloha: Obrázek č. 15,

---

¹⁷⁷J. Kolár (2004., s. 222).

16, 17). Jedná se o předpisy pijáckého cechu a tzv. grobiánů¹⁷⁸. Neobvyklost této knížky lidového čtení spočívá v naruby obrácené doporučené morálce upravené do souhrnných pravidel s příklady. Spis čerpá z některých zahraničních předloh (např. z facetí Heinricha Babela *Libri Facietiarum*¹⁷⁹), ale situován je jednoznačně do českého prostředí, přesněji řečeno do západočeského kraje, neboť za fiktivního tvůrce těchto práv je označen plzeňský lékař **Jan Franta**. O zasazení do českého prostředí svědčí také užití českých proprií (např. *Žabka z Boru, Řitpich z Táboru, Puclice*). Konečnou podobu tomuto satirickému spisu dal zřejmě **Jan Mantuán Fencel**, velmi vzdělaný plzeňský tiskař, který nějaký čas působil v Norimberku.¹⁸⁰ Z velkého množství tisků zůstal zachován pouze jeden exemplář a je uložen v knihovně akademie věd v Petrohradě.¹⁸¹ Ostatní vydání mohla být zničena vlivnými odpůrci tohoto druhu humoru¹⁸², kdy jsou všechny dosavadně uznávané hodnoty, včetně církevních, zneuctěny, a vše zakázané se povoluje.

Text je žánrově velmi rozrůzněn. Úvod tvoří nejprve dedikace ve formě dopisu Jana Mantuána z Norimberka vladykovi Linhartovi Jílkovi z Doubravy poslaný do Plzně *17. den října měsíce léta etc. vosmnáctého*¹⁸³, v němž ho informuje o plzeňském doktorovi Janu Frantovi, který ho prosil o vydání cechovních práv. Další část můžeme označit za úvodní slovo k právům, či proslov Jana Franty k cechovním přátelům, kde obhajuje platnost práv a prosí o jejich dodržování:

*[...] teď napomínáme všech, kdo chcete zdravý a pohodlný život vésti a za jeden člověk býti, nic abychme chtěli koho bezděčně nutiti, než dobrovolně kteřížkoli dete za námi cestu naší, abyste měli tu povolnost, tu svobodu a nic větší ani menší než jako kteří my, než můžete se velikého bohatctvie vystřéci, což to budete čísti a čtúc skutkem plniti, pro větší a jistější našeho cechu známost, našemu cechu ke cti a k ozdobě slovy krátkými a s pilností a bedlivú poctivostí chci vypraviti a jistým duvodem toho vésti.*¹⁸⁴

Následuje třicet šest regulí pro členy pijanského cechu doplněné dvanácti různě dlouhými epickými příběhy vycházejícími z uvedeného pravidla. Další čtyři regule

---

¹⁷⁸Grobián = obhroublý člověk, hrubec.

¹⁷⁹B. Václavek (1950, s. 375).

¹⁸⁰J. Kolár (1988, s. 74 – 75).

¹⁸¹B. Václavek (1950, s. 374).

¹⁸²J. Kolár (1977, předmluva).

¹⁸³Tamtéž (s. 14).

¹⁸⁴Tamtéž (s. 18).

s jedním obsáhlým vyprávěním věnoval Franta ženám pijankám (*O ženách*). Po nich následuje jedno pravidlo určené lékařům s dvěma příběhy (*O lékařích*) a jedno směrované hospodským (*O krčmářích*). Většina doplňujících žertovných příběhů má podobu klasického vyprávění, avšak najdeme mezi nimi i Ezopovu bajku (o zpovědi lva, vlka a osla), pohádku (o kováři Paškovi, který přelstil nebe i peklo), biblický text, satirickou povídku (o muži z nebe) a anekdoty vypovídající o lidské hlouposti a striktnosti církve (o hluchém sedlákově, rozprávky o zpovědi – viz příklad).¹⁸⁵

*Vece jemu farář: „Svatá trojice jsú tři osoby, buoh otec, buoh syn a buoh duch svatý, již-li trefíš? [...] A sedlák poče riekati: „Svatá trojice jest buoh otec a duch svatý.“ Tehdy farář k němu, ješto neřek buoh syn: „A kdeže pak syn?“ otázal se. Sedlák odpověděl: „Jest odsud míli, u švagra mého mlátí.“ Farář vida hloupost jeho pustil ho.*¹⁸⁶

Závěrečným odstavcem se Franta zastává svých věrných cechovních kamarádů před Bohem a jejich posmrtný život kvůli mnohým „útrapám“ vidí v království nebeském:

*Ó moji věrní tovařišie a bratřie nejmilejší, kterak my máme zatraceni býti, kdež stojí psáno, že skrze veliké zámuky a protivenstvie musíme vjíti do království nebeského, který je ten zákon, aby tolik snesl zámutkuov a protivenstvie jako náš! Vidíte na voko. Zákoníci časem svým jedí jednu neb dvakrát za den, ale my mnohokrát za dva za tři dny nic nesníme, krom co pitím sme živi...*¹⁸⁷

Hlavním vypravěčem je Jan Franta, který sepsal jednotlivé regule a vypravuje exemplární příběhy, jejichž hrdinové jsou různí lidé ze západních Čech, konkrétně jmenovaní (kovář Paška z Puclíc, měštka ve Varuoch, vdova kramáře Erharta, forman Acháca, Kostka) i bezejmenní (poustevník, sedlák, bratr z cechu, farář) nebo i on sám.

Jan Franta, jakožto *nejvyšší gubernátor cechu*¹⁸⁸, shromáždil kolem sebe skupinu věrných, jež se uměli bavit, prováděli různé šprýmy a měli stejné negativní názory na bohaté a panovačné měšťany i církvev. Svě nejbližší bratry, jak všechny členy cechu nazývá, ve svém úvodním proslovu vyjmenovává, např.: *Paprlé z Točenice a Peniezka, zlatník Hanuš z Hory a Chochrdy, rúrař Jan z Tábora, švec Košta, mlynář z Červeného*

---

¹⁸⁵J. Kolár (1959, s. 12).

¹⁸⁶J. Kolár (1977, s. 43).

¹⁸⁷Tamtéž (s. 58 – 59).

¹⁸⁸Tamtéž (s. 17).

*mlýna z Domažlic, Velda z Sušice, Řitpich z Tábora, Kašpar z Kouřima...*¹⁸⁹ Podle humorného významu některých jmen je jasné, že autor použil z velké části jména smyšlená (např. *Strachota z Chomutova, Košťál ze Soběslavi, Nováček ze Zače, Vochlema z Stříebra, Sračka z Limburku*), což podtrhovalo parodické pojetí textu. Ale mnohá jména dokládají skutečné historicky doložené postavy¹⁹⁰, což dává textu velmi osobitý ráz a spojuje ho se skutečným životem.

Protože mnozí z cechu a bratrstva nevěděli, jak se mají správně chovat, rozhodl se Franta sepsat cechovní práva, svobody, rady a pravidla, která se ale naprosto vymykají morálním předpisům společnosti.

*Každý múdry muž jiesti a píti a vesel býti a svou živnost a obchod před se vésti k shromáždění peněz, v kterýchž má rozkoš a kochánie. Ale myť peněz nemáme, abychme se v nich nebo v zboží kochali, než toliko v našem řictví (nevázanost), o kterém den ode dne myslíme a o ně stojíme.*¹⁹¹

Nejtypičtějsími tématy jednotlivých pravidel je přemíra jídla a pití, podpora hazardu, špatné hospodaření s penězi, nedělat si žádné starosti o dům a rodinu, vyhýbání se kázání, ostatním lidem lhát a klamat je atd., například:

*Item (rovněž, dále) druhé propúštíme vám, abyšte byli tak živi a vždycky dlužni byli a nikdá z dluhov nevyházeli, a to jestliže si jednomu dlužen, vezmi něco a zdluž se druhému a prvnému zaplat' a tak, jak jest přísloví, vyraž klín klínem, až tam všickni ostanú.[...]*¹⁹²

*Item za to vás prosíme: žádný z vás nebud', aby ve dne nepospal, a to proto, aby tiem snáz v noci dýle s tovaryši pokvasiti, pohrati neb na frej jíti mohl.*¹⁹³

*Item každý z našeho cechu pod pokutú 5 liber vosku aby prv pil než jedl, ač vy toho neznáte, jak jest toho veliký užitek.*¹⁹⁴

Několik rad dal i ženám patřícím do cechu. Typicky frantovská je například tato:

Item jestliže by se pak která opila, jakož málo slýchati, a bála se, aby muž přída nepoznal, tehdy polož se na lože a kdy muž přide, stoň a prav, žeť tě nádcha anebo žeť

---

¹⁸⁹Tamtéž (s. 18).

¹⁹⁰J. Kolár (1959, s. 10).

¹⁹¹J. Kolár (1977, s. 16).

¹⁹²Tamtéž (s. 19).

¹⁹³Tamtéž (s. 20).

¹⁹⁴Tamtéž (s. 28 – 29).

*se matka hnula.*¹⁹⁵ *Před lože pak navěšej obrazuov svatých, ať by se muž více lekl a tak sa v strachu, boje se, by neumřela, přidat ještě některý groš na pivo, aby se zhojila. (Pak vstaň a pí znova.)*¹⁹⁶

Dále radí svým bratrům, kteří trochu ovládají latinu, aby odešli do města, kde je neznají, začali léčit a nechali si za to dobře zaplatit, také hospodským, kteří mohou z města se cítí utéct teprve, až se zadluží nad částku 100 kop.

Knížka je psána jednoduchým hovorovým jazykem srozumitelným pro všechny sociální vrstvy. Na rozdíl od předchozího textu o Palečkovi zde nacházíme mnohem více výrazů a gramatických jevů ze staré češtiny a navíc ještě dialektových rozdílů západočeského prostředí, které dnešním čtenářům mohou zkomplikovat celkové porozumění, např.:

*kačice*¹⁹⁷ (*kachna*), *friolt*¹⁹⁸ (*krčma*), *karhan*¹⁹⁹ (*velký hrnec*), *hmážděti*²⁰⁰ (*rachotit*), *malvazie*²⁰¹ (*sladké bílé víno*), *pinvice*²⁰² (*sklep*), *piklák*²⁰³ (*spiknutí*), *birýtec*²⁰⁴ (*klobouk*), *rumrejch*²⁰⁵ (*vřava, shon*), *kmošičky*²⁰⁶ (*kmotřičky*), *reverendy*²⁰⁷ (*svrchní oděv univerzitních hodnostářů*), *kolaci*²⁰⁸ (*hostina*) *atd.*²⁰⁹

neuskutečněná diftongizace ú → ou: *sú*,²¹⁰ *kterú*,²¹¹ *dlúho*,²¹² v *Bílú sobotu*²¹³

---

¹⁹⁵Vysvětlivka J. Kolára (1977, s. 109): *žeť tě nádcha* anebo *žeť se matka hnula* = že jsi onemocněla nezdravého vzduchu nebo že máš ženské potíže.

¹⁹⁶J. Kolár (1977, s. 44).

¹⁹⁷Tamtéž (s. 17).

¹⁹⁸Tamtéž (s. 28).

¹⁹⁹Tamtéž (s. 21).

²⁰⁰Tamtéž (s. 23).

²⁰¹Tamtéž (s. 24).

²⁰²Tamtéž (s. 26).

²⁰³Tamtéž (s. 33).

²⁰⁴Tamtéž (s. 38).

²⁰⁵Tamtéž (s. 40).

²⁰⁶Tamtéž (s. 41).

²⁰⁷Tamtéž (s. 52).

²⁰⁸Tamtéž (s. 57).

²⁰⁹<http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> (3.12. 2012).

²¹⁰J. Kolár (1977, s. 14).

²¹¹Tamtéž (s. 13).

²¹²Tamtéž (s. 18).

²¹³Tamtéž (s. 41).

neuskutečněná monoftongizace uo → ů: *ruožka*,²¹⁴ *časuov*,²¹⁵ *domuov*,²¹⁶ *bez hříchuov*²¹⁷

neuskutečněná disimilace šč → št': *neboščíka*,²¹⁸ *ščestí*²¹⁹

neuskutečněné úžení é → í: *řeci*,²²⁰ *nejméň*,²²¹

neuskutečněná změna ie → í: *mievali*²²² *spie*,²²³ *odpočinutie*,²²⁴ *tiem*²²⁵

dialektové rozdílnosti:

protetické v-: *vobě*,²²⁶ *voko*,²²⁷ *vochotnú*,²²⁸ *von*²²⁹

nedodržovaná palatalizace ch → s v podmiňovacím způsobu: *bychme*,²³⁰ *abychme*²³¹

užívání í místo é: *líkařství*,²³² *dvíře*,²³³ *k víčeru*²³⁴

užití ej místo ý: *mocnej*,²³⁵ *vejtečný*,²³⁶ *kterej*,²³⁷ *kejm*²³⁸

---

²¹⁴Tamtéž (s. 17).

²¹⁵Tamtéž (s. 14).

²¹⁶Tamtéž (s. 45).

²¹⁷Tamtéž (s. 27).

²¹⁸J. Kolár (1977, s. 30).

²¹⁹Tamtéž (s. 14).

²²⁰Tamtéž (s. 20).

²²¹Tamtéž (s. 30).

²²²Tamtéž (s. 16).

²²³Tamtéž (s. 20).

²²⁴Tamtéž (s. 38).

²²⁵Tamtéž (s. 57).

²²⁶Tamtéž (s. 29).

²²⁷Tamtéž (s. 29).

²²⁸Tamtéž (s. 14).

²²⁹Tamtéž (s. 58).

²³⁰Tamtéž (s. 16).

²³¹Tamtéž (s. 55).

²³²Tamtéž (s. 52).

²³³Tamtéž (s. 40).

²³⁴Tamtéž (s. 37).

²³⁵Tamtéž (s. 53).

²³⁶Tamtéž (s. 55).

²³⁷Tamtéž (s. 54).

²³⁸Tamtéž (s. 15).

rozlišná délka: *službu naši*,²³⁹ *podlé řeči*,²⁴⁰ *čertí*,²⁴¹

atd.

Frantova práva předně plnila funkci zábavnou:

*A jakož každý mouž našim žertóm bez úrazu místo dáti, jestli pozná řeč múdrého, že hra a žert sú člověku potřebné k životu [...]*²⁴²

Druhou zásadní funkcí knížky byla kritika a zesměšnění některých tehdejších společenských jevů (chamtivost a ješitnost bohatých, lidskou hloupost, společensky uznávané hodnoty včetně církve), k čemuž autor používal především parodii²⁴³. Ta byla v renesančním období velmi oblíbená a vycházela předně z kanonizovaných forem právnických textů, které byly stavěny do kontrastu se skutečným a profánním morálním životem společnosti.²⁴⁴ K podobným parodickým dílům patří i *Vůle a poručení pána z Vozimy, Mandát aneb vládnutí žen a Kšaft a pručenství vepřka Korokota*.²⁴⁵

Práva byla velmi oblíbená pro svou zábavnost a především pro jejich kritický pohled na soudobou morálku. Dokazují to mnohé narážky v jiných spisech i rozšířenost postavy Jana Franty do lidových písní,²⁴⁶ mezi něž patří i *Karbaník* (z *Chrudimska*):

Šel jest franta mezi franty,

prodal kabát, koupil karty.

„Lepší karty nežli kabát:

*v karty můžeme si zahrát.“*²⁴⁷

Frantova práva daleko překročila rámec regionální, ale i české literatury a stala se českou osobitou analogií významných evropských humanistických satir. Jejich ohlas

---

²³⁹J. Kolár (1977, s. 14).

²⁴⁰Tamtéž (s. 13).

²⁴¹Tamtéž (s. 23).

²⁴²Tamtéž (s. 14).

²⁴³Parodie = literární žánr imitující a karikující určité literární dílo nebo jeho části, např. postavy, styl, umělecký postup, hodnoty apod.

²⁴⁴E. Petrů (2002, s. 110).

²⁴⁵K. Kolár (1959, s. 10.)

²⁴⁶B. Václavěk (1950, s. 374).

²⁴⁷http://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=5&ved=0CEQQFjAE&url=http%3A%2F%2Fweb2.mlp.cz%2Fkweb%2F00%2F03%2F64%2F89%2F81%2Fprostonarodni_ceske_basne_a_rikadla.txt&ei=t7UOK1EdHLswa9wYGIAG&usg=AFQjCNEOUqakAaU6Kj1YsZXuEXZDKmr2jA (3. 12. 2012).

nalzáme v polské i ruské literatuře.²⁴⁸ Podstatu a výjimečnost Frantových práv shrnul v úvodu knihy *Frantova práva a jiné kratochvíle* (1977) Jaroslav Kolár takto:

Jisté je jen tolik, že ve Frantových právech má česká literatura nejvýraznější doklad světového renesančního myšlení, svědectví o osobitém vztahu k světu, jaký zaujímali a projevovali lidé, u nichž náboženské koncepce zvolna přestávaly zasahovat do záležitostí každodenní praxe a na jejich místo nastupovala samorostlá, sebevědomá lidová chytrost, projevující radost z pozemského života a jeho poznání.²⁴⁹

4. 2. 2 Prosopografie postav ve Frantových právech

V knížce lidového čtení *Frantova práva* nevystupuje do popředí pouze jedna postava, jako je tomu u ostatních rozebíraných knížek, ale nacházíme v ní hned několik zajímavých postav, jež stojí za povšimnutí.

Jan (Johannes) Franta, iniciátor, domnělý autor práv i významný člen pijáckého cechu je historicky doloženou postavou. Například v knize o dějinách města Plzeň existuje zmínka, že "městský physicus" Franta tu získává dům a umírá v Plzni mezi léty 1537-1541.²⁵⁰ V úvodním slovu k cechovním bratrům se Franta staví do pozice gubernátora, jenž *nedbačivost svú všecku opustiv²⁵¹* a odhodlal se do sepsání práv, aby jejich cech nezanikl a jeho bratři, kteří nebyli úplně nadaní moudrostí (vzdělaností), nezabloudili v současném světě a nepodlehli zvykům společnosti.

Nebo mnozí, neumějíce se čím a kejm zpravití, tak sú počali blúdití, že sú se dali na robotu a na díla a skrze to po hříchu počali jsú bohatěti.²⁵²

Kvůli protispolečenskému chování, jež bylo právy nařízeno, však byli členové cechu považováni za ničemy, hlupáky a blázny.

[...] žeť sú mnozí, ješto tyto naše spisy a spolu kunštovanie (žertování) jakžto nějakú lehkú věc a nehodnú posmívajíce se, o to stojí, aby nám to zrušili, za nemúdrost a za

---

²⁴⁸J. Kolár (1988, s. 75).

²⁴⁹J. Kolár (1977, předmluva).

²⁵⁰<http://www.ptejteseknihovny.cz/uloziste/aba001/2007-2009/jan-franta-frantova-prava> (3. 12. 2012).

²⁵¹J. Kolár (1977, s. 15).

²⁵²Тамtéž.

*bláznovství nám to počítajíc, a to snad proto, že naše skutky a řeči nesrovnávají se s těmi, kteříž chtí býti viděni velmi múdří a výmluvní.*²⁵³

Jan Franta však svým povoláním městského physikuse nezastával žádné společensky nevýznamné povolání. Tuto funkci můžeme dnes přirovnat k vedoucímu všech zdravotních zařízení ve městě.²⁵⁴ Šlo tedy o člověka váženého a vzdělaného.

I přes své vysoké společenské postavení díky povolání lékaře se Franta, jakož to hlavní mistr cechu, řídil pijáckými pravidly (viz výše), patřil tedy k těm, co byli společensky nevhodní. V jednom případě uvádí i svou vlastní zkušenost jako exemplum pro ostatní členy, kdy mu zbývalo 40 zlatých a „nemohl sem jich odbyti“²⁵⁵, tak se opil a všechny je raději prohrál, podle pravidla:

*[...] pakli by kto nemohl jich (peněz) tak brzo utratiti, ale jdi mezi hráče a prohraj je, ano tak dobře je prohrati, jako marně utratiti.*²⁵⁶

Své bratry Franta před odpůrci cechu obhajoval:

*I protož pokorně prosíme zvlášt' vás múdrých, komuž by se náš kunšt nelíbil a v nenávist byl, abyště aspoň nám to přlí a na nás nevrčeli, ani zuby svými nás hryzli. Neb sme my již jednu od boha stvořeni, již nás žádný pláteník jinak nepřetče, ani kovář jinak překuje, poněvdaž všeliké kratochvilné věci ode všech jednak lidí oblibovány bývají. A ač sme všickni pošli od jednoho otce Adama, však každý má svooj zvláštní dar od přirozenie.*²⁵⁷

Dokonce se omlouvá za jejich hloupost, nerozumné řeči a skutky:

*Bychme se pak chtěli velmi múdří činiti anebo múdré věci vymlúvati, snad bychme tepruv za veliké blázny počtění byli, neb ne každému sluší múdrost.*²⁵⁸

A jak měl správný člen cechu vypadat? I na to Jan Franta pamatoval a upravil vnější vzhled svých bratrů ve svých právech, tak aby je každý již z dálky poznal:

[...] na hlavě birýtec (aksamitový nebo soukenný klobouk) neb klobouk zřezaný neb s ušima a na klobúku neb na birýtu ať jest lžíce neb nějaká škořípka, nějaký vdy (vždy) trošt (šperk zavěšený na růženci nebo náhrdelníku), a na hrdle páteř (otčenáš; růženec) a košile ať jest delší než sukně. Sukně ať jest napřed usmolená, nohavice strhané, aby

---

²⁵³J. Kolár (1977, s. 15).

²⁵⁴http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=11940 (6. 12. 2012).

²⁵⁵J. Kolár (1977, s. 35).

²⁵⁶Tamtéž (s. 35).

²⁵⁷Tamtéž (s. 16).

²⁵⁸Tamtéž.

*lajtky vyhlídaly, a třevíce díravé, kdy je bláto, aby v nich krchtalo, kukly (kapuce) vám netřeba. Váčkuov vám také také netřeba, můžete peníze nositi za běrytem neb za klobúkem neb za řadry, co byště peněžili.*²⁵⁹

*Item žádný z našeho cechu nemej se ani nečeš, leč v sobotu. Také každý z nás měj na těle některé znamenie nebo šrám na tváři a by byl bez ucha neb bez některého prstu. [...]*²⁶⁰

Stejně jako obsah a ponaučení z práv postavil ke společenským normám do opozice, ani při psaní práv nepoužil odborný jazyk, jak je zvykem, ale právě naopak jazyk lidový, hovorový, aby jim všichni pijani doslova porozuměli. Jiným způsobem také Franta přistupoval k výkladu biblického textu. Neznevažoval jej, ale vyložil si ho podle svého. Poukazuje tak na zásadní problém, kdy církev nutí lidem pouze jedno jediné vysvětlení biblických příkázání a nedovolí jim zamyslet se nad jiným významem. Franta na to upozorňuje svým způsobem. Biblický citát zkomolí a překroučí do opačného smyslu.²⁶¹

Například tam, kde Jan Franta napomíná členy cechu, *aby žádný z našeho cechu nemyslil o živnosti své ani o jakém platu k užitku svému,*²⁶² nachází Franta v bibli tuto argumentaci:

*Hled'te na ptactvo nebeské, že ani žnú, ani sejí, a kterak je milý buoh krmí a odívá.*²⁶³

Nebo hned k prvnímu ponaučení, *abyšče v jídle a v pití míry nedrželi,*²⁶⁴ nalézá doklad v biblickém textu:

*[...]Ezaie v 5. kapitule: Blaze vám, kteří vstáváte ráno a následujete jídla a pitie až do noci. Máme tak v Přísloví v 18. kapitule: Člověk veselý a který se často raduje, jeho věk bývá dlouho. Ale člověk, který se zase stará a vdy pečuje, vysušeny mu bývají kosti, že nemůž dlouho trvati.*²⁶⁵

Ironický vztah k náboženství nalezneme nejen v komolení biblických citací, ale vyplývá i z jednotlivých rozprávek, kde zesvětšřuje představy o nebi a peklu,

---

²⁵⁹J. Kolár (1977, s. 38).

²⁶⁰Tamtéž (s. 40).

²⁶¹E. Petřů (2002, s. 105).

²⁶²J. Kolár (1977, s. 19).

²⁶³Tamtéž.

²⁶⁴Tamtéž (s. 18).

²⁶⁵Tamtéž (s. 19).

zesměšňuje představy o posmrtném životě, ze zpovědi a z dalších církevních obřadů si tropí žerty.

Smysl pro humor a kritický pohled na svět patří k Frantovým kladným vlastnostem. Vyznívá to z ironicky formulovaných pravidel i mnohých epických příběhů, jejichž cílem bylo pobavit. Franta nechtěl v rozprávkách ukázat jen svůj nesouhlas s představou spořádaného člověka plnícího všechny oficiální příkazy a společensky uznávané hodnoty, ale chtěl upozornit i na kladné rysy lidového hrdiny, který si předně užívá života na zemi, není otrokem společenských povinností a využívá svého selského rozumu, jenž nelze získat ve školách, ani vyčíst z moudrých knih.

Postava Jana Franty se stala nesmrtelnou a dokonce bylo jeho jméno dlouho spojováno s pojmem franta a frantovství, sloužící k označení lidí hloupých, opilých, společnosti odporujících.²⁶⁶

Zajímavou literární figurou v textu je i hrdina nejdelšího exemplu, **kovář Paška**. Jeho příběh se vztahuje k frantovskému pravidlu:

*Item žádný z našeho cechu nedávejte mnoho pro buoh, nebo sme my chudí prvé a naše by mělo býti království nebeské.*²⁶⁷

Kovář pocházel z Puclie a jako oddaný člen pijáckého cechu nikdy nedal nikomu žádnou almužnu. Jen jednou věnoval chudému pacholku svou kovářskou zástěru. Když zemřel, namířil si to se svým perlíkem²⁶⁸ rovnou do nebe, kam ho ale nechtěli pustit. Lstí se dostal přes svatého Petra, sedl si v nebi na svou zástěru a nehodlal své místo opustit. Zanedlouho zemřel na zemi svatý člověk a celé nebe se mu vyšlo naproti, takže Paška zůstal v nebi sám. Neváhal a ihned zastoupil samotného Boha. Z výšky viděl, jak jedna pradlena ukradla druhé rubáš, proto se rozhodl zasáhnout a prادلenu potrestat. Vzal stoličku, již Bůh míval pod nohama, a hodil s ní po lupičce, ale minul. Když se Bůh vrátil, rozhněval se na Pašku, jak se snažil prادلenci hřích vyřešit a nechal ho z nebe vyvést. Po vyhnání z nebe se rozhodl zkusit své štěstí v pekle. Zabušil svým perlíkem na vrata, což čerty a i s Luciferem vyděsilo, neboť si mysleli: „*Stěžky opět buoh sem netluče a chce nás opět olúpiti, duše nám naše pobrati.*“²⁶⁹ Kovář uzří Lucifera, kterého Bůh připoutal řetězem a hned kritizuje jeho práci: „*Buoh*

---

²⁶⁶A. Grund (1952, s. 183).

²⁶⁷J. Kolár (1977, s. 21).

²⁶⁸Perlík = velké kladivo.

²⁶⁹J. Kolár (1977, s. 23).

*chce se nám plést v řemeslo, ješto neumí, ale shledáš, pobudu-li zde, že já tobě čistý ukuji, že se s něho nestrhneš na věky.*²⁷⁰ Příštího dne se na světě oběsil člověk a všichni z pekla šli mu naproti. Paškovi se měl mezitím postarat o peklo. Prohlédl si pekelné kotle a vyrazil si ven na procházku, kde potkal kárníka²⁷¹ s dvěma soudky vína. Výměnou za jeden sud mu Paška slíbil, že jeho otce a matku, kteří v pekle trpí, vyvede do nebe. Po vypití vína, rozbil sud a vyrobil z něj spoustu křížů, jež nastražil v celém pekle, aby se čerti nemohli vrátit zpět. Ze strachu před ztrátou pekla vydali Paškovi všechny duše. S nimi se Paška vrátil do nebe, kde ho Bůh přivítal s velkou slávou a otevřenou náručí.

Kovářův příběh je až pohádkový. Definice pohádky zní: *vyprávění fantastické a dobrodružné povahy, v němž se mísí realita s fantazií,*²⁷² což našemu ději odpovídá. Paška svým šibalským důvtipem a lidovou chytrostí oklame nebe i peklo a přitom zůstane stále „frantou“. Navíc nám ukazuje obě místa z lidového hlediska. Z posvátně strážného ráje, kam se nemá dostat žádný hříšník, je náhle „kancelář“, kde se svatý Petr snadno nechá podplatit douškem vín, a Paška se tak může protáhnout za nebeskou bránou. Peklo není zobrazeno jako místo hrůzy se zdivočelými čerty. Kovář Paška tam naopak vyráží s chutí a čerti se schovávají za bránou ustrašení a bojácní. Vyděšen je i sám Lucifer, jakožto nejstrašnější pekelný pán, jenž se nechá hloupě kovářem ošálit.

Hloupost hraje hlavní roli i v příběhu o **uhlíři**, kterého rozčilovalo, že ačkoliv každý den poctivě pracuje, je stále chudý. Proto prodal vše, co měl, slušivě se oblékl a odešel do jiného města. „*Jistě jest viděti, žej tento člověk múdrý a učeny a v některém umění jest doktorem a nejspíš v lékařském.*“²⁷³ tvrdili o něm občané, když jej poprvé viděli.

Ti *nejučenější mistři*²⁷⁴ přišli přezkoušet jeho vzdělání: *A ten vystúpiv z nich, zdvihl jest ruku a na té ruce vyzdvihl prst jeden, tak mysle, že jest jeden buoh nejvyšší a nejsvrchovanější. Tehda uhlíř vida to pomyslil sobě, že mu tiem prstem hrozil, chtiec mu voko vybósti. I zdvihl jest také svou ruku a na té ruce dva prsty, pak vždy k těm prstóm přimiestil palec, i myslil sobě: „Vybodneš-li mi oko, vybodnu já*

---

²⁷⁰J. Kolár (1977, s. 24).

²⁷¹Kárník = člověk s károu.

²⁷²L. Pavera, F. Všeticka (2002, s. 280).

²⁷³J. Kolár (1977, s. 52).

²⁷⁴Тамтэž.

tobě vobě.“ [...] Zajisté vidím, žej'tento člověk učený. Já jsem mu ukázal, že jest jediný buoh najvyšší a najsvrchovanější, a on ukázal mi, že je trojí v osobách.“²⁷⁵

Franta na rozhovoru uhlíře s církevními zástupci komicky ukázal, že mnoho skutečností si každý člověk interpretuje sám podle svého vlastního vzdělání a sociálního zařazení.

Mnoho dalších chodilo k němu na rady, ale při uhlíři stálo jen štěstí, náhoda, touha po výdělku a trochu selského rozumu a prohnanosti.

Kritiku lidské hlouposti najdeme také v příběhu, kde **vdova** uvěří, že muž spadl z nebe a daruje mu pro svého nebožtíka nové šaty a peníze, aby nahoře nestrádal, ale i v exemplech o třech **ženách „pijankách“**, jež své hloupé muže donutí konat nerozumné věci, např. vytrhnout si vlastní zuby, považovat se za arcibiskupa nebo dokonce za mrtvého.

Frantova práva tedy ukazují v duchu humanismu svět o něco přirozeněji a reálněji, než tomu bylo v předchozí době.

4. 3 Enšpígl

4. 3. 1 Obecné informace o díle

V 2. polovině 16. století byl do české literatury přeložen německý rozprávkový soubor o Enšpíglovi (někdy také Ejlenšpigel, Eulenspiegel nebo Ulenspiegel), který vznikl někdy na počátku 15. století a koloval mezi lidmi. Literární předlohou této postavy pravděpodobně mohla být skutečná historická osobnost – dolnoněmecký šprýmař a potulný tovaryš Ulenspiegel. Druhým přijatelným vysvětlením může být, že v Enšpíglovi se neskrývá pouze jeden jedinec, ale hned několik potulných tovaryšů, o nichž všeobecně kolovalo, že jednají jako „Enšpíglové“.²⁷⁶

Počet příběhů se postupně rozšiřoval a doplňoval, až vznikl celý cyklus jedné stovky historií od Enšpíglůva narození po jeho smrt. Jednotlivé historie tvoří krátké ucelené rozprávky až na několik výjimek (3. – 4. o jeho slavném provazolezectví, 7. – 8. kdy se po svém způsobu odvděčil sedlákovu za bílý chléb, 12. – 13. služba u faráře, 56. – 57. u šenkýře, kde jej pak chtěli oběsit, 59. – 60. u řezníka, 98. – 100. jeho smrt).

---

²⁷⁵J. Kolár (177, s. 53).

²⁷⁶J. Kolár (2004).

Téměř každá historie je také místně přesně určena (Brenburk, Vesper, Paříž, Hejdlšhejm, Štrosfurt, Rostok, Mellen, Gerdava, Drážďany, Ašerleben, Kolín, Norimberk, Hannover...), čímž autor navodil větší důvěryhodnost příběhu.

Knížka získala velmi rychle širokou oblibu (v německých zemích i u nás), proto byla několikrát tištěna. Ze starších českých vydání se dochovaly pouze zlomky (např. Melantrichovo vydání asi z roku 1576) nebo silně poškozené exempláře. To dokazuje, že kniha byla čtenářsky oblíbená, neboť jí četli „do roztrhání“. Téměř úplný tisk z 18. století (bez titulní strany) se dochoval v žitavské knihovně a nyní je archivován jako většina starých tisků v pražské Státní knihovně. Díky němu máme nyní k dispozici kompletní sadu všech rozprávek. Autor, respektive uspořadatel Enšpíglu zůstává v anonymitě, což je příznačné pro všechny starší literární díla a hlavně pro lidovou slovesnost.²⁷⁷

Jazyk knížky je jednoduchý a srozumitelný pro nižší společenské vrstvy. Je nespisovný, s prvky dialektu (v přímé řeči i v řeči vypravěče: *ve čtyrech nedělích*,²⁷⁸ *bez peřít' žádný lítati nemůže*,²⁷⁹ *ouředník*,²⁸⁰ *na šňuru*,²⁸¹ *podlé něho*,²⁸² *sejr*²⁸³ ...), místy vulgární (*hovno*,²⁸⁴ *prdel*,²⁸⁵ *nasral*²⁸⁶ ...) a pro dnešního čtenáře v některých pasážích již archaický (*šalk*,²⁸⁷ *kárník*,²⁸⁸ *kolací*,²⁸⁹ *voškrábal*,²⁹⁰ *predikant*²⁹¹ ...).

Více než moralizující funkce, která v této době v literatuře převládala, zde dominuje cíl pobavit lidového čtenáře. Své místo zde nachází i sociální kritika. Díky Enšpíglu putování se dostáváme hlavně mezi nižší sociální vrstvy a můžeme sledovat

---

²⁷⁷J. Kolár (2004, s. 223 – 227).

²⁷⁸Tamtéž (s. 70).

²⁷⁹Tamtéž (s. 81).

²⁸⁰Tamtéž (s. 87).

²⁸¹Tamtéž (s. 69).

²⁸²Tamtéž (s. 71).

²⁸³Tamtéž (s. 176).

²⁸⁴Tamtéž (s. 83).

²⁸⁵Tamtéž (s. 66).

²⁸⁶Tamtéž (s. 178).

²⁸⁷Tamtéž (s. 81).

²⁸⁸Tamtéž (s. 71).

²⁸⁹Tamtéž (s. 139).

²⁹⁰Tamtéž (s. 160).

²⁹¹Tamtéž (s. 193).

jejich způsob života i chování. Ve srovnání s jejich chudobou, je nám představena i bohatší společenská vrstva, jejíž morálka však bývá oproti lidovým vrstvám mnohem horší.

V prvních devíti historiích je popsáno Enšpíglovo narození ve vesnici Knettlingen, hned trojí křest, neposedné dětství i první neplechy. V šestnácti letech mu umírá otec a nemocná matka nemá již sílu, aby všechny jeho hlouposti zvládala. Jako většina vandrovních tovaryšů se tedy vydává na zkušenou „do světa“, aby získal zkušenosti, poznal svět a hledal obživu. Enšpígl, který umí všechno a nic, se ale na svém putování vydává za tovaryše všech možných řemesel (pekaře (viz Příloha: Obrázek č. 18), doktora, kováře, zvoníka, hlásného, malíře, učitele, kněze, krejčího, kožešníka, ševce, pivovarníka (viz Příloha: Obrázek č. 19), truhláře, barvíře atd.) a tropí celý svůj život všem bez rozdílu jen samé naschvály, lotroviny, špatnosti, kterými si vydělává na živobytí. Od 96. historie je líčeno jeho stáří, kdy se Enšpígl snaží napravit své hříchy vstoupením do kláštera, ale jeho nátura jej zase přivede k další ničemnosti. Po zdlouhavé nemoci roku 1350 Enšpígl umírá, ale i po své smrti si dokáže z lidí tropit šprýmy (svým nejbližším odkáže v závěti truhlu plnou kamení).

Na enšpíglovské téma vznikla také kramářská píseň a několik dramatických adaptací (J. K. Tyl, J. N. Štěpánek).²⁹²

4. 3. 2 Prosopografie postav v rozprávkách o Enšpíglovi

Hlavní a nejdůležitější postavou této knížky lidového čtení je samozřejmě **Enšpígl**. Narodil se do chudých rodinných poměrů, a jak sám jeho otec řekl: „*Ty jsi se, milý synu, v nešťastnou hodinu musel naroditi [...]*“²⁹³ Osud mu totiž vložil do vínku lotrovskou povahu.

Enšpígl (viz Příloha: Obrázek č. 20) se narodil ve vesnici Knettlingen. Kdy? To není na rozdíl od data úmrtí MCCCCL (1450) uvedeno, tudíž nelze určit, jakého věku se Enšpígl dožil. Jeho matka se jmenovala Anna Vejbikova a otec Enšpígl. O dalších rodinných příbuzných se historie nezmiňují, až na jednu výjimku – Enšpíglovu ženu. Je uvedena pouze v jediné historii číslo 95, kdy byl Enšpígl zvědav, jaké jsou v lásce

---

²⁹²B. Václavěk (1950, s. 376).

²⁹³J. Kolár (2004, s. 67).

místní ženy. V ženách zběhlý kantor na základě svých „zkušeností“ hodnotil ženy v kostele chtěje ho varovat tajným heslem „Brems“ před těmi, kterým se má vyhnout. *V tom šla žena Ejlenšpieglova také okolo oltáře, i řekl kantor: „Brems.“ Ejlenšpiegel řekl: „Pane kantor, jest má žena.“ Odpověděl kantor: „Bud’ tvá neb nebuť, jest Brems, jať tobě křivdy neučiním.“*²⁹⁴

O jejich svatbě, dětech či společném bydlení však nenajdeme jedinou zmínku.

Takových to snadno přehlédnutelných ojedinělostí se v textu nachází více. Kromě náhodného objevení Enšpíglovy manželky se ve vyprávěních zjeví nečekaně i pohádková postava čerta (h.²⁹⁵ 94.), jenž chce odnést Enšpígla do pekla. Ve 40. historii je nám zase popsán Enšpíglův erb (sova, zrcadlo a latinský nápis Hic fuit²⁹⁶), který má malovat na dveře každého domu, kde provedl nějakou nezbednost. Na jiném místě než zde jej ale nenamaloval. Pouze jednou neužije své vlastní jméno, ale vystoupí pod falešným (Bartoloměj v h. 63.) a jen jedinkrát neprovede v příběhu žádné mstivé lotrovství, když je připraven starou selkou o tobočku (h. 66). Pouze v 91. historii se dozvídáme, že měl svého pacholka, přestože nikdy neměl vlastní živnost, kterou by někomu předal. Ojedinělá je také historie 18., v níž mu překazí výtěžek z chlebů divoká prasata. Tato zvířata se pak ještě jednou objeví v předposlední historii, kde mrtvého Enšpígla převrhnou v nemocnici z már a způsobí velký rozruch. Enšpígl většinou vandruje po německých městech, ale v jedné historii zavítá i do Čech (h. 28.), Paříže (h. 94.) nebo Říma (h. 34.). Velmi často také opakuje své kousky, např. schované či naopak nastražené výkaly, znehodnocení jídla, vycpaný vlk, zmaření materiálu, pobývání na zakázaném místě. Vysvětlením těchto nesrovnalostí může být i to, že Enšpíglovi příběhy byly pouze sebrány z různých míst Čech a vydané bez žádné větší jazykové a koncepční úpravy. Na počátek knížky byly vloženy historie mluvící o jeho narození a dětství, na konec zase ty, které vypovídají o jeho stáří a smrti. Zbytek příběhů byl bez nějakého bližšího časového určení vložen do tohoto rámce. Jedinou koncepční spojitostí je navazování dvou až čtyř historií za sebou týkajících se tematicky stejného druhu řemesla, kterým se Enšpígl „učil“, např. doktor (h. 15 – 17), pekař (h. 19 – 20) kovář (h. 39 – 41), švec (h. 44 – 45), krejčí (h. 47 – 49), kožešník (h. 51 – 54), hospodář (h. 77 – 79), koníř (h. 88 – 89).

---

²⁹⁴J. Kolár (2004, s. 202).

²⁹⁵h. = zkratka pro historii.

²⁹⁶Hic fuit = Byl jsem tady, Enšpígl.

Své jméno Enšpígl zdědil po otci. V původní německé verzi jeho jméno tvoří složeninu Eulenspiegel. Po jejím rozdělení získáme dva výrazy, které přesně vystihují hrdinův charakter. „Die Eule“ a „der Spiegel“ v překladu do češtiny znamenají substantiva „sova“ a „zrcadlo“. Sova je odvěkým symbolem moudrosti a zrcadlo zřejmě značí Enšpíglůvu snahu ukázat lidem jejich skutečný obraz a upozornit je na jejich špatné vlastnosti.

Jak Enšpígl alespoň v náznacích vypadal, nepopisuje ani jedna historie. Lze se pouze domnívat podle provedených kousků, že to nebyl žádný „cvalík“ (jinak by se mu v 3. historii chodilo velmi těžko po provaze), neměl žádnou tělesnou vadu, kvůli které by se mu ostatní posmívali (např. kulhání, koktání či obří nos), musel být fyzicky dostatečně zdatný, aby stihl rychle utéci od svých lumpáren a jeho vnější vzezření (oblečení, čistota) zřejmě nenaznačovalo, že by šlo o nějakého žebráka. Že si na svém vzezření zakládal, lze dokázat na historii 21., kde se dovídáme, že Enšpígl nikdy nejezdil na starém a škaredém koni:

*[...], že na žádném koni plesnivém nejezdil, ale vždycky na plavém pro urovnání posměchu.*²⁹⁷

Na první pohled musel vypadat sympaticky, neboť jej mistři vždy rádi přijali do učení či služby, popř. si jej sami vybrali. Pro celkové, především zábavné, vyznění díla však nemá vnější charakteristika podstatnější význam.

Hlavní roli v této knížce lidového čtení hraje především Enšpíglůva osobnost a jeho postoj k okolnímu světu. Od malička byl považován za šibala a uličníka, který tropí jiným samé lumpárny a žerty, místo aby se vyučil nějakému řemeslu. Rád se předvádí, chce být středem pozornosti, je neuvěřitelně výmluvný a na všechno má hned odpověď. Lotrovstvím oplácí lidem špatnosti, které vykonali, ale i těm, jež mu nabídli pomoc. Spravedlnost a trest za zlé činy tu nejsou vždy na správném místě.

*„[...] Já jsem to vždycky slýchal, kdo s blázný zachází, že ten málo na nich vyhrá [...].“*²⁹⁸

K životu přistupuje s hravostí a heslem „nějak bylo, nějak bude“. Podle Fryntovy definice²⁹⁹ (viz výše 4. 1. 2) představuje Enšpígl typ moudrého blázna, neboť svými bláznivými kousky chytře poukazuje na lidské nectnosti jako je hloupost,

---

²⁹⁷J. Kolár (2004, s. 92).

²⁹⁸Tamtéž (s. 131).

²⁹⁹E. Frynta (1973).

lehkomyšlnost, touha po penězích, sobeckost a panovačnost. Přímo se jedná o moudrého blázna, který má dost rozumu, ale aby se z nastalé situace vyvlékl, dělá, jako by neuměl do pěti počítat, což ho zachrání před trestem.³⁰⁰ Avšak mnohé jeho blázniviny a nesmyslné kousky jsou velmi vulgární a nevhodné, že lze nad označením moudrý blázen pochybovat.

Účel jeho lotrovin bývá většinou dost sobecký – získat jídlo, majetek či suchou postel na nocleh. Někdy se mstí za špatnosti, které mu provedli jiní, a někdy provede nějaký kousek prostě jen tak, aby se pobavil on sám. Pocit zadostiučinění je však dočasný.

Většina jeho žertů spočívá v doslovném plnění zadaných úkolů, čímž svému zaměstnavateli způsobí většinou velké materiální škody, jako například v 19. historii:

„Co pak mám péci?“ Ten pekař byl žertovný muž, avšak hněvivý, i řekl pod žertem: „Tys pekařský tovaryš a ptáš se, co máš péci? Co lidé pekávají? Sovy-li či mořské kočky?“ A s tím šel spat. Tedy šel Ejlenšpigel do pekárny a zadělal těsto na sovy a mořské kočky i pekl je. Mistr ráno vstav chtěl mu pomoci, i šel do pekárny a nenalezl ani žemle, ani rezného chleba, než všecko sovy a mořské kočky. I rozhněval se a řekl: „Rač pomáhati, Pane Bože, cos to napekl?“ Řekl Ejlenšpigel: „To, co jste mi rozkázali.“³⁰¹

Podobně „pracoval“ i u kováře, kterému schoval vše, co našel, dohromady (h. 40.), u ševce, kde z kůže místo bot krájel různé druhy zvířat (h. 42.), u jiného ševce zase boty špikoval sádlem jako pečení (h. 44.), u pivovarníka zase uvařil psa jménem Chmel místo skutečného chmele (h. 46.), kožešníkovi ušil z kožešin celého vlka místo kabátu (h. 53.), k jednomu barvíři vešel zavřeným oknem (h. 73.) apod. Tento druh intelektuálního vtipu nejlépe ukazuje charakter i reakce chování lidových postav a zároveň baví čtenáře dodnes. Podobný způsob humoru – plnění rozkazů a příkazů do detailu, využívali také autoři v pozdější době. Nejtypičtějším příkladem z novější české literatury je postava dobrého vojáka Švejka vytvořená Jaroslavem Haškem na počátku 20. století.

Druhou velkou skupinu Enšpíglovských darebností tvoří vulgární až skatologický humor, jenž je důkazem, že knížky byly určeny především lidovému a méně vzdělanému čtenářskému publiku. Dnešního čtenáře už tyto sprosté žerty moc

---

³⁰⁰E. Frynta (1973, s. 46).

³⁰¹J. Kolár (2004, s. 89).

nepobaví, spíše naopak. K nejčastějším ničemnostem toho typu patřila nečistota z nosu (h. 74., 75.), Enšpíglovo pozadí (h. 2., 34., 71.) a především nastražení vlastního exkrementu, např. do jídla (h. 10., 85.), k posteli nemocného doktora (h. 15.), do spižírny (h. 50.), v lázni (h. 68.), u jídelny s hosty (h. 76.), na hospodářův stůl (h. 78.), v hospodě (h. 80.), do postele (h. 84.), sedlákovi na káru (h. 87.), lékárníkovi do nádoby (h. 97.), prodal ho Židům jako pravé prorocké jahody (h. 35.) nebo ševci jako zmrzlé sádlo (h. 45.), dokonce jej sám i pozřel, aby přelstil dvorního blázna (h. 24.).

Často také úmyslně zamění určitou věc za něco úplně jiného. Jako typický příklad jmenujme například historii 46., kde místo skutečného chmele použije do piva psa jménem Chmel, nebo historii 54., v níž prodal kožešníkům jako zajíce živou kočku zašitou do zaječí kůže, či v historii 56. zamění džbán vody za džbánek s vínem atd.

Při jiných kouscích využíval své chytrosti a mazanosti, s níž vítězil nad lidskou hloupostí, hamižností a lehkomyšlností. Příkladem může být historie 27., kdy přislíbil vymalovat saskému landkraběti palác. Celé měsíce se nechal živit a žádnou práci neodvedl. Když měl dílo ukázat, tak hrdě přistoupil ke stěně a chlubil se svou výmalbou, kterou však může vidět pouze ten, kdo je z poctivého lože. Lankrabě, jeho kněžna i osm panen neviděli nic, přesto dílo chválili. Ve 41. historii zase nově okoval svého koně, když si vysloužil nové podkovy díky tomu, že jim „pověděl pravdu“. Jeho odpovědi byly tak obecné, že se nemohl ani zmýlit. V dalším příběhu zase ošálil sedláka, který si nesl krásné zelené sukno, že je modré, a tak mu jej musel dát (h. 67.). Také selky z města Pramen napálil, když od nich chtěl skoupit mléko a dal je do jedné kádě nalít. Pak řekl, že nemá peníze a že si mohou své zase vzít zpět. Selky se nakonec na trhu popraly a pohádaly o to, kolik nádob mu vlastně daly (h. 69.). Povedeným kouskem ošálil i obyvatele města Vesper, když tvrdil, že rozsévá lotry, protože dobrých lidí tato země nenese (h. 72.). Přelstil i hamižné přátele, město Mellen a pana faráře, kterým odkázal svůj majetek. Po jeho smrti otevřeli jeho pozůstalost, v níž se pro každého ukryvala jen hromada kamení (h. 98.).

Své oběti si Enšpígl dlouze nevybíral, koho zrovna potkal nebo kam přišel, tam provedl nějakou darebnost. Patřili k nim lidé bohatí (např. hrabě, král, šlechtic, bohatý obchodník, lékař, kněz) i chudí (učedník, řemeslník, slepci, sedlák), poctiví i lumpové. K právem potrestaným patřili např. zloději úlů (h. 9.), posměvační krejčí (h. 48.), chamtivý Holand (h. 85.) či mlsný kněz (h. 37.). Někdy potrestal svými šprýmy chudáky, kteří si to vůbec nezasloužili a kterých čtenářům bylo spíše líto, např. podvod

s uzdravením dítěte (h. 16.), uvařený pes (h. 46.), hladoví slepci (h. 70.), pes stažený z kůže (h. 81.), překvapená selka (h. 83.), sedlák prodávající slívy (h. 87.). Jeho oblíbenou skupinou, z níž si rád vystřelí, jsou lidé, kteří se sami považují za moudré a vzdělané. Jeho selským rozumem tak přechytračil krále, vzdělané šlechtice, univerzitní profesory, rektora, doktory a studenty.

„Pověz mi, jak jest mnoho dnův od času Adama až do tohoto dne pominulo.“ Odpověděl on krátce, že toliko sedm dní, neb když těch sedm přeběhne, jiných sedm se hned začíná, což až do skonání světa tak trvá. [...] Co tomu oni říci měli? Ejlenšpigel byl jim všem velmi chytrý a museli mu všickni za pravé dáti. Nedlouho také tím protáhl, až ty umělé mistry svým lotrovstvím přemohl.³⁰²

Z míst, kde provedl nějaký ten kousek, většinou rychle utekl za velkého nadávání a hořekování ošálených (např. h. 10., 13., 19., 20., 30., 50., 91.), nebo pro jistotu zmizel jako pára nad hrncem ještě dříve, než se na jeho šprým přišlo a již nikdy se v tom místě neukázal (např. h. 15., 16., 17., 27., 40.). Občas svou lumpárnu svedl na někoho jiného (h. 84.). Leckdy se jeho šibalstvím všichni zasmáli a navíc jej považovali za chytrého blázna, který jim otevřel oči (např. h. 14., 43., 44., 48., 49., 59., 78.).

Zábrany neměl žádné, své šibalství totiž prováděl i na svaté půdě. Převlékl se za kněze, kázal a od věrných věřících vybíral peníze na imaginární stavbu nového kostela (h. 31.). Několikrát obelstil faráře a nezatavil se ani před papežem, kdy svou úctu před vírou vyjádřil odvráceným pohledem k oltáři (h. 34.). Jeho postoj k církvi byl tedy spíše negativní. Zda Enšpígl nějaké víry byl, se z historií nedozvídáme, ale z mnohých lze usoudit, že slušnost, mravnost a úcta k bližnímu svému mu byla cizí.

Pouze jednou se pokusil o nápravu svých hříchů tím, že vstoupí do kláštera, kde bude užitečný.

Toho času, když Ejlenšpigel všecky krajiny sem i tam zběhal, byl již starý a obtížený, i přišla na něj lotrovská lítost nad hříchy i myslil, aby se do kláštera dal s chudobou svou a čas svůj tak proměně Bohu sloužil po všecken život svůj a Bohu se za to modlil, aby ho nezatratil.³⁰³

I zde podlehnul svému pokušení a klášterní mnichy napálil.

Potrestán za své darebnosti Enšpígl nebyl nikdy. Třikrát měl ale namále. V historii 25. jej chtěl lucemburský kníže oběsit, protože se znovu objevil v knížectví, 57.

---

³⁰²J. Kolár (2004, s. 204 – 205).

³⁰³Tamtéž (s. 202).

historii za zlodějství v hospodě a v 94. jej chtěl odnést do pekla čert. Pokaždé ale vyvázl se svou chytrostí, šibalstvím a kapkou štěstí.

Enšpígl představuje individuálního svérázného hrdinu, který je hybatelem každé rozprávky. Kromě něj se v díle vyskytuje velké množství dalších postav vystupujících jen v jedné, popř. dvou či třech, epizodách. Výjimku tvoří **Enšpíglova matka**. S ní se setkáváme na počátku cyklu (h. 1., 3., 5., 6., 9.) i na jeho závěru, kde se shledají u Enšpíglova smrtelného lože (h. 97.). O láskyplném vztahu mezi matkou a synem ale mluvit nemůžeme. Enšpígl se k ní chová odměřeně, nejeví o ní žádný zájem. Matka po pokusech vychovat z něj poctivého a pracovitého muže vzdala veškeré snahy navázat s ním bližší kontakt. Její tresty byly většinou zbytečné a neúčinné. Podařilo se jí však zmařit jeden synův kousek, kdy přerezala provaz, po kterém Enšpígl přecházel řeku, takže skončil před zraky všech smějících se obyvatel vesnice uprostřed řeky (h. 3.). Náznak mateřské lásky nalézáme v historii 97., kdy už je jasné, že Enšpígl umírá. Matka se na něj obrací s prvními vlídnými slovy: „*Můj milý synu, kde tě to bolí?*“³⁰⁴, ale za nimi se schovává vidina zděděných peněz:

„*Milý synu, dej mi také nětco z tvého statku.*“ *Odpověděl Ejlenšpigel: „Milá máti, kdož nic nemá, tomuť sluší dáti, a kdož něco má, tomuť sluší nětco vzíti, nebť zboží je skryté, o němž žádný neví. Najdeš-li, ješto nětco mého jest, můžeš k tomu sáhnouti, však proto dávámť z zboží mého vseckno, což křivé a rovné jest.*“³⁰⁵

4. 4 Historia o životu doktora Jana Fausta

4. 4. 1 Obecné informace o díle

Knížka lidového čtení *Historia o životu doktora Jana Fausta* (viz Příloha: Obrázek č. 21 a 22) byla do českého jazyka přeložena **Martinem Karchesiem** v roce 1611 z německého originálu, jehož skutečný autor zůstává, jak tomu u starých literárních děl bývá, v anonymitě. Jako důvod bylo Karchesiem v předmluvě uvedeno – varování českého lidu před bezbožností.

---

³⁰⁴J. Kolár (2004, s. 204).

³⁰⁵Tamtéž (s. 205).

*[...] pokudž nejsprostnějí, pro samý toliko lid obecný (učených, kterýžto vše subtýlněji a křaltovnějí / transferovati a překládati umějí, v to nepojímajíc) na česko jsem přeložil tak a na konec, aby Čechové, majíce sobě tu takovou hroznou historii českým jazykem v známost uvedenou a před oči přdestřenou, netoliko sami v pobožnosti a při Pánu Bohu, stvořiteli svém, věrně stáli byli, ale také i dítkám svým dobrého příkladu na sobě v stálosti a nepohnutedlnosti při Pánu Bohu na časy věčné pozůstavili. [...] Což věřím, že také každý křesťanský čtenář, to vše v dobré obrátíc, této práce křesťanské užívati bude. S tím milost boží rač s námi se všemi býti. Amen.*³⁰⁶

Dalšího zpracování se kniha dočkala až v roce 1851 díky V. R. Krameriovi. Do té doby čelila knížka útočně narážející na katolickou církev tvrdé cenzuře.

Historie je na počátku uvedena *Předmluvou k pobožnému a křesťanskému čtenáři* M. Karchesia, která má čtenáři připomenout důležitost víry v Boha, neboť Faustovo jednání rozhodně neodpovídalo správnému vedení křesťanskému života. Jeho slova jsou doplněna velkým množstvím citací z bible, např.

*[...] jak svatý Petr v kníže své I., kapitola 5 o tom obšírněji vypisuje těmito slovy, (prej) odporník váš d'ábel obchází jako lev řvoucí, hledaje, koho by sežrati a pohliti mohl.*³⁰⁷

Karchesius Fausta rovnou označí za špatného člověka, takže čtenář už na začátku knihy vstupuje do příběhu s tímto názorem.

Druhou úvodní část tvoří *Svědectví z Písem svatých o zapověděném čarodějnictví*, které je sestavenou pouze z dvanácti biblických citací a toto básní, jejímž autorem bude nejspíše sám Karchesius:

*Z těchto svědectví nám se znáti dává,
kterak Bůh bez pokuty nenechává
všech těch, kteříž se jeho zde zbavují,
věštcův a kouzedlníkův následují,
pášíc po své vůli všeliké zlosti
proti záповědi božské milosti.
Začeš hodně také odplatu berou,
že se zde d'áblové s jich těly derou
a potom na duši trápeni budou
ohněm věčným, jehož nikdá nezbudou.*

---

³⁰⁶J. Kolár (1989, s. 25 – 26).

³⁰⁷Tamtéž (s. 22).

*O tom i tato historie svědčí,
vydaná pro tu příčinu největší.
aby takoví z ní vejstrahu vzali,
d'ábelskou chytrost a podvod poznali,
kterak on na čas pomůže ke zlému,
že tak zase směřuje k cíli svému.
Když má zde na světě své služebníky,
v pekle činí z nich sobě útrapníky.
Poněvadž po čárách nejvíce toužili,
tak jim platí, jak mu věrně sloužili.
Pán Bůh rač každému tu milost dáti,
by se mohl kouzelníkům varovati.
Neb oni i ti, kdož jich následují,
království božího sebe zbavují.³⁰⁸*

Dále následují čtyři stránky (resp. oddíly) o životě Jana Fausta, jež autor ještě rozčlenil na menší podkapitoly.

V první se dovídáme o Faustově dětství a jeho zájmu o veškeré vědění světa, k čemuž mu už nestačí pozemské zdroje. Obrací se tedy na d'ábla a krvavým úpisem odkáže svou duši i tělo pecku.

Vzal se na křídla orličí, chtěje všechny grunty nebeské i zemské vyzvědět, nebo jeho všetečnost, svoboda i lehkomyšlnost tak ním strkala a k tomu ponoukala, že jest sobě umyslil je/dnoho času některá čarodějnická slova, figuory, charaktery a zaklínání, jímž by d'ábla před sebe povolati mohl, učiniti a je zkusiti.³⁰⁹

Faustovi je Luciperem přidělen zlý duch jménem Mephostophiles, který mu má sloužit a plnit přání. Nejprve Faust pokládá duchovi mnohé teologické otázky týkající se vzniku pekla, jak to tam vypadá, jaká muka musejí lidé snášet, kdo je Luciper a jak se protivil Bohu, zda se dá z pekla vykoupit.

Druhá stránka Historie se zaměřuje na otázky týkající se přírodních věd – o stvoření světa, cyklickém koloběhu země, o planetách. Velmi zajímavá je Mephostophilova falešná odpověď na otázku, jak byl stvořen svět.

---

³⁰⁸J. Kolár (1989, s. 27 – 28).

³⁰⁹Tamtéž (s. 30).

„Svět, milý Fauste, jest nestvořený a nesmrtelný a lidské pokolení jest od věčnosti a žádného nikdež počátku nemělo. Země se pak sama učinila a moře se toliko od země oddělilo, smluvivše se spolu moře a země, jako by mluvíti uměly, takto, že země požádala od moře panství svého, jako dědin, luk, lesův, trávy a kvítí rozkošného, proti tomu moře od země požádalo ryb a což v něm jest, kromě ce se člověka a nebe dotýče, to obé Pánu Bohu v moc dali, aby je jakožto člověka a nebe sám stvořil, a tak tudy jemu věčně poddáni byli.[...]“³¹⁰

Duch mu také osobně představí sedm nejvyšších mocností pekla, jež jsou čtenáři velmi hrozivě popsána, např.:

*[...] Drachus jménem, se čtyřmi krátkými nohami žlutými a zelenými a životem brunátným, ohnivým a ocasem podčerveným [...]*³¹¹

Následně se Faust díky jednomu pekelnému knížeti dostává do pekla, aby si je prohlédl. Kromě této cesty do pekla se Faust vydává na další dvě jízdy, kdy poznává všechny země světa, oblaka, nebe, hvězdy i slunce. Zde se setkáváme s autorovými velkými zeměpisnými znalostmi, neboť čtenáři prostřednictvím Faustovy cesty přiblížil pamětihodnosti, historii a zajímavosti mnohých zemí.

Třetí stránku tvoří kratší příběhy pojednávající o Faustových podivných čarodějných kouscích, o nichž se většinou dozvídáme již z názvu podkapitoly, např. *Kterak doktor Faustus jednomu sedláku vůz sena s vozem i s koňmi nad podivení sežral.*³¹² Opakujícím se Faustovým kouzlem bylo vyvedení zemřelých osobností historie. Pro pobavení a zájem ostatních vyvede ze záhrobí Alexandra Velikého s manželkou pro krále Karla V., nejkrásnější ženu světa bájnou trojskou královnou Helenu pro své nejbližší studenty i sebe a antické hrdiny i obludy z Homérových básní. I další kouzla provádí především pro pobavení své i přátel. Nebojí se ukazovat své bohatství a kouzelnou moc. Mnohé kouzly častokrát zneužívá ve svůj prospěch a bere si vše, co chce. Vede nezřízený a nevázaný život. Na závěr třetí kapitoly si vezme i krásnou Helenu a zplodí s ní dokonce syna jménem Faust.

---

³¹⁰J. Kolár (1989, s. 58).

³¹¹Tamtéž (s. 60).

³¹²Tamtéž (s. 85).

V poslední čtvrté historii se Faust snaží smířit s blízkou smrtí. Napíše závěť, kde vše odkáže svému věrnému famulovi³¹³ Vagnerovi a po zbytek svého života naříká a vzlyká nad svým osudem. Mephostophilovi je ale jen pro smích:

*Víš-li o čem, to v tejnosti měj
a dobrým bydletem nepohrdej.
O to, co máš, se vši snažností péčuj
a neštěstí ve všem se zpečuj.
Protož mlč, trp, načť jde, to snášej,
v tom neštěstí tvého neroznášej,
neb již pozdě, pročs Boha zapřel,
na to nenaříkej, k čemus přišel.³¹⁴*

V předvečer smrti pozve k sobě všechny své studenty a přátele do Rynlichu (nedaleká ves od Vitmerka), aby jim vypověděl celou pravdu o své čarovné moci. Lituje svého činu a nabádá je, aby byli moudřejší než on a vyhnuly se ďábelským svodům. Po půlnoci si pro Faustovu duši přijde s obrovským lomozem ďábel.

„Ach, ach, ouve“ křičeti počal, a to půl ústy toliko, a potý že ho více křičeti neslyšeli.³¹⁵

Ráno se studentům naskytl hrůzný pohled na zbytky Faustova těla, které podle jeho přání řádně pochovali.

[...]žádného Fausta více nenalezli, než toliko očitě spatřili, že po stěnách i po zemi v též světnici krev Faustova stříkala a se vylila, nadto vejš, že mozek z hlavy jeho, když tak od ďábla drancován z jednoho kouta do druhého byl, na stěnách zůstával, k tomu oči jeho, též nadíle zuby k podivení hroznému a strašlivému po světnici rozstříkané ležely a zůstávaly. [...] až je (tělo) na dvoře na hnoji našli, a to tak zmožděné, zohavené a zmačkané, že na ně hrozně a žalostivě patřiti bylo.³¹⁶

Na závěr je připojen odstavec, v němž M. Karchesius povzbuzuje čtenáře k víře a k boji proti ďábelským pokušením.

Tato knížka je také zajímavá ze stylistického hlediska. Netvoří jí jen dobrodružná vyprávění o čarovných kouscích Jana Fausta v er-formě, je doplněna básněmi, biblickými citacemi, příslovími, výčty (např. seznam podmínek Faustových a

---

³¹³ Famulus = služebník.

³¹⁴J. Kolár (1989, s. 127).

³¹⁵Tamtéž (s. 133).

³¹⁶Tamtéž (s. 133 – 134).

Mephostophilových, názvy pekelných regimentů), obsáhlými popisy, dopisem, doslovným textem úpisu, ich-formou, oslovením čtenáře (např. *I pošetr tuto, čtenáři křesťanský, kterak d'ábel doktora oslepil a omámil [...]*³¹⁷), autorovými vstupy uvedenými v závorkách:

„Neb víte (prej), že u dvorův [...]"³¹⁸

[...] totižto že jest hrabě to, kterémuž (jakž nahoře dotčeno) při dvoře císařském rohy jelení v hlavě udělal.³¹⁹

Jak již bylo uvedeno, Karchesius užil pro překlad hovorovou jednoduchou podobu českého jazyka, aby Faustův příběh byl varováním i pro ty méně vzdělané vrstvy společnosti. Jako u předchozích knížek i zde nalzáme některé prvky starší češtiny. Oproti ostatním textům je jich tu ale méně, např.:

ou místo ú, ů: *oudem*,³²⁰ *oumysl*,³²¹ *slovuom*,³²² *poul*,³²³ *oukladové*,³²⁴

ej místo ý: *pro pejchu*,³²⁵ *Vejnmaru*,³²⁶ *vypnutej*,³²⁷ *přeemejšlel*,³²⁸ *vejchodu*,³²⁹

rozdílnost délky: *v kníze*,³³⁰ *podlé*,³³¹ *ptačátko*,³³² *líbý hlas*,³³³ *jednák*,³³⁴ *chlipně*³³⁵

protetické v: *vostrovy*,³³⁶ *na vokně*,³³⁷ *vokolo*,³³⁸ *vobyčej*³³⁹

stejná koncovka genitivu plurálu mužského rodu životného i neživotného –ův: *smyslův*,³⁴⁰ *d'áblův*,³⁴¹ *skutkův*,³⁴² *hrncův*,³⁴³ *bejkův*³⁴⁴

---

³¹⁷Tamtěž (s. 62).

³¹⁸Tamtěž (s. 97).

³¹⁹J. Kolár (1989, s. 120).

³²⁰Tamtěž (s. 34).

³²¹Tamtěž (s. 39).

³²²Tamtěž (s. 66).

³²³Tamtěž (s. 86).

³²⁴Tamtěž (s. 46).

³²⁵Tamtěž (s. 22).

³²⁶Tamtěž (s. 28).

³²⁷Tamtěž (s. 35).

³²⁸Tamtěž (s. 47).

³²⁹Tamtěž (s. 78).

³³⁰Tamtěž (s. 23).

³³¹Tamtěž (s. 23).

³³²Tamtěž (s. 52).

³³³Tamtěž (s. 62).

³³⁴Tamtěž (s. 79).

³³⁵Tamtěž (s. 121).

³³⁶Tamtěž (s. 77).

³³⁷Tamtěž (s. 84).

³³⁸Tamtěž (s. 99).

³³⁹Tamtěž (s. 128).

³⁴⁰Tamtěž (s. 36).

³⁴¹Tamtěž (s. 50).

³⁴²Tamtěž (s. 52).

³⁴³Tamtěž (s. 98).

³⁴⁴Tamtěž (s. 60).

vložená souhláska d mezi samohláskou e a před souhláskou l: *kouzedlníci*,³⁴⁵
neviditedlným,³⁴⁶ *vražedlnému*³⁴⁷

pouze ve slově *satan* užito š místo s (zřejmě nějaké regionální užití): *šatan*³⁴⁸

V textu nalezneme i mnoho archaismů, jejichž význam bylo nutno hledat ve slovníku
přiloženém k dílu nebo slovníku *Vokabulář webový* přístupného na internetových
stránkách, např.:

retuňk (záchrana),³⁴⁹ *purgací* (pročištění),³⁵⁰ *kejczoky* (kejklířské kousky),³⁵¹ *furirován*
(živen),³⁵² *jirchář* (ten, který zpracovává kůže),³⁵³ *kofěrování* (nadávání),³⁵⁴ *firmament*
(obloha),³⁵⁵ *tytlíky* (tečky, skvrny),³⁵⁶ *kontrfekt* (podobizna),³⁵⁷ *v rystuňku* (ve zbroji),³⁵⁸
těpil (snesl se)³⁵⁹ aj.

Hrůznost příběhu podtrhují typická adjektiva (*lživému*, *zlému*, *vražedlnému*
duchu,³⁶⁰ *oud šeredného d'ábla*,³⁶¹ *hustá*, *smradlavá a krkavčí mlha*,³⁶² *po bezbožném a*
*hrozném zápisu*³⁶³ ...) a citoslovce (*ach, ach, ach*,³⁶⁴ *ach ouve*,³⁶⁵ *ouvech*³⁶⁶ ...) a zvolání
(*ó láska*,³⁶⁷ *hle*,³⁶⁸ *ó věčné zatracení*,³⁶⁹ *ó rozume*,³⁷⁰ *běda, běda, přeběda*,³⁷¹ *aj*³⁷² ...).

---

³⁴⁵J. Kolár (1989, s. 24).

³⁴⁶Tamtéž (s. 34).

³⁴⁷Tamtéž (s. 21).

³⁴⁸Tamtéž (s. 46).

³⁴⁹Tamtéž (s. 22).

³⁵⁰Tamtéž (s. 30).

³⁵¹Tamtéž (s. 37).

³⁵²Tamtéž (s. 39).

³⁵³Tamtéž (s. 40).

³⁵⁴Tamtéž (s. 52).

³⁵⁵Tamtéž (s. 57).

³⁵⁶Tamtéž (s. 60).

³⁵⁷Tamtéž (s. 101).

³⁵⁸Tamtéž (s. 104).

³⁵⁹Tamtéž (s. 121).

³⁶⁰Tamtéž (s. 21).

³⁶¹Tamtéž (s. 35).

³⁶²Tamtéž (s. 63).

³⁶³Tamtéž (s. 117).

³⁶⁴Tamtéž (s. 126).

³⁶⁵Tamtéž (s. 129).

³⁶⁶Tamtéž (s. 99).

³⁶⁷Tamtéž (s. 126).

³⁶⁸Tamtéž (s. 127).

³⁶⁹Tamtéž (s. 129).

³⁷⁰Tamtéž (s. 125).

³⁷¹Tamtéž (s. 129).

³⁷²Tamtéž (s. 129).

Všechnu hrůznost zakončuje naturalistický popis nálezu Faustova těla (ukázka viz výše).

I zde najdeme sepjetí s určitými lokalitami středního a jižního Německa (Vitemberg, Vejmar, Inspurk, Goty, Cvikov, Brunšvik, Erfurt, Frankfurt, Eislebn...³⁷³), což čtenáři navozuje větší pocit skutečnosti a reálnosti jednotlivých příběhů.

Ačkoliv faustovská tematika neměla české kořeny, byla mezi českým čtenářstvem natolik oblíbená, že si mnozí její zahraniční původ ani nepřipouštěli. Z lidových vyprávění v podobě knížek lidového čtení, jarmarečních písní a loutkových her (loutkař Matěj Kopecký) se postava Fausta ocitla i v rukou zkušených spisovatelů, např. Johanna Wolfganga von Goethe (drama Faust), Michaila Bulgakova (román Mistr a Markétka), Thomase Manna (Doktor Faust), Heinricha Heineho (básně Der Doktor Faust), Jerzyho Broszkiewicz (Doktor Twardowski) aj.; výtvarníků (Rembrandt van Rijn, Salvator Dalí...) i hudebníků (Ludwig van Beethoven, Hector Berlioz, Ferenc Liszt, Gustav Mahler...). S dalším vývojem kultury se faustovská tematika dostala na jeviště v podobě muzikálu i na filmové plátno. K nejnovějším zpracováním patří ruský film *Faust* Alexandra Sokurova z roku 2011³⁷⁴ a imaginativní filmové zpracování z roku 1993 českého režiséra Jana Švankmajera, kde se střídají skuteční herci s loutkami.³⁷⁵

Záhadnost této postavy lákala a dodnes zajímá leckterého zvědavce. Vznikali o něm další a další kouzelné příběhy a pověsti. Přestože Faustova vyprávění se odehrávají z největší části v německých zemích a Čechy (resp. Prahu) navštíví pouze jednou, Alois Jirásek sepsal a zařadil pověst s názvem Faustův dům do knihy *Staré pověsti české*, čímž se příběh o doktoru Faustovy navždy stal součástí českých pověstí. Podle Jiráskovy verze si pro Fausta přišel čert do jednoho z pražských domů na Dobytčím trhu, kde po něm zůstala jen díra ve stropě. Podobný osud pak stihl i dalšího nájemníka, studenta toužícího po penězích a zlatu.³⁷⁶

---

³⁷³ Pravopis názvů měst byl použit přímo z knihy J. Kolár (1989).

³⁷⁴ <http://www.csfd.cz/film/276959-faust/> (10. 12. 2012).

³⁷⁵ <http://www.csfd.cz/film/8778-lekce-faust/> (10. 12. 2012).

³⁷⁶ A. Jirásek (1951, s. 182 – 187).

4. 4. 2 Prosopografie postav v rozprávkách o doktoru Faustovi

Jan Faust je ústřední postavou celé této knížky lidového čtení.

Historicky podložená svědectví dokazují, že existoval skutečný vzor literárního Fausta. Jeho jméno bylo Georgius Faustus Sabellius (asi 1480 – 1540). Za života získal mezi lidmi značnou popularitu jako astrolog a čaroděj, proto se mohl stát východiskem historek lidové tradice, jež později vykrytalizovaly v celek rozprávek *Historia o životu doktora Jana Fausta*.³⁷⁷

V úvodní kapitole se dovídáme, že se narodil do sedlácké křesťanské rodiny ve Vejnmaru. Více bližších informací o rodičích se již v díle neobjeví. Díky zámožnému strýci ve Vitemberku získal vzdělání (doktor teologie) a po jeho smrti i peněžité zajištění. Brzy se však začal zajímat i o jiné obory spojené s různými zaklínadly a kouzelnými knihami v tajných jazycích. Po studiích se sám jmenoval lékařem a astrologem, využíval získané vědomosti a pomocí bylin, mastí či lektvary léčil nemocné. Svůj zájem o astrologii využil při tvorbě kalendářů, v nichž předpovídal počasí i budoucnost.

Jeho touha po dalším vědění ho dohnala až k tomu, že se vydal do místního lesa a povolal k sobě samotného ďábla. Vzájemně se domluvili na určitých pravidlech. Faust požadoval toto:

Nejprvé, aby tvářnost, formu a křtalt ducha neviditelného na sobě míti a dostati mohl./

Druhé, aby mu duch to všeckno činil a vykonával, čehož by od něho žádal a co by míti chtěl.

Třetí, aby jemu volný, poddaný a poslušný byl jakožto služebník.

Čtvrté, aby se každého času a chvíle, kdy by ho citoval a před sebe povolal, v domě a příbytku nadjíti dával.

Páté, aby dům jeho neviditedlným způsobem spravoval a žádnému se v něm viděti nedával než jemu a tomu, komuž by (on doktor) chtěl, poručil.

*Šesté a naposledy, aby mu se tolikráte, kolikráte by ho potřeboval, v témž způsobu, jak by on mu poručil, ukazoval.*³⁷⁸

---

³⁷⁷J. Kolár (1989, s. 7).

³⁷⁸Tamtéž (s. 34)

Duch s jeho žádostmi souhlasil pod podmínkou, že bude dodržovat i jeho artikuly:

Předně, aby jemu přísahou slíbil, že jeho, totiž ducha, vlastně býti chce.

Druhé, aby toho pro lepší té věci doložil stvrzení, krví a rukou svou vlastní dosvědčil.

Třetí, aby všech křesťanův nepřítelem byl.

Čtvrté, aby víru křesťanskou zapřel.

Páté, aby se žádnému od toho odvésti nedal, který by ho na víru křesťanskou zase obrátiti usiloval.³⁷⁹

Faustovou krví stvrdili svůj pakt, v němž se *Jan Faust, zkušený v elementích a duchovních věcech doktor*³⁸⁰ upsal ďáblu na dvacet čtyři let, který mu bude po celou dobu sloužit a plnit jeho přání.

Zda měl Faust zavalitou postavu nebo byl vyhublý, dlouhé či krátké vlasy, křivý nos nebo šikmé oči nebo jak byl starý, se z textu přímo nedovídáme. Na základě jeho styků se univerzitními mistry, šlechtou i samotným králem Karlem V. se lze ale domnívat, že o svůj zevnějšek (oděv, hygiena) pečoval a bohatství od ducha rád ukazoval.

Na základě jeho chování a jednání můžeme odhadnout některé Faustovy vlastnosti.

„Kterak pán tvůj Luciper k pádu přišel?;“³⁸¹ jak Luciper vypadal jako anděl, jaké regimenty má pekelný pán, jakou má moc, jak to v pekle vypadá, čím by se Bohu zalíbil, proč se střídá zima a léto, jak bylo stvořeno nebe atd. Tyto teologicky založené otázky pokládal zvědavý Faust duchovi, jemuž nezbyvalo než na ně pravdivě odpovídat. Z mnohých odpovědí o pekle byl ale Faust šokován, někdy i zklamán, např. když se dozvěděl, že byl po celou dobu i on sám ovládán ďáblem:

„Ba takť jest, pane Fauste, neb jakž jsme také tebe více a více v tvých myšleních posilovali a udatnějším i opovázlivějším učinili, že ani ve dne, ani v noci žádného odpočinutí a pokoje v tom neměl, nýbrž jednostejně a bez přestání o tom přemejšlel, kterak by kouzelnictví a čarodějnictví dojíti a dosáhnouti mohl.“³⁸²

---

³⁷⁹J. Kolár (1989, s. 34).

³⁸⁰Tamtéž (s. 37).

³⁸¹Tamtéž (s. 42).

³⁸²Tamtéž (s. 46 – 47).

Často ho duchovo sdělení donutilo zamyslet se nad naučenou skutečností i nad sebou samým, zda udělal chybu při podpisu d'ábelské smlouvy či ne. Své poznání si ale zdárně rozšiřoval. Podnikl tři „jízdy“. Poprvé se vydal na Belzebubovi do pekla, takže je čtenáři seznámen s tím, jak by to asi mohlo v jámě pekelné vypadat. Svou druhou jízdu popisuje Faust v dopisu věrnému příteli, lékaři Janovi Viktorovi. Na dračím spřežení se s Faustem vydal poznat krásy světa i oblak.

*[...] uhlídal sem vůz se dvěma draky z po/větrí dolův se spouštějící, všecken plamenem ohnivým třpytící [...]*³⁸³

V šestnáctém roce od upsání se d'áblu se Faust vydává na další cestu kolem celého světa a blížeji poznává jednotlivé země (Řím, Prahu, Benátky, Ulm, Neapolis, Strasburg, Rejn, Mnichov, Konstantinopolis, Egypt, Krétu, Uhry, Indii, Británii...), jejich památky a historii.

*Z Konstancí hnul se do města Ulmu, kterážto město jméno své má od kvítí polního, podlé něho teče Dunaj, jiná pak řekla jménem Blau, jinak Modrá, ta teče skrze město, v kterémž slavný kostel farní u blahoslovené Panny Marie řečený, jest, založený léta Páně 1377.*³⁸⁴

Dokonce mohl z výšky jedné hory vidět kousek ráje, z něhož byli Adam s Evou vyhnáni, hlídaný přede všemi andělem s plamenným mečem.

Přílišná zvědavost a dychtivost po vědění nad rámec křesťanských věd byla tehdejší společností odsuzována, zde je pojata jako těžký hřích, který Fausta nakonec dovedl až k bráně pekelné. Naopak humanisté považují touhu po poznání za přirozenou vlastnost. Z jejich pohledu Faust představuje zkušeného humanistu správně se ptajícího na jevy zatím vědecky nedoložené. M. Kopecký v knize o renesanční literatuře v Čechách (1988) velmi výstižně shrnul Faustovu postavu z hlediska jeho chtění po veškerých vědomostech těmito slovy:

*Faustem se prezentuje nový obraz člověka, který chce rozluštit všechny záhady lidského života a okolního světa a který stojí v opozici proti tradičnímu obrazu člověka náboženského a konformního.*³⁸⁵

Od začátku je známo, že Faust není silný v křesťanské víře a zajímají ho spíše sektářské skupiny.

---

³⁸³ J. Kolár (1989, s. 66).

³⁸⁴ Tamtéž (s. 71).

³⁸⁵ Tamtéž (s. 215 – 126).

*[...] dal jej (Fausta) také do školy, aby se Písmům svatým učil, ale on se takového poboného předsevzetí strhl a slova božího zle užíval.*³⁸⁶

*[...] nemnoho chuti k Písmům svatým měl i k tomu se sám znal [...]*³⁸⁷

*[...] Písma svatá zatím pod lavici a za hřbet vložil [...]*³⁸⁸

Proto pro něj nebylo zatěžko souhlasit s duchovými podmínkami, podle nichž musel Faust navždy zanevřít na víru v Boha. Kdyby se k němu chtěl navrátit, duch by ho na místě roztrhal na malé kousky. Nastaly však chvíle, kdy Faust váhal a v myšlenkách uvažoval nad božím slovem. Duch ho vždy přišel varovat, aby nesešel z cesty. Například se Faust chtěl oženit, *neb stav manželský jest skutek Nejvyššího*³⁸⁹, musel se pod strašlivou hrozbou sňatku vzdát a žít jen v cizoložství a chlípnosti. O návratu k Bohu začíná uvažovat už v prvních dnech po podepsání úpisu, ale jen z toho důvodu, že by mu to pomohlo od pekelných muk. Duch ho však ujistí, že mu žádné modlitby již nepomůžou. V druhé třetině třetí části se Faustovi představí mnich a doktor jménem Klinge, který s ním v úctě promlouvá o návratu k církvi. Faust si Klingeho velmi váží, ale úmluva s ďáblem se již nedá zrušit:

*„Můj milý pane a příteli, poznávám, že mi všeho dobrého přejete, a o tom všem vím, co mi nyní od vás předloženo jest, ale oznámiti mohu, že sem již příliš daleko zabředl a ďáblu šerednému krví svou vlastní tak vysoce zapsal, že s tělem i s duší jeho býti / mám [...].³⁹⁰ [...] ďáblu více věřil i se důvěřil nežli Pánu Bohu, a protož se k němu také za to dostati musím, neb Pána Boha již za milost, o kterouž jsem se sám dobrovolně připravil, prositi a žádati nemohu.*³⁹¹

Podobné snahy měl i Faustův přítel v dalším vyprávění. Jakmile Faust jen na vteřinu zauvažoval o síle boží, objevil se duch a předvedl mu svou sílu.

Celý čtvrtý oddíl jen lituje, že se vydal všanc peklu a víru v Boha už v mládí v sobě zapřel.

Přes první výčitky svědomí se Faust rychle přenesl a své moci si začal po svém užívat. Každý den hodoval, miloval se, s jakoukoli ženou chtěl (viz Příloha: Obrázek č. 23), cestoval, účastnil se velkých slavností, obklopoval se vším, po čem toužil a rád se

---

³⁸⁶Tamtéž (s. 28 – 29).

³⁸⁷Tamtéž (s. 29).

³⁸⁸Tamtéž (s. 29 – 30).

³⁸⁹J. Kolár (1989, s. 40).

³⁹⁰Tamtéž (s. 112).

³⁹¹Tamtéž (s. 113).

také pobavil na účet ostatních, např. vyděsil své studenty, když přivedl ze záhrobí hrdiny i obludy z Homérových veršů; lstí od hospodáře získal obří sud vína; prodal kupci falešná prasata, jež se pak proměnila v kupu slámy; sedlákovi před jeho očima snědl všechno seno na voze; oklamal koníře prodejem falešného koně; ošálil tureckého císaře, když se vydával za boha; ponechal u žida jako zástavu své vlastní nohy; jednomu rytíři na královském dvoře přičaroval jelení rohy nebo snědl sedlákovi celý vůz i s koňmi.

Faust se rád nechal okolím obdivovat, proto předváděl své čarovné triky s potěšením a nadšením. Jeho diváky byli nejrůznější lidé od císaře Karla V. přes dvořany, studenty až po sedláky. K nejneuvěřitelnějším kouskům patřilo vyvedení zemřelých z onoho světa, vytvoření nádherné rozkvetlé zahrady uprostřed zimy, mluvící pečená telecí hlava, vystavení honosného zámku a městečka za jednu noc. Často k sobě zval návštěvy, především své studenty, jež pak svými kouzly náramně celé noci bavil:

*[...] studentové rozličnou hudbu slyšeli, však nevěděli, odkud by ta byla. [...]. Item též sklenice a koflíci na stole skákati počali. Potom postavil také doktor Faust deset hrncův doprostřed světnice, kteříž tolikéž počali skákati, tancovati a vespolek se potýkati tak silně, že se všickni na drobné kusy roztrískali [...]. Druhé, kázal sobě přivésti z svého dvoru kozla, kteréhož na stuol postavil a jemu píti dal, a jakž se napil, ihned přirozeně pískati počal. Třetí, kázal též i instrument k stolu přinésti, na kterýž jedna stará opice, přišedše k nim do světnice, všelijaké líbé tance jest hrála.*³⁹²

Také po lásce Faust zatoužil. V podobě manželství mu byla zakázána, neboť sňatek je církevní pouto, na oplátku mu byly nabídnuty všechny ženy světa.

*Nemůžeš-li čistotně a bez tělesné chlipnosti živ býti, přivedu tobě nočním neb denním časem anebo kdykoliv chceš ženu, na kteroukoli v tomto městě neb kdekoliv jinde oko tvé pohlídně a jí k své vůli a chlipnosti žádati budeš, ta s tebou vším tím způsobem přebýváti a skutek tělesný vykonávati bude [...].*³⁹³

Této pro muže lákavé nabídky jen velmi těžko mohl odolat: *takže srdce jeho radostí velikou se potřáslo.*³⁹⁴ Neodolal ani uzavřenému harému tureckého císaře. Celý zámek zahalil na šest dní do mlhy a vydával se za boha jménem Machomet. Císař pak

---

³⁹²J. Kolár (1989, s. 98).

³⁹³Tamtéž (s. 41 – 42).

³⁹⁴Tamtéž (s. 42).

považoval za velikou čest, že *jest jemu jeho ženy obtěžkal*,³⁹⁵ považoval to za dobré znamení, zvláště když mu bylo ženami sděleno Machometovo proroctví, že *z jeho semena znamenitý národ a udatní rekové povstati mají*.³⁹⁶

Opravdovou lásku Faust nezavrhoval. Doklad nalézáme v jednom příběhu, kdy dopomohl malým kouzlem (čarovný prsten) zamilovanému muži, kterého sužovala nemoc z lásky, získat ženu jeho srdce. Faust však svou skutečnou lásku během svého života nikdy nepoznal. Jen jedna žena mu blíže přirostla k srdci, s ní žil celý poslední rok svého života a ona mu také porodila syna – Helena, trojská královna. Fyzická přitažlivost a krása Heleny pro něj byla podstatnější než vytvoření silného emotivního vztahu založeného na vzájemné důvěře, podpoře, náklonnosti a lásce. Po Faustově smrti Helena i malý Faust zmizeli z tohoto světa.

Velká touha po poznání všeho na světě, odvážnost, lehkomyšlnost, nebojácnost až troufalost dovedly Fausta, jak už víme, k vyvolání ďábla. Vidina získání veškerého světového poznání jej natolik zaslepila, že zprvu vůbec nepřemýšlel o nevyhnutelných následcích svých činů. Výčitky se dostavily brzy, již několik dní po podepsání smlouvy: „[...] *kdybych pobožná křesťanská myšlení měl a ku Pánu Bohu molitbami svými se byl obracel a ďáblu v srdce mé vkořeniti se nedával [...]. Ale ach, co jsem učinil!*“³⁹⁷

Výčitky pak ustupují do pozadí, Faust se smiřuje s osudem a život si užívá plnými doušky. Lítost nad nerozvážností se znovu objevuje až v posledním oddíle knihy, kdy se ze sebevědomého Fausta stává ustrašený muž snažící se vyrovnat s očekávanou smrtí.

*[...] ubohý člověk zkrocené mysli býti a na sebe smrti zarmou / cené rovně jako mordýř a loupežník odsouzený popravě své očekával, stejskal sobě, plakal a vždycky sám s sebou mluvil, lomil rukami, naříkal a lamentoval, zchřádl všecken a řídko, říkáje již nikdá se žádnému neokázal, ani ducha svého také děle při sobě trpěti a viděti nechtěl.*³⁹⁸

Faustovo naříkání, vzlykání, zpytování svědomí, lamentování nad sebou samým, pláč, smutek, bolestné hořekování nad svým osudem je obsáhle vylíčeno hned v pěti kapitolách. Čtenář, jenž byl do teď okouzlen Faustovou mocí, nyní skrze silná slova a vyjádřené emoce strádá společně s postavou a dokonce ji i lituje.

---

³⁹⁵J. Kolár (1989, s. 76).

³⁹⁶Tamtéž (s. 76).

³⁹⁷Tamtéž (s. 47).

³⁹⁸Tamtéž (s. 125).

„Ach ouve, běda mně nebožtičkovi, an na tomto světě ani jedný nejmenší věci není, kteráž by se proti mně nepostavovala! Ach ouve, co mi toužení a lkání mé spomůžte?“³⁹⁹

„Ach, ach, ach, běda tobě, nebohý člověče a zarmoucený nešťastný Fauste, neb jsi zajisté v houfu zatracencův, kteříž nevypravitedlné bolesti snášejí, ba i hroznější smrt očekáváš, nežli kdy které jiné stvoření jest mělo a podstoupilo!“⁴⁰⁰

„Ach ouve, rád bych nebes prázen býti a se odřici chtěl, jen abych věčné bídy zbaven býti mohl! Ach ouve, kdo mne z neuhasitelného ohně pekelného vymůžte [...].“⁴⁰¹

Jenže nejde o žádnou pohádku s dobrým koncem, aby se hlavnímu hrdinovi podařilo vysmeknout ze satanových spárů. Faust je duchem v poslední kapitole strašlivým způsobem zabit a jeho duše odnesena pekla.

Zda Fausta považovat za kladného či záporného hrdinu musí čtenáři rozhodnou sami. Mnohokrát zhřešil, tropil zlomyslné, nevhodné a neuctivé kousky, na druhou stranu měl blízký vztah se svými studenty, mnohým lidem vyšel vstříc v plnění přání a svými žerty některé spravedlivě potrestal. Jeho postava není pouhou neměnicí se figurkou, ale charakterově se vyvíjí od mladické nerozvážnosti, bojácnosti a vysokomyslnosti k životní zralosti, uvědomění si existence strachu a srovnání životních priorit.

Na závěr lze jen dodat, že postava Fausta obětujícího pro všestranné poznání i svou duši rozšířila řady literárních hrdinů, jež ovlivnily a stále ještě ovlivňují vývoj literatury.

Druhou výraznou figurou v knížce je duch jménem **Mephistopheles**. Na zemi byl poslán samotným Luciperem, vládcem pekel, aby se postaral o zbloudilou duši Fausta. Při jejich prvním setkání se zjevil jako ohnivá postava následně se proměnicí v mnicha v rudých šatech. Podle úmluvy a slibu dodržování vzájemných artikul (viz výše) se Faustovi nadále zjevoval v podobě neviditelného ducha. V pekle Mephistopheles pracuje ve službách knížete Lucipera, vládce východního knížectví. Jeho úkolem je plnit veškerá tajná přání lidem, v nichž se probouzí d'ábelská duše.

Mephistopheles se v textu nijak nevyvíjí, je to úlisný d'ábel od začátku až do konce. Své priority má jasné – získat Faustovu duši.

---

³⁹⁹J. Kolár (1989, s. 126).

⁴⁰⁰Tamtéž (s. 126).

⁴⁰¹Tamtéž (s. 129).

Jeho hlavní funkcí bylo plnit vše, na co si Faust pomyslí. Stal se jeho věrným „poddaným a služebníkem“. Svou moc a mnoho čar ukázal hned po podepsání smlouvy – tajemná hudba, lovci i s jelenem v bytě, lomoz jako při dobývání hradu, boj draka se lvem, nebezpečný štír útočící na Fausta, opice sundávající si vlastní nohy, čarokrásní pávi, pytle plné zlata a stříbra, hustá mlha zahalující celý dům atd.

*„Tot' ještě nic není, milý pane, neb tobě v jinačejších věcech posloužiti mám, v nichž na mně dokonalejší, postatnější i větší moc a činění v tom ve všem, čehož ode mne požádati budeš [...]“*⁴⁰²

Nejprve zodpovídal duch Faustovi všetečné otázky týkající se pekla, nebe i světa. Poté ho Mephistopheles vzal na cestu kolem světa a plnil mu všechna přání (ženy, jídlo, šibalské kousky, tajemná kouzla, dopravní prostředek, bohatství...). Nebylo případu, kdy Faustovi odporoval, snad jen v situaci, kdy se chtěl Faust proti dohodnutým artikulům oženit.

Když se již blížil Faustův konec, často duch slýchal jen samé doktorovo lamentování a naříkání. Žádné slitování s ním ale neměl. Naopak mu znova připomněl, že dobrovolně zapřel Boha, ďábla sám si přivolal, krvavou úmluvu s ním podepsal a je povinen ji dodržet.

*[...] provozovals ve všem tvém životě velkou pejchu a vysokomyslnost, takže jsi se i v tom přítelem ďábla nazvati směl, a protož také již jináče se nenaděj, než že nepochybně mám přítelem a holomkem slouti a zůstati musíš, neb Bůh jest pánem, ďábel pak mordýřem duší, strašidlem a holstrem prázdným. Nyničko víš, co tobě tvá pejcha jest přinesla, chtěls všudy vidín býti, ale kdo mnoho chce míni, nejmíně mívá, a tak sluší blázny holiti.*⁴⁰³

Za velkého syčení, větru a bouře se Mephistopheles přihnul, Faustovo tělo znetvořil a zkaženou duši odnesl do služeb Luciperových.

---

⁴⁰² J. Kolár (1989, s. 38).

⁴⁰³ Tamtéž (s. 128).

ZÁVĚR

Období renesance úzce spjaté s humanismem znamenalo pro Evropu myšlenkovou obrodu. Člověk se oprostil od středověkého způsobu života, striktní scholastiky a začal klást důraz na všestranný rozvoj osobnosti. Renesanční a humanistické vlivy pronikaly do všech odvětví umění včetně literárního.

Ačkoliv byl v Čechách nástup renesance zdržen husitským hnutím, její význam pro společenský i umělecký vývoj je nezanedbatelný. Čeští literáti svou pozornost obrátili především k literatuře naučné, která nejvíce naplňovala jednu z idejí renesančního a humanistického myšlení o rozšiřování všeobecných znalostí. Na druhé straně se velké oblibě těšila literatura zábavná, především tzv. knížky lidového čtení. Jejich počet sice nedosahoval takového množství titulů jako naučná literatura, zato jejich rozšířenost a oblíbenost mezi lidovými vrstvami byla větší.

Cílem diplomové práce bylo seznámit s charakterem humanistické literatury a hlavně vytvořit prosopografii postav vytvářejících zajímavé charakterové typy z vybraných knížek lidového čtení (*Historie o bratru Janu Palečkovi, Frantova práva, Enšpígl, Historia o životu doktora Jana Fausta*).

První teoretická část *Období renesance a humanismu v Evropě* objasnila význam i vzájemný vztah obou pojmů a shrnula základní poznatky o evropském renesančním umění a literatuře, které vzkřísilo dávno zašlou slávu antické kultury, vzdělanosti i umění. Podkapitulu jsme také věnovali vzniku a rozšíření Gutenbergova převratného vynálezu – knihtisku, díky němuž nastala „revoluce knihy“. Nyní se kniha dostala do rukou i méně bohatým lidem, kteří si nákladné, ručně psané a zlatem zdobené knihy nemohli dovolit, a doplňovat si tak znalosti o dosud neznámých oborech, sami si přečíst Bibli nebo se pobavit u dobrodružných příběhů.

V druhé části *Renesance a humanismus v Čechách* jsme vysvětlili důvod pozdějšího nástupu renesance na české území, popsali tehdejší společensko-historickou situaci, tedy od poloviny 15. století do počátku století 17., i zmínili mistry a stavební skvosty renesančního umění. Podstatnou část teoretické části jsme věnovali periodizaci a přehledu české renesanční literatury, jenž byl vypracován na základě odborné práce Milana Kopeckého *Český humanismus* (1988). Snahou bylo upozornit na přední autory i významné práce ukazující, jak byla renesanční literatura rozmanitá a důležitá pro další literární vývoj českého písemnictví.

Třetí oddíl *Humanistická zábavná próza a knížky lidového čtení* shrnul v jedné podkapitole vývoj zábavné renesanční prózy, vyzdvihl nejznámější představitele i díla a také poukázal na to, že i přes značnou popularitu a oblíbenost byla zábavná literatura častým terčem kritiků, neboť měla čtenáře odvádět od náboženských povinností a křesťanského vidění světa do neexistujících krajin fantazie. Druhá podkapitola se podrobněji zaměřila na jeden typ zábavné literatury – na tzv. knížky lidového čtení, z nichž čtyři byly následně podrobeny obsáhlé analýze. Byl zde vysvětlen termín knížka lidového čtení pocházející z německého pojmenování Volksbuch, jeho užší a širší pojetí, dále jsme jmenovali základní rysy knížek, známé editory, tiskaře i nejrozšířenější příběhy.

Závěrečnou a nejpodstatnější část této diplomové práce tvoří teoreticko-analytická kapitola *Prosopografie humanistické zábavné prózy* věnující se charakteristice postav z vybraných knížek lidového čtení. Jak již bylo řečeno v úvodu, byla tato kapitola rozdělena do čtyř menších, z nichž se každá věnovala jednomu textu.

Historie o bratru Palečkovi byla z analyzovaných knížek lidového čtení nejkratší, ale ve svém poslání nezůstala pozadu. Tvoří ji dvanáct příběhů, v nichž ústřední postava Jan Paleček napravuje nespravedlnost a bezpráví v českém království, čímž autor, který zůstal v anonymitě, nepřímou kritizoval soudobé společenské poměry. Hlavními funkcemi této knížky jsou zábava a mravní ponaučení pro lidového čtenáře.

Ústřední postava **Jana Palečka** sloužícího po boku husitského krále Jiřího z Poděbrad, představuje jeden z typů tzv. moudrých bláznů, kteří bláznivým kouskem chytře upozorní na nedostatky a falešnost mezi lidmi, dovedou je k zamyšlení a v ideálním případě je přivedou k tomu, aby si vzali z toho ponaučení. Podle mnohých historických pramenů Jan Paleček, zeman pocházející z vesnice Pálče, skutečně sloužil na královském dvoře Jiřího z Poděbrad a kolovalo o něm mnoho příběhů. Zda všechny v této knížce lidového čtení jsou pravdivé, se lze pouze domnívat. Paleček pomáhal potřebným, bránil spravedlnost a učil to i všechny kolem sebe. Při konání svých činů byl Paleček velmi motivován vírou církve Jednoty bratrské, neboť se řídil a ctil její hodnoty, jimiž jsou: láska k bližnímu, rovnost všech, chudých i bohatých, před zákonem i Bohem, síla odpuštění, soucit s ostatními, důsledné dodržování božího desatera, důraz na praktický křesťanský život místo planého hlásání víry. Katolickou církev však Paleček kritizoval za její antipatii k chudým, přehnanost církevních obřadů a přílišné uctívání papeže jako božího zástupce. Král **Jiří z Poděbrad**, ačkoli vystupuje

v mnohých rozprávkách, tvoří postavu pasivní. Do děje zasahuje jen tehdy, když Palečkův selský rozum nestačí a je potřeba jeho královské moci. Ve většině případů však zastává roli žáka učícího se od moudřejšího Palečka.

Frantova práva vydaná roku 1518 se svou formou i obsahem trochu liší od ostatních knížek lidového čtení, které čtenářům nabízely zábavu i poučení. Text *Frantových práv* představuje souhrn pravidel, kterými se mají cechovní bratři řídit, s doloženými příklady, že jednotlivá pravidla v reálném životě skutečně platí a přinášejí pro členy cechu pouze užitek. Výjimečnost a humornost knížky spočívá v naruby obrácené morálce vytvořené Janem Frantou pro cech pijáků a grobiánů. Nejčastějšími tématy jednotlivých pravidel byla přemíra jídla a pití, podpora hazardu, špatné hospodaření s penězi, požadavek nedělat si žádné starosti o dům a rodinu, vyhýbání se kázání, ostatním lidem lhát, klamat je aj. Z toho vyplývá, že *Frantova práva* předně plnila funkci zábavnou. Druhá zásadní funkce, jež plyne z parodování mnohých společenských jevů (např. lidská hloupost, sociální a medicínské nešvary), byla funkce společenskokritická. *Frantova práva* nabídla celou škálu postav. K rozboru byly vybrány jen ty nejvýraznější: autor práv Jan Franta, kovář Paška, uhlíř a ženy „pijanky“.

Jan Franta, historicky doložená postava plzeňského lékaře (resp. physikuse), je podle jediného dochovaného exempláře autorem práv a také hlavním mluvčím pijáckého cechu, kterým společnost opovrhovala. Franta obhajoval chování a jednání svých bratrů, omlouval se za jejich nerozumnost, která jim byla dána do vínku, a pod trestem několika liber vosku žádal bratry o dodržování pravidel. Ke křesťanské víře a Písmu svatému přistupoval s nedůvěrou, zesvětšoval představy o nebi a pekle, z kázání, zpovědi a dalších církevních obřadů si tropil žerty, biblické citace překrucoval a přizpůsoboval si je k obrazu svému. Humornou konfrontací obyčejného lidového člověka s lidmi, již jsou otroky společenských povinností a instrukcí, tak upozornil na chyby a přehnanost tehdejších hodnot a morálky. **Kovář Paška** a **uhlíř** jsou typickými představiteli tzv. frantů. Paškův příběh zboří idealizované představy o nebi, ale i hrůzný obraz pekla, když vyzraje selským rozumem a prohnáním nad Bohem i ďáblem. Postava uhlíře zase paroduje podivné léčení a udávání moudrých rad těmi, kteří se nazývají *líkaři*⁴⁰⁴. Ve vyprávění o **ženách „pijankách“** zase hraje velkou roli lidská hloupost.

---

⁴⁰⁴

J. Kolár (1977, s. 52).

Třetí knížka lidového čtení o *Enšpíglovi* byla přeložena do češtiny neznámým autorem v 2. polovině 16. století z německého jazyka. Jedná se o cyklus sta historií o šibalském lotrovi a potulném tovaryši Enšpíglovi. Cílem knížky bylo především pobavit čtenáře lidovým humorem, ale také upozornit na sociální problémy ve společnosti.

Existuje předpoklad, že Enšpíglův příběh je postaven na skutečné postavě šibalského tovaryše nebo dokonce na několika takových Enšpíglech, o nichž se tradovaly v ústní slovesnosti humorné historie. **Enšpígl**, šprýmař již od útlého dětství, putuje hlavně po německých městech. Kam přijde, ztropí nějaký povedený kousek, většinou se sobeckým úmyslem, aby se dobře najedl, získal peníze nebo jen nocleh. Někdy se mstí za špatnosti, které mu provedli jiní, a někdy provede nějaký kousek, aby se pobavil on sám. I Enšpígla můžeme považovat za tzv. moudrého blázna, neboť svými bláznivými kousky chytře poukazuje na lidské nectnosti, jako je hloupost, lehkomyšlnost, touha po penězích, sobeckost a panovačnost. Mnohé jeho blázniviny a nesmyslné kousky jsou však natolik vulgární a nevhodné, že nad tímto pojmenováním snadno zapochybujeme. Spíš než hrdina by si mnohdy zasloužil označení antihrdina. Enšpíglův smysl pro humor je rozmanitý – doslovně plní zadané úkoly, provádí vulgární vtípky nebo mazaně využívá selského rozumu. Zábrany neměl žádné a za oběť mu padli bohatí, chudí, šlechtici, měšťané i vesničané, vzdělanci, kněží i prostí lidé. Výraznější postavou v historiích byla také **Enšpíglova matka**. Jejich vzájemný vztah ale nenaznačoval vřelost, pochopení ani lásku, která mezi matkou a synem měla být. Pouhý náznak mateřské lásky jsme objevili v jedné ze závěrečných rozprávek, kdy Enšpígl leží na smrtelném loži. Matka se jej snaží ukonejšit a má o něj starost. Za jejími vlídnými slovy se ale schovává touha zdědit po synovi nějaký majetek.

Poslední analyzovanou knížkou lidového čtení, velmi oblíbenou jako předchozí tři, byla *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Stejně jako předchozí knížka vychází *Historia* z německé předlohy. Českým editorem byl Martin Karchesius, jenž ke knize přiložil obsáhlou předmluvu varující křesťanské čtenáře před podobnými hříchy, které by je dovedly ke stejnému konci, jako čekal na doktora Fausta. Varování umocňují citace z Bible. Podstatou příběhu je Faustovo podepsání smlouvy s ďáblem, aby poznal vědění celého světa. Stěžejní funkcí díla je mravokárné ponaučení. Nechybí ani funkce zábavná, postavená na popisu Faustových kouzel.

I u **Fausta** se vyskytují domněnky, že příběhu předcházela skutečný Faust vyznající se v kouzelnickém povolání. Faust natolik toužil získat veškeré vědomosti

světa, že se odhodlal přivolat d'ábla a s ním krví podepsat pod dohodnutými podmínkami pekelnou smlouvu. Během čtyřadvaceti let si Faust užíval nevázaného života, poznával svět a všechna jeho tajemství. Faustova odvaha však brzy pominula, neboť čas dohodnutý s d'áblem velmi rychle uplynul a Faustovi nezbylo nic jiného než naříkat nad svým životem. Víru v Boha Faust zapřel při podepsání úpisu, návrat k němu byl tedy již nemožný a osud nezvratný – pohlčení pekelnými plameny. Od předchozích hrdinů se Faust liší tím, že nejde o jednotvárnou, plochou postavu, ale o postavu vyvíjející se během příběhu od mladické nerozvážnosti, odvahy, pýchy a lehkovážnosti k životní zralosti, hledání místa na zemi a životních hodnot, provázeném pocitem strachu z neodvratného konce. V opozici proti němu stojí Luciferův sluha **Mephistopheles**, jenž je po celou dobu veden jedním úkolem – získat Faustovu hříšnou duši. Pomocí čar a kouzel plní Faustovi jeho přání a po vypršení smlouvy ho bez jakéhokoli slitování, spíše naopak s výsměchem, odnese přímo do pekla.

Díky ediční práci literárního historika Jaroslava Kolára, jenž se podrobně věnuje výzkumu starší české literatury, se dnešní čtenáři mohou seznámit s texty knížek lidového čtení, které naši předci se zájmem a velkou oblibou četli. Hrdinové, motivy, témata a příběhy z těchto knížek se rozšířili po celé tehdejší Evropě. Charakterizované typy postav však nezanikly. Postupem času se různě přeměňovaly a navzájem prolínaly s ostatními, takže je v rozličných formách nacházíme i v současné literatuře.

BIBLIOGRAFIE

Primární literatura

KOLÁR, Jaroslav. *Tříkrát rozprávky o jednom hrdinovi. Ezop, Ejlenšpigel, Paleček*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

KOLÁR, Jaroslav. *Frantova práva a jiné kratochvíle*. Praha: Československý spisovatel, 1. vydání, 1977.

KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1. vydání, 1989.

Sekundární literatura

BLAŽÍČEK, Oldřich J., KROPÁČEK, Jiří. *Slovník pojmů z dějin umění*. Praha: Odeon, 1991.

CONTADINO, Luigi. *Skvosty českého umění. Proměny českého výtvarného umění v kontextu dějin*. Olomouc: Rubico, 2009.

DVOŘÁČEK, Petr. *Architektura českých zemí. Renesance*. Praha: Levné knihy KMa, 2005.

FRYNTA, Emanuel. *Moudří blázni. Kniha historek, pohádek, povídek a veršů o moudrém bláznovství a bláznivé moudrosti*. Praha: Albatros, 1973.

GRUND, Antonín. *Kratochvilné rozprávky renesanční*. Praha: Československý spisovatel, 1952.

HIRŠAL, Josef, KOLÁŘ, Jiří. *Paleček krále Jiřího*. Brno: Atlantis, 1992.

HLOBIL, Ivo, PETRŮ, Eduard. *Humanismus a raná renesance na Moravě*. Praha: Československá akademie věd, 1992.

HRABÁK, Josef. *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959.

JIRÁSEK, Alois. *Staré pověsti české*. Praha: Albatros, 2000, s. 182 - 187.

JOHNSON, Paul. *Dějiny renesance*. Brno: Barrister & Principal, 2004.

- KAŠPAR, Oldřich, KAŠPAR, Zdeněk. *Stručné dějiny českých zemí a Slovenska*. Pardubice: Kora, 1993.
- KOLÁR, Jaroslav. *Historie o bratru Janu Palečkovi (Přípravná studie k Dějinám literatury)*. In: *Česká literatura. Časopis pro literární vědu*. Mukařovský, Jan, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957, s. 402 – 409.
- KOLÁR, Jaroslav. *Frantové a grobiáni. Z mravokárných satir 16. věku v Čechách*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd: 1959.
- KOLÁR, Jaroslav. *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.
- KOLÁR, Jaroslav. *Tři knížky lidového čtení. Meluzína, Magelona, Jenovefa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000.
- KOLÁŘ, Jiří, HIRŠAL, Josef. *Enšpígl*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1968.
- KOLEKTIV AUTORŮ A KONZULTANTŮ ENCYKLOPEDICKÉHO DOMU. *Slovník cizích slov*. Praha: Encyklopedický dům, spol. s.r.o., 1998.
- KOPECKÝ, Milan. *Pokrokové tendence v české literatuře od konce husitství do Bílé hory*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1. vydání, 1979.
- KOPECKÝ, Milan. *Český humanismus*. Praha: Melantrich, 1988.
- KOPECKÝ, Milan. *Dějiny starší české literatury*. Opava: Filozofická fakulta MU, 1991.
- KRAMERIUS, Václav Rodomil. *Knížky lidového čtení*. Praha: Odeon, 1. vydání, 1988.
- KUBŮ, Naďa. *České země v době renesance*, Praha: Albatros, 1999.
- LEHÁR, Jan, STIH, Alexandr, JANÁČKOVÁ, Jaroslava, HOLÝ, Jiří. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2. doplněné vydání, 2008.
- MALÁTKOVÁ, Jolana. *Ottova encyklopedie*. Praha: Ottovo nakladatelství, 1. vydání, 2004.
- NOVÁK, Arne, NOVÁK, Jan V. *Přehledné dějiny literatury české*. Brno: Atlantis, 5. vydání, 1995.
- PAVERA, Libor, VŠETIČKA, František. *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc s. r. o., 1. vydání, 2002.
- PETRŮ, Eduard. *Zrcadlo skutečnosti: kniha o středověké, renesanční a barokní parodii*. Praha: ISV, 2002, s. 101 - 116.

ŠAROCHOVÁ, Gabriela. *Kristovská postava Jana Palečka, šaška*. In: *Marginalia Historica I. Sborník prací katedry dějin a didaktiky dějepisu*. Kudláč, Antonín K. K., Praha, 1996, s. 25 – 39.

ŠKARPOVÁ, Marie. „Ty máš sloužit Blázen“ aneb I Švejk má svůj rodokmen. Host, 2004, č. 8, s. 72 – 73.

TICHÁ, Zdeňka. *Cesta starší české literatury*. Praha: Panorama, 1. vydání, 1984, s. 159 – 227.

VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri, 2006.

Internetové zdroje

<http://www.artchiv.info/GALERIE/ZEME/10001--Ceske-malirstvi.html> (26. 6. 2012)

<http://www.artchiv.info/GALERIE/MALIR/10108--Giuseppe-Arcimboldo.html> (26. 6. 2012)

<http://architektura.klenot.cz/dejiny-architektury/107-9-renesancni-architektura-v-cr> (27. 6. 2012)

<http://blogs.artinfo.com/secrethistoryofart/2011/02/15/inside-the-masterpiece-verrocchios-david/> (9. 7. 2012).

<http://www.neaktuality.cz/zahranici/papez-jan-pavel-ii-byl-pohrben-v-bazilice-svateho-petra/> (26. 9. 2012).

<http://probaway.wordpress.com/2010/06/11/my-venterium-circle-of-life-in-a-square-explained/> (9. 7. 2012).

<http://www.pictokon.net/bilder/2010-1-bilder-pictures/hieronimus-bosch-bilder-101-garten-der-lueste-triptychon.html> (9. 7. 2012).

http://www.artchiv.info/galerie/_large.php?workID=11125 (9. 7. 2012).

<http://www.navzduchu.cz/cyklo/tipy-na-vylety/vysocina-telcska-javoricka/> (9. 7. 2012).

http://krea.wz.cz/16_stol/images/spanelsko_1580_spanelska_skola_neznamy_aristokrat.jpg (9. 7. 2012).

http://krea.wz.cz/16_stol/images/spanelsko_1609_margaritaofaustria.jpg (9. 7. 2012).

<http://www.spisovatele.cz/bohuslav-hasistejnsky> (7. 8. 2012)

<http://www.lobkowicz.cz/Lobkowiczka-knihovna-158.htm> (7. 8. 2012)

<http://www.cbdb.cz/autor-16879-tadeas-hajek-z-hajku> (11. 9. 2012)

http://www.vkol.cz/data/soubory/import/konf15/ol_autori.pdf (11. 9. 2012)

<http://knihtisk.info/historie-knihtisku.php> (18. 9.)

<http://abicko.avcr.cz/archiv/2005/2/obsah/jan-machal-25.-10.-1855-3.-11.-1939-.html>
(20. 9. 2012).

http://www.az-encyklopedie.info/p/31756_Prosopografie/ (21. 10. 2012)

<http://www.csfd.cz/film/222224-bratr-palecek/> (17. 11. 2012).

<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1021&hl=Josef+Hir%C5%A1al+> (19. 11. 2012).

<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=788&hl=franti%C5%A1ek+kubka+> (19. 11. 2012)

http://www.rozhlas.cz/toulky/vysila_praha/_zprava/263-schuzka-bratr-jan-palecek--1044951 (19. 11. 2012).

<http://www.husitstvi.cz/ro32.php> (28.11.).

http://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=5&ved=0CEQQFjAE&url=http%3A%2F%2Fweb2.mlp.cz%2Fkoweb%2F00%2F03%2F64%2F89%2F81%2Fprostonarodni_ceske_basne_a_rikadla.txt&ei=t7UOK1EdHLswa9wYGIAg&usg=AFQjCNEOUqakAaU6Kj1YsZXuEXZDKmr2jA (3. 12. 2012).

<http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> (3. 12. 2012).

http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=11940 (6. 12. 2012).

<http://www.csfd.cz/film/276959-faust/> (10. 12. 2012).

<http://www.csfd.cz/film/8778-lekce-faust/> (10. 12. 2012).

SEZNAM PŘÍLOHY

- Obrázek č. 1: Bazilika sv. Petra v Římě⁴⁰⁵
- Obrázek č. 2: Donatellova socha Davida⁴⁰⁶
- Obrázek č. 3: Leonardo da Vinci – Vitruvius⁴⁰⁷
- Obrázek č. 4: Hieronymus Bosch – Zahrada pozemských rozkoší⁴⁰⁸
- Obrázek č. 5: Guisepe Arcimboldo – Rudolf II.⁴⁰⁹
- Obrázek č. 6: městské domy v Telči⁴¹⁰
- Obrázek č. 7: dámská móda⁴¹¹
- Obrázek č. 8: pánská móda⁴¹²
- Obrázek č. 9: vynálezce knihtisku Johannes Gutenberg⁴¹³
- Obrázek č. 10: Daniel Adam z Veleslavína na Balzerově rytině⁴¹⁴
- Obrázek č. 11: sazečský a tiskařský provoz (Leipzig, 1740)⁴¹⁵
- Obrázek č. 12: titulní strana knihy *Tři rozprávky o jednom hrdinovi – Ezop, Ejlenšpigel, Paleček*⁴¹⁶
- Obrázek č. 13: titulní list *Palečka* z roku 1610⁴¹⁷
- Obrázek č. 14: ilustrace Mikuláše Alše k pátému kusu *Palečka*⁴¹⁸
- Obrázek č. 15: titulní strana *Frantových práv*⁴¹⁹
- Obrázek č. 16: *Frantova práva*⁴²⁰

---

⁴⁰⁵<http://www.neaktuality.cz/zahranici/papez-jan-pavel-ii-byl-pohrben-v-bazilice-svateho-petra/> (26. 9. 2012).

⁴⁰⁶<http://blogs.artinfo.com/secrethistoryofart/2011/02/15/inside-the-masterpiece-verrocchios-david/> (9. 7. 2012).

⁴⁰⁷<http://probaway.wordpress.com/2010/06/11/my-venterium-circle-of-life-in-a-square-explained/> (9. 7. 2012).

⁴⁰⁸<http://www.pictokon.net/bilder/2010-1-bilder-pictures/hieronymus-bosch-bilder-101-garten-der-lueste-triptychon.html> (9. 7. 2012).

⁴⁰⁹http://www.artchiv.info/galerie/_large.php?workID=11125 (9. 7. 2012).

⁴¹⁰<http://www.navzduchu.cz/cyklo/tipy-na-vylety/vysocina-telcska-javoricka/> (9. 7. 2012).

⁴¹¹http://krea.wz.cz/16_stol/images/spanelsko_1609_margaritaofaustria.jpg (9. 7. 2012).

⁴¹²http://krea.wz.cz/16_stol/images/spanelsko_1580_spanelaska_skola_neznamy_aristokrat.jpg (9. 7. 2012).

⁴¹³P. Voit (2006, s. 327).

⁴¹⁴Tamtéž (s. 39).

⁴¹⁵Tamtéž (s. 462).

⁴¹⁶J. Kolár (2004).

⁴¹⁷A. Grund (1952, příloha č. 12).

⁴¹⁸B. Václavek (1950, s. 351).

⁴¹⁹J. Kolár (1977).

⁴²⁰J. Kolár (1959, příloha č. 2).

Obrázek č. 17: titulní strana Frantových práv z roku 1518⁴²¹

Obrázek č. 18: Enšpígl v pekárně⁴²²

Obrázek č. 19: ilustrace k rozprávce *Kterak Eilenšpigel pivovarníkem byl*⁴²³

Obrázek č. 20: ilustrace Enšpígla od Kamila Lhotáka⁴²⁴

Obrázek č. 21: titulní strana knihy *Historia o životu doktora Jana Fausta*⁴²⁵

Obrázek č. 22: ukázka tisku Fausta z roku 1611⁴²⁶

Obrázek č. 23: Faustovo hýření (J. Mánes, 1859)⁴²⁷

---

⁴²¹A. Grund (1952, příloha č. 3).

⁴²²B. Václavek (1950, s. 331).

⁴²³A. Grund (1952, příloha č. 11).

⁴²⁴J. Kolář, J. Hiršal (1968).

⁴²⁵J. Kolár (1989).

⁴²⁶B. Václavek (1950, s. 237).

⁴²⁷Tamtéž (s. 247).

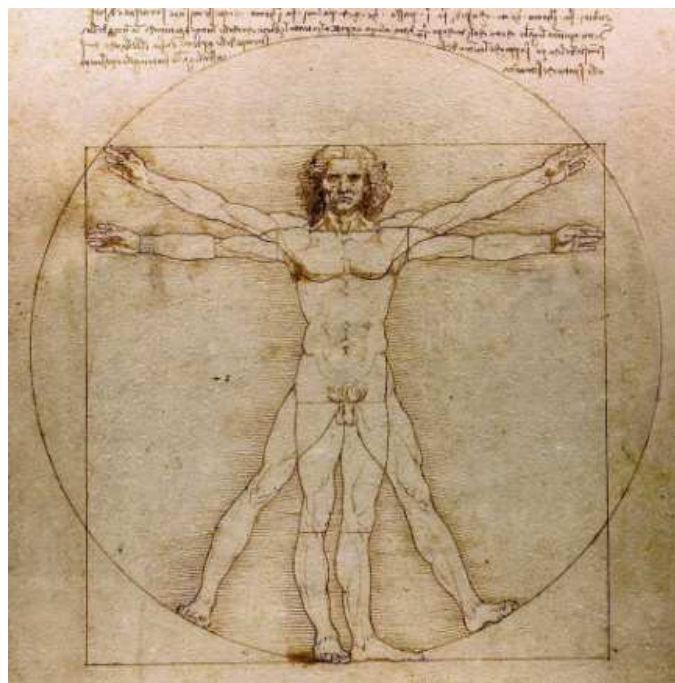
PŘÍLOHA

Obrázek č. 1

Obrázek č. 2

Obrázek č. 3

Obrázek č. 4

Obrázek č. 5

Obrázek č. 6

Obrázek č. 7

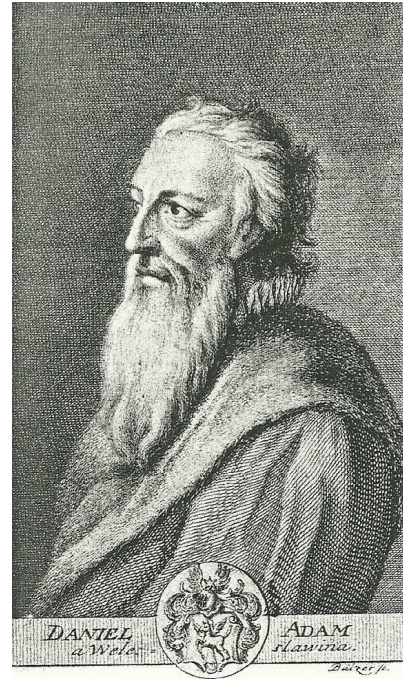

Obrázek č. 8

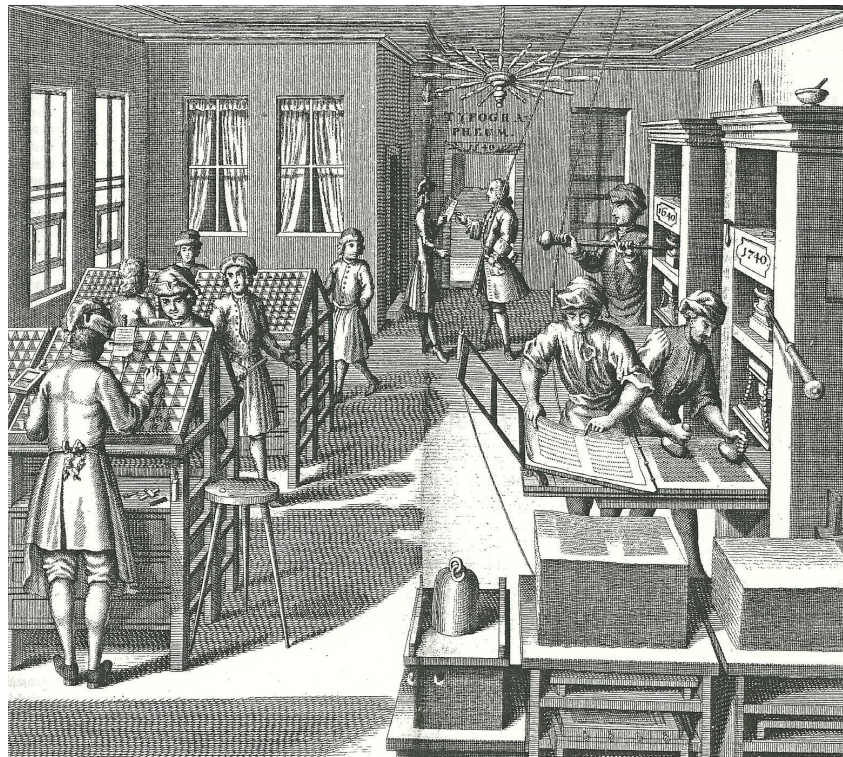

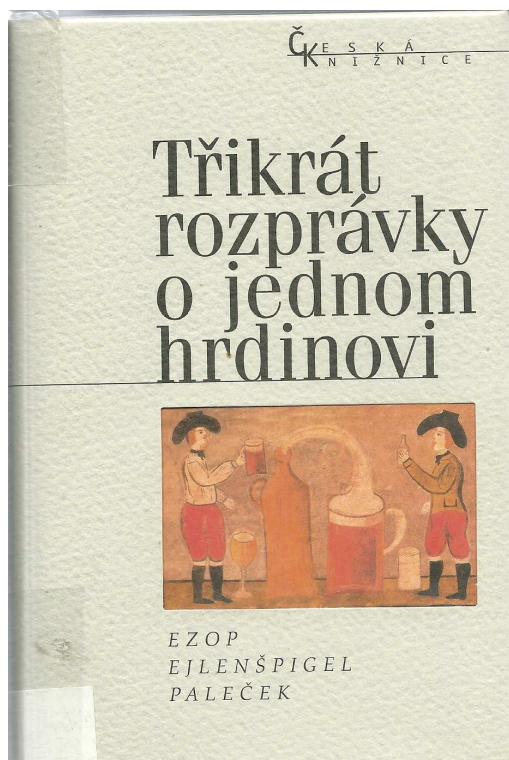
Obrázek č. 9

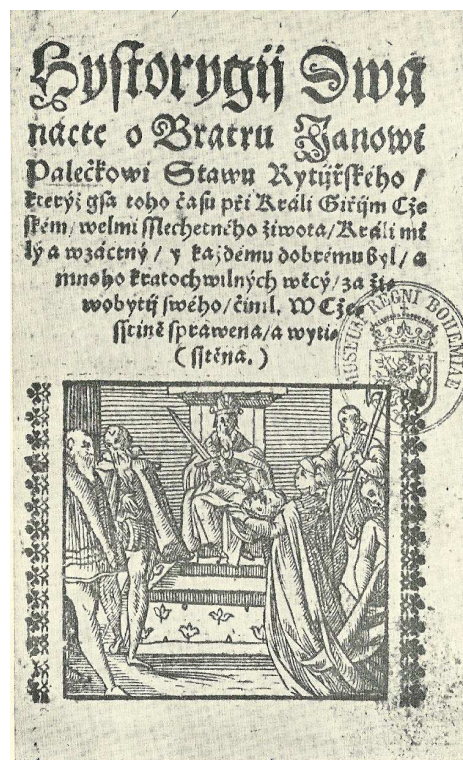
Obrázek č. 10

Obrázek č. 11

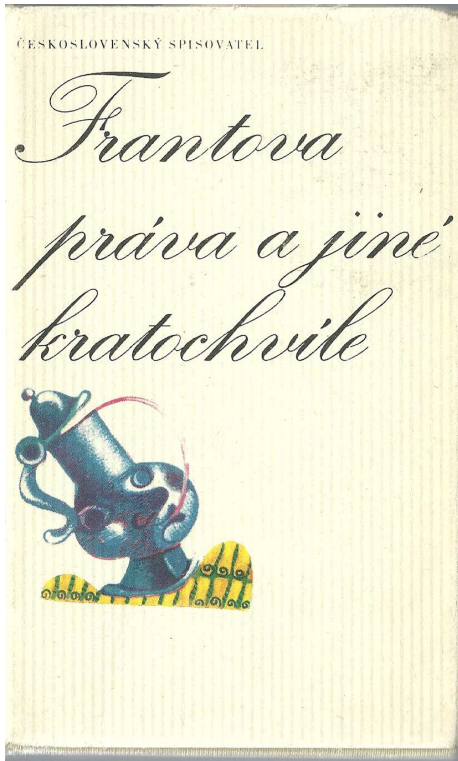
Obrázek č. 12

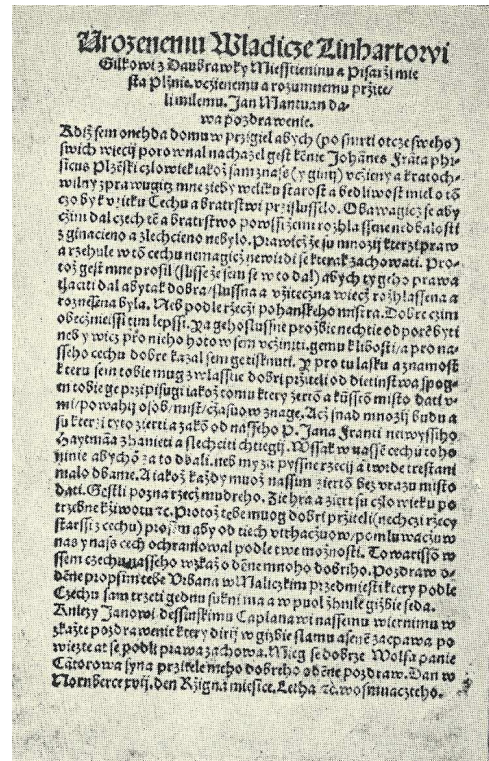
Obrázek č. 13

Obrázek č. 14

Obrázek č. 15

Obrázek č. 16

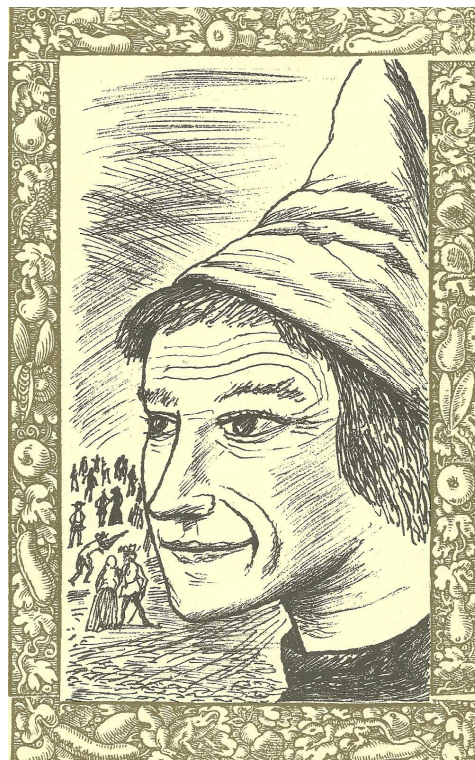
Obrázek č. 17

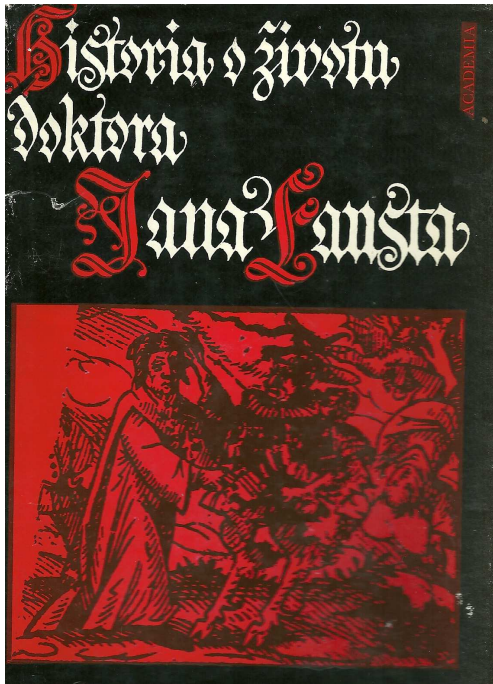
Obrázek č. 18

Obrázek č. 19

Obrázek č. 20

Obrázek č. 21

náji geho w Hospoděstoy/bětel k němu s hntwem
 a zúřiwostý/a nalezse Doktoro Fausta na Lofi an
 spý a chrupe / popadl ho za Tlohu / a chtě gey z tět
 hoi Lúje dolúw strbnauti / wytrhl mu Tlohu ge
 ho tak sylne w hntwivosti / až spatkem koselece na
 zadek přewrhl. W tom Doř: Faustas/gat oby ze
 sna proceytil / zmýjtage sebau / křičeti a iřčeti po
 čal/ a Konjt nerozuměge eo se dege/ z toho se we
 lice zďěsýl a vlek! a gináče se nedomnjwal/ neř že
 mu zagislo Tlohu z zadku wytrhl: A protoř bez
 ge se/ aby tětřkosti wětřšy proto neměl/ dal se w noz
 by na autek / a oželiw Koně swěho straceneho / y
 Peněz zaň daných / k Doktorowi Faustowi wotud
 se wjice nenawrátil. Tu opět Doktor Faustus za
 některý čas při Penězých byl.

Kterak Doktor Faustus seřral Wúz Sena.

Doktor Faustus byl gednoho času w
 měkě Cwikowe/ w kterémž mnozý Místki
 s nim w známost wěsli/ a k němu se přitoz
 warýsli. A přitrešilo se některé časú/řdyž s nim
 po Wečeri na prodášk wěsli/gel proti nim Se
 dláček gedon Wúz Sena w zauc/řterémž Doř:
 Fau: wetce řekl: Sedláček / coby odemne chtěl
 wžyti / a k tomu dowolití / abyř se toho Sena do
 řyťosti nageřti moh. Sedláček domnywage se/
 že s nim Do: Faustus toliřo řunřtuge / za takowé
 gidlo

Obrázek č. 22

Obrázek č. 23